

STUDIA
UNIVERSITATIS BABEŞ-BOLYAI

SERIES PHILOSOPHIA

1966

C L U J

STUDIA UNIVERSITATIS BABEȘ—BOLYAI
Anul XI

1966

REDACTOR ȘEF:

Acad. prof. C. DAICOVICIU

REDACTORI ȘEFI ADJUNCTI:

Acad. prof. ȘT. PÉTERFI, prof. AL. ROȘCA, membru corespondent al Academiei,
prof. I. URȘU, membru corespondent al Academiei

COMITETUL DE REDACȚIE AL SERIEI FILOZOFIE:

Conf. T. HĂGAN, conf. N. KALLOS (redactor responsabil), conf. C. MARE,
conf. A. ROTH, prof. E. RÓZSA

Redacția:

CLUJ, str. M. Kogălniceanu, 1
Telefon 1—34—50

SUMAR—TARTALOM

ANDREI ROTH, Socialism, știință, sociologie	7
FARKAS ZOLTÁN, Állam, nemzet és szuverenitás a szocializmusban (Stat, națiune și suveranitate în socialism)	19
ION ALUAȘ, HADRIAN DAICOVICIU, În legătură cu noțiunea de fapt istoric	29
GAVRIL SZTRANYICZKI, Influența progresului tehnic contemporan asupra structurii de clasă a societății capitaliste	41
IOSIF SZÓCS, Mișcarea de inovații — factor important în promovarea progresului	53 63
ACHIM MIHU, Anchetă asupra opiniei morale a studenților.	73
CĂLINA MARE, Despre specificul filozofiei ca teorie a existenței.	87
ION IRIMIE, Semiotica și problematica ei	97
ION V. MESAROSIU, Natura și rolul sistemului de forme și legi logice	111
EUGEN RÓZSA, Elemente dialectice în gândirea lui J.—J. Rousseau	139

Recenzii

O valoroasă lucrare din istoria contemporană a României (I. CHIȘU)	
Volumul Teorie și metodă în științele sociale (LIGIA IRIMIE)	143

Cronică

Din activitatea cercului științific studențesc de filozofie (FLORIN DRUȚĂ)	147
Despre alegerea profesiei; scopul și idealurile vieții (ALEXANDRU GRAD, GAVRIL HĂDĂREANU, GHEORGHE SÎNGEORZAN)	148

СО Д Е Р Ж А Н И Е

АНДРЕЙ РОТ, Социализм, наука, социология	7
ЗОЛТАН ФАРКАШ, Государство, нация и суверенитет при социализме. . .	19
ИОН АЛУАШ, ХАДРИАН ДАЙКОВИЧУ, Относительно понятия историче- ского факта	29
ГАВРИЛ СТРАНИЦКИ, Влияние современного технического прогресса на классовую структуру капиталистического общества	41
ИОСИФ СЕЧ, Изобретательское движение— важный фактор в развитии техниче- ского прогресса	53
АКИМ МИХУ, Анкета о нравственном облике студентов.	63
КЭЛИНА МАРЕ, Специфика марксистской философии как теории бытия	73
ИОН ИРИМИЕ, Семиотика и её проблематика	87
ИОН. В. МЕСАРОШИУ, Природа и роль системы логических форм и законов ЭУДЖЕН РОЖА, Элементы диалектики в мышлении Ж. Ж. Руссо	97 111
Р е ц е н з и и	139
Х р о н и к а	147

SOMMAIRE — CONTENTS

ANDREI ROTH, Socialism, Science, Sociology	7
ZOLTÁN FARKAS, État, nation et souveraineté dans le socialisme	19
ION ALUAS, HADRIAN DAICOVICIU, Sur la notion de fait historique	29
GAVRIL SZTRANYICZKI, Influence of the Contemporary Technical Progress upon the Class Structure of the Capitalist Society	41
IOSIF SZÓCS, The Innovation Movement an Important Element in the Pro- motion of Technical Progress	53
ACHIM MIHU, Enquête sur l'opinion morale des étudiants	63
CĂLINA MARE, The Specific of the Marxist Philosophy as a Theory of Existence	73
ION IRIMIE, Semiotics and Its Problems	87
ION V. MESAROȘIU, Nature et rôle du système de formes et de lois logiques	97
EUGEN RÓZSA, Éléments dialectiques dans la pensée de J.-J. Rousseau	111
Livres parus — Books	139
Chronique — Chronicle	147

SOCIALISM, ȘTIINȚĂ, SOCIOLOGIE

de

ANDREI ROTH

Socialismul și știința sînt de nedespărțit. Aceasta este impresia generală și concluzia logică ce se degajă din studiul recentului document programatic al partidului privitor la situația și rolul științei în patria noastră. *Expunerea* tovarășului Nicolae Ceaușescu la sesiunea din decembrie 1965 a Marii Adunări Naționale *cu privire la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică* prezintă perspectivele intercon condiționate ale dezvoltării societății și ale activității științifice în România socialistă.

Socialismul își are fundamentarea teoretică într-o concepție cu caracter științific despre lume și despre societate. Socialismul așază conducerea, organizarea, planificarea dezvoltării sociale pe baze științifice; din natura însăși a socialismului izvorăște respectul față de știință, recunoașterea importanței sociale a cunoștințelor teoretice cu conținut obiectiv, stimularea cercelării științifice.

Știința își află adevăratul mediu natural în socialism, în societatea care, în mod premeditat, îi creează condițiile optime ale dezvoltării. Bineînțeles, aceste condiții depind, în practică, de posibilitățile concrete, date în gradul dezvoltării societății socialiste, în împrejurările obiective ale resurselor sale materiale și spirituale, precum și în împrejurările subiective ale modului de organizare a activității științifice.

Documentul de mare însemnătate privitor la dezvoltarea științei în țara noastră, pătruns de spiritul realist și de elanul creator al liniei politice generale a partidului, slujește această idee centrală: trebuie făcut tot ce este cu putință la nivelul actual al dezvoltării societății noastre socialiste, la gradul actual al dezvoltării noastre economice, pentru a crea cercetării științifice originale cele mai favorabile condițiuni materiale; trebuie, în același timp, luate cele mai corespunzătoare măsuri pentru îmbunătățirea formelor și cadrelor organizatorice ale activității de cercetare, pentru înlăturarea neajunsurilor de origine subiectivă și a vederilor înguste, rigide, manifestate în trecut în acest domeniu.

În România dinainte de război, existau în total 52 de unități de cercetare științifică, cu un număr redus de cercetători. Astăzi, în 264 de unități de cercetare lucrează aproape 23 000 de specialiști cu calificare superioară. A luat avânt procesul de pregătire a noilor cercetători: vechii generații de savanți i s-a alăturat un vast contingent de tineri oameni de știință cu bună pregătire, orientați spre cercetarea independentă. Întreaga activitate a acestui detașament — unitar sub aspectul profilului său ideologic-politic — al intelectualității noastre este însuflețită de patriotismul socialist, de atașamentul necondiționat față de cauza poporului muncitor.

Partidul apreciază totodată ca nesatisfăcătoare creșterea investițiilor și a dezvoltării bazei materiale a științei în ultimii ani: cheltuielile consacrate dezvoltării științei au crescut în 1965 cu aproximativ 50 % față de 1960, ceea ce reprezintă un ritm destul de lent. Elementul central al indicației date de conducerea partidului este recunoașterea faptului că în etapa contemporană a istoriei omenirii, concentrarea unor mijloace tot mai mari pentru fundamentarea materială a cercetării științifice originale nu reprezintă un lux, ci dimpotrivă, o necesitate vitală, o condiție sine qua non a dezvoltării industriale și economice în general, mai mult: a independenței economice și politice a țării în ultimă analiză. „A subaprecia, în aceste condiții, rolul științei, a nu depune eforturi susținute pentru stăpânirea marilor ei cuceriri, a nu te strădui să mergi în ritm cu progresul secolului nostru înseamnă a te condamna cu bună știință la stagnare și înapoiere, cu repercusiuni serioase asupra dezvoltării societății pentru o lungă perioadă de timp”¹ — ceea ce, bineînțeles, ar fi o poziție inacceptabilă pentru partidul, statul și poporul nostru.

Din acest motiv, partidul a preconizat mărirea investițiilor alocate în vederea dezvoltării bazei tehnico-materiale a cercetării — 7 miliarde lei în perioada 1966—1970 —, sporirea numărului de cadre calificate de cercetare — până la 30 000 în aceeași perioadă — și un șir de măsuri menite de a îmbunătăți substanțial condițiile de organizare și de îndrumare-conducere a activității științifice.

Societatea construită după un plan cu caracter științific oferă posibilitatea dezvoltării științei în mod planificat. Se poate ridica întrebarea: În ce mod și în ce măsură se poate prevedea și planifica dezvoltarea viitoare a științei? Desigur nu în sensul de a se putea prevedea sau preconiza locul și data unei anumite descoperiri. Dar la nivelul actual al socializării activității științifice — asupra căreia urmează să ne oprim cu unele considerații mai jos — această activitate poate fi planificată în sensul că sesizarea principalelor direcții de evoluție a științei contemporane, apoi asigurarea mijloacelor materiale, crearea bazei tehnice adecvate, a condițiilor de documentare

¹ N. Ceaușescu, *Expunere cu privire la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică*. Editura politică, București, 1965, p. 7.

corespunzătoare, concentrarea cadrelor de cercetători cu calificare corespunzătoare și în număr suficient, stimularea materială și morală corespunzătoare a acestor cadre — creează nu numai posibilitatea, dar și probabilitatea maximă a obținerii rezultatelor optime preconizate. Tocmai în acest mod procedează partidul comunist și statul socialist, în acest mod — și nu într-o manieră rigidă, mecanică, unilaterală — se realizează planificarea activității de cercetare științifică în socialism.

*

Scotîndu-se cu pregnanță în relief rolul de prim ordin, din unghiul de vedere al economiei naționale, al științelor naturii și al celor tehnice, în Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu se subliniază totodată rolul important al științelor sociale, al științelor despre om. Această formulare programatică a orientării partidului în domeniul științei se pronunță împotriva superficialității, îngustimii de vederi și vulgarizărilor, promovind spiritul creator al cercetărilor legate de practica vie a societății socialiste. În acest context, menționarea repetată a rolului și importanței cercetărilor sociologice capătă o deosebită semnificație.

Cerința desfășurării unor studii sociologice s-a manifestat în ultimii ani cu tot mai multă hotărîre în rîndurile cercetătorilor marxiști în domeniul științelor sociale din țara noastră. Punctul de vedere clar exprimat de partid contribuie în mod hotărîtor la respingerea și risipirea aceluiași punct de vedere neștiințific care a negat rolul specific al sociologiei în sistemul științelor sociale și competența sa în cercetarea problemelor structurii și dezvoltării societății socialiste. Întregul spirit al expunerii sugerează cerința — care apare *expressis verbis* în formulările privitoare la științele despre societate — de a se asigura obiectivitatea deplină a cercetării, aplecarea ei asupra problemelor vieții, legătura ei cu datele practicii. Activitatea sociologică astfel sprijinită are a-și aduce contribuția la rezolvarea temelor de cercetare indicate de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, desfășurîndu-se atît pe planul generalizărilor de largă perspectivă, cit și la nivelul cercetărilor cu caracter parțial, bazate pe cunoașterea nemijlocită a realității. Nu mai este îndoielnic astăzi, că cercetările efectuate la nivelul sociologiei generale și cele concrete au deopotrivă importanța și justificarea lor, ca laturi ale procesului de cunoaștere a realității sociale. Mișcarea societății în ansamblu, schimbările sale structurale, liniile directe ale dezvoltării sale pot fi surprinse doar la un înalt nivel de generalitate al investigației, nivel cu puțință de atins prin prelucrarea unui vast și variat material de date și informații privitoare la economia națională, mișcarea populației, activitatea instituțiilor politice și culturale etc., material ce-i parvine sociologului pe cale indirectă, rezultat al cunoașterii *mijlocite* a realității sociale. Statisticile oficiale și multe alte documente, întocmite

ca rezultat al funcționării obișnuite a instituțiilor sociale, nu anume în vederea unor utilizări teoretico-științifice, îi servesc drept puncte de plecare. Nota distinctivă a cercetărilor concret-sociologice este caracterul *nemijlocit* al contactului cu realitatea socială, culegerea materialului direct „de pe teren” de către cercetător (sau colectivul de cercetare) cu mijloacele cunoașterii nemijlocite, folosirea unui material destinat în primul rînd cercetării științifice. Cunoașterea nemijlocită a realității poate completa în mod fericit cunoștințele dobîndite pe calea și cu mijloacele cunoașterii mijlocite, privitoare la mișcarea de ansamblu a societății. În ambele cazuri însă, criteriul valoric al cercetării este sporul real de cunoștințe cu privire la societate și dezvoltarea ei reală, deci depășirea caracterului pur ilustrativ, dezvăluirea unor fapte noi, elaborarea unor noi explicații, interpretări teoretic fundamentate.

Nu numai publicațiile academice și universitare, ci revistele noastre politice și culturale, ca și unele cotidiene relatează tot mai des despre chestionare, anchete, sondaje efectuate cu mijloacele investigațiilor sociologice. Înmulțirea unor inițiative variate semnaleză faptul pozitiv al pătrunderii treptate în opinia publică a convingerii despre necesitatea și utilitatea investigațiilor de acest fel. Interesul opiniei publice și „comanda socială” acționează stimulative asupra cercetărilor. Inițiative cu caracter mai mult sau mai puțin local și individual vor îmbogăți și de acum înainte cu culorile lor paleta literaturii noastre sociologice. Dar problemele majore ce stau în fața cercetării sociologice a realității sociale în plină dezvoltare socialistă — cum ar fi, după părerea noastră, problemele sociologiei muncii în industrie și agricultură, problemele procesului de urbanizare, de pregătire și repartizare a forței de muncă, problemele conexe ale modului de trai, timpului liber și ridicării nivelului cultural al maselor, pentru a aminti numai cîteva — nu își vor putea găsi soluția, la nivelul cerințelor contemporane, prin asemenea acțiuni de cercetare izolate și spontane. Pentru aceasta este nevoie de forme adecvate de organizare, care dispun de fondurile necesare și care pot mobiliza echipe de cercetători cu calificare corespunzătoare sau care pot organiza pregătirea necesară a numărului suficient de investigatori. La nivelul cerințelor contemporane, numai un aparat suficient dotat și organizat poate asigura stringerea și prelucrarea materialului faptic foarte vast, care este necesar pentru rezolvarea satisfăcătoare, la scară națională, a problemelor majore ale cercetării sociologice. Nu încape îndoială că noul Consiliu Național al Cercetării Științifice, îndrumat în continuare de către partid, îndreptîndu-și atenția și înspre orizontul științelor sociale, va contribui la elaborarea măsurilor organizatorice necesare în această direcție.

Amintim, în această ordine de idei, că tovarășul Nicolae Ceaușescu, în expunerea sa, subliniază în mod apăsător capacitatea de producție științifică a universităților și institutelor de învățămînt superior, criti-

cînd în mod îndreptățit acele păreri nejuste care au subapreciat și frinat activitatea acestor unități importante ale vieții științifice din țara noastră. Universitățile și celelalte instituții de învățămînt superior dispun de asemenea unități care, prin menirea lor, sînt în mod direct interesate și apte totodată de a întreprinde în mod organizat și sistematic cercetări sociologice: sînt colectivele de materialism istoric și de socialism științific, care vor putea mobiliza cea mai mare parte a personalului lor, precum și pe membrii cercurilor științifice ale studenților, eventual și pe unii dintre absolvenți care manifestă interes față de asemenea acțiuni, putînd dispune astfel de numărul necesar de cadre pentru a întreprinde cercetări de mai amplă respirație, cu valoare teoretică și utilitate practică reală.

Expunerea tovarășului Nicolae Ceaușescu amintește cu legitimitate și cu îndreptățire, printre rezultatele remarcabile ale științei românești din trecut, școala de sociologie din București, legată de numele profesorului D. Gusti. Studiul atent al metodologiei și tehnicii de cercetare a acestei școli constituie unul din punctele de plecare ale mișcării noastre sociologice. Altul — cunoașterea nemijlocită și prelucrarea critică a literaturii sociologice străine din anii noștri, a metodelor moderne de cercetare, înlăturîndu-se orice punct de vedere simplist, unilateral, vulgarizator în privința aceasta. Toate acestea pe baza solidă a teoriei marxiste, pe baza îndrumării ideologice a partidului, pe baza propriei noastre experiențe izvorîte nemijlocit din practica vie a desăvîșirii construcției socialiste.

*

În mod intenționat nu am vorbit mai sus, printre problemele majore ale cercetării sociologice, de una asupra căreia e cazul să ne oprim mai pe larg. Vorbind de perspectivele dezvoltării științei în țara noastră, am schițat unele aspecte ale problematicii sociologiei; în legătură cu cercetarea sociologică am dori acum să îndreptăm atenția asupra problematicii științei.

Știința însăși a fost — în întreaga sa istorie — obiect al reflexiunii. Din mai multe unghiuri de vedere poate fi ea situată în focarul cercetării. Astfel, gîndirea *filozofică* a manifestat întotdeauna un deosebit interes față de știință: a urmărit cu atenția *cuceririle* științelor particulare, elaborîndu-și concepția ontologică de ansamblu pe baza acestora sau cel puțin în legătură cu acestea; a supus examenului minții scrutoare și procesul *cunoașterii* științifice. Acesta din urmă este unghiul de vedere epistemologic al cercetării științei, care studiază particularitățile ce deosebesc cunoașterea științifică de cea artistică, filozofică sau empirică, îi examinează modalitățile. Metodologia generală a cunoașterii științifice, rolul euristic al observației, experimentului, ipotezei, teoriei, relația dintre individual și general, logic și istoric în procesul de cunoaștere — iată probleme aparținătoare acestui domeniu al cercetării științei. Și trebuie adăugat: tocmai stadiul actual al dezvoltării științei.

tării cunoștințelor științifice conferă o deosebită acuitate problemelor teoretice ale metodologiei științifice. Matematizarea, formalizarea, ciberneticizarea, ca procese caracteristice — chiar dacă nu în egală măsură deocamdată — atit științelor naturii cit și celor despre societate, ridică o seamă de întrebări de ordin metodologic, logic și gnoseologic; teoria informației, modelarea și, în legătură cu aceasta din urmă, raționamentul prin analogie pun întrebări noi, a căror soluționare teoretică este reclamată de însăși dezvoltarea științelor particulare.

Prelucrarea la nivelul celei mai înalte generalizări a cuceririlor științei și a problemelor de metodologie a cercetării este sarcina specifică a filozofiei. Dar filozofia, în speță filozofia materialist-dialectică a marxismului nu poate, conform spiritului său științific, să monopolizeze această atribuție; o imparte cu specialiștii științelor particulare. Colaborarea filozofilor marxști cu oamenii de știință din diferitele domenii particulare ale științei formează cel mai corespunzător aliaj pentru rezolvarea optimă a unei atari sarcini. Dacă filozofii ignorează legitățile izvorite din logica internă a dezvoltării științei, se pot crea asemenea situații ca cele pe drept cuvint blamate de partid: atitudini rigide, dogmatice ce s-au manifestat în tratarea unor probleme ale dezvoltării științei în epoca contemporană, atitudini cu efect negativ asupra cercetării în continuare a problemelor respective. Colaborarea filozofilor marxști și a savanților specialiști în diferite domenii particulare, pe baza cerințelor filozofiei ce are, ea însăși, caracter științific, și a cerințelor proprii, lăuntrice ale științelor, constituie modalitatea adecvată pentru prelucrarea teoretică a rezultatelor științei moderne și pentru soluționarea problemelor sale metodologice deopotrivă. „Concepția materialist-dialectică ajută pe oamenii de știință să înțeleagă mai bine fenomenele naturii și societății, în legătura și interdependența lor reciprocă, să descifreze sensul în care acționează legile obiective ale dezvoltării societății, lumii”² — spunea tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Știința mai poate constitui obiect de cercetare și dintr-un unghi de vedere diferit de cele pină acum menționate, anume din unghiul de vedere *sociologic*. Sarcina sociologiei este, în scurt, de a examina influențele reciproce complexe ale științei și societății. Influența structurii și dinamicii sociale asupra dezvoltării științei, efectul stimulator sau incetinitor al condițiilor sociale date asupra mersului cercetărilor pe de o parte, influența activității științifice și rezultatelor sale asupra dezvoltării sociale în ansamblu și asupra diferitelor laturi ale acesteia pe de altă parte, ridică multe întrebări în fața cercetării sociologice.

Dacă studiul filozofic al problemelor științei este tot atit de vechi ca filozofia și știința insele, cercetarea sociologică a științei este o preocupare de dată recentă, fiind caracteristică mișcării științifice contemporane. Ea s-a constituit în legătură: a) cu aceea situație cali-

² *Op. cit.*, p. 24.

tativ nouă pe care a dobândit-o știința în societatea actuală, în viața de astăzi a omenirii și b) cu aceea etapă nouă în care a pășit știința însăși, conform legilor interne ale dezvoltării sale, în epoca noastră. Trăim în epoca unei revoluții științifice, mai precis în epoca celei mai ample și adânci revoluții științifice din cîte cunoaște istoria; această revoluție științifică, împletită cu o revoluție în tehnică — după cum arată documentul citat al partidului nostru — modifică în mod radical, în favoarea omului, condițiile producției materiale și posibilitățile de valorificare a bogățiilor naturale, deschide noi perspective de sporire a forțelor de producție a societății, de lărgire a orizontului cunoașterii și a vieții spirituale a popoarelor. Esența revoluției tehnico-științifice contemporane ar putea fi definită, pe scurt, ca procesul transformării științei într-o forță de producție nemijlocită. În același timp, etapa actuală a dezvoltării științei este etapa accentuării substanțiale a gradului de socializare a activității științifice. În epoca noastră a trecut știința din etapa „producției” de tip „meșteșugăresc” la etapa „producției” de tip „industrial”, adică la etapa unui caracter social foarte ridicat al organizării activității de cercetare.

Nu va fi lipsită de interes încercarea de a schița notele diferențiale și cerințele acestei noi etape. Poate cea mai bătătoare la ochi este avansarea vertiginoasă a specializării. Mai de mult tipul de cercetător care se ocupa cu fizica, chimia, medicina, sau biologia în ansamblu a fost înlocuit prin specialistul unor domenii mai restrînse; pentru zilele noastre a devenit însă caracteristică activitatea unor supra-specialiști, care se ocupă în domeniul medicinei de pildă, nu de ansamblul bolilor interne, ci numai de cele ale ficatului, mai mult, numai de un anumit gen de îmbolnăviri ale acestui organ. Supraspecialistul este omul care știe aproape totul — despre aproape nimic; iată o caracterizare cam sarcastică, care surprinde fără îndoială un aspect real al problemei. Obiectul cercetărilor sale se îngustează foarte mult, pentru a putea fi explorat la mari adâncimi. Tocmai din această cauză însă, fiecare cercetător specializat devine părtaș al unei foarte dezvoltate diviziuni sociale a muncii de cercetare și dependent în întreaga sa activitate de această diviziune.

Nu mai puțin importantă și caracteristică este însă latura contrară a procesului menționat, integrarea, apropierea și întrepătrunderea unor ramuri și discipline apropiate sau chiar a unora care, în concepția generală a trecutului, păreau foarte îndepărtate unele de altele, apariția așa-numitelor discipline limitrofe, aflate la intersecția ramurilor tradiționale ale științei și care s-au dovedit în ultimul timp a fi cele mai roditoare terenuri ale cercetărilor. Acest aspect scoate cu atît mai mult în evidență dependența cercetării, în fiecare caz individual, de diviziunea generală, cu caracter social, a muncii științifice, caracterul de pronunțată socializare a acesteia din urmă.

Formele foarte socializate ale organizării activității științifice dobîndesc un rol tot mai important. Nu „maestrul” izolat în cabinetul

său de lucru de la domiciliu, ajutat cel mult de doi-trei învățăcei — „ucenici” și „calfe” — este tipul principal al savantului contemporan, ci cercetătorul părtaș al activității unor mari institute. Aceste institute constituie cadrul și forma organizatorică a activității unor tot mai numeroase detașamente, armate întregi de savanți. În cele mai multe domenii ale științei, în primul rînd în domeniul științelor tehnice și celor ale naturii, dar într-o oarecare — și tot mai mare — măsură și în domeniul științelor sociale, orice pas înainte în cunoaștere este condiționat de existența unor instalații, aparate, instrumente tot mai complexe, de însemnate resurse financiare, de un echipament analog cu cel al mării producții industriale, de un număr tot mai mare de cadre de cercetare în mod corespunzător calificate (cerințele în privința calificării și chiar durata procesului de calificare arătînd de asemenea o tendință constantă de creștere). Dependența manifestă, în marea majoritate a cazurilor, a noilor descoperiri, a progresului științific general de investițiile materiale, de echipamentul tehnic, de indicatorii cantitativi și calitativi ai procesului de selecționare și industrie a cercetătorilor — iată semnele evidente ale înaltului grad de socializare a activității științifice.

Conchizînd pentru problema noastră: rolul nou al științei în viața socială, influența sa directă și indirectă asupra celor mai importante probleme sociale ca și asupra aproape tuturor momentelor și aspectelor vieții cotidiene pe de o parte, caracterul social foarte pronunțat al activității de cercetare pe de altă parte, explică din plin justificarea, necesitatea, utilitatea cercetării sociologice a științei în epoca noastră în general, în condițiile socialismului în particular. Mișcarea sociologică din țara noastră poate găsi aici un teren nou și interesant, pe care și-ar putea dovedi totodată utilitatea practică.

Cercetarea sociologică a științei poate fi și trebuie întreprinsă, cred, la mai multe niveluri, în raport de secțiunea mai largă sau mai îngustă a relațiilor examinate, de gradul de generalitate și de caracterul mai mult sau mai puțin mijlocit al modului de culegere a datelor necesare. Vom sublinia anticipat că cercetarea sociologică trebuie să țină seama, înainte de toate, de legătura reciprocă dintre aceste diferite niveluri, a căror distincții rămîne, neapărat, relativă.

În primul rînd se ridică problema dependenței dezvoltării științei de condițiile social-istorice generale, pe plan național și mondial. Interdependența dezvoltării științei și a tehnicii la nivelul economiei naționale, relațiile dintre ritmurile dezvoltării forțelor de producție și celei a științei, influența relațiilor de producție asupra științei (spre pildă deosebirile dintre influența exercitată de relațiile socialiste și cea a relațiilor capitaliste), gradul de mobilizare a resurselor economice ale țării în favoarea științei și eficiența acestei mobilizări, raporturile dintre dezvoltarea științei și aceea a învățămîntului public, aceste și asemenea întrebări constituie tematica cercetării sociologice a științei la acest nivel. Materialul faptic necesar se va găsi în informația

statistică și documentară privitoare la ansamblul vieții sociale și activității științifice. Asemenea cercetări constituie fundamentul nelipsit al unei politici cu caracter științific în domeniul științei; documentul conducerii partidului nostru privitor la îmbunătățirea organizării și îndrumării activității de cercetare științifică constituie un eminent model de asemenea lucrare sociologică cuprinzătoare.

Pe un alt plan de generalizare poate fi examinată influența reciprocă a dezvoltării științei și a relațiilor internaționale. Cooperarea științifică și coexistența pașnică, dezvoltarea științifică și independența națională, știința și războiul, și alternativa: știința și pacea — iată câteva din temele ce se oferă celui ce se apropie de acest plan. Datele necesare vor fi furnizate de statisticile naționale și internaționale, documente politice și științifice, o multitudine de informații dobândite în mod mijlocit (de multe ori, probabil, prin relativ multe mijlociri).

Sub nivelul economiei naționale și al dezvoltării de ansamblu al societății, datele obținute pe cale indirectă și cele dobândite prin mijloacele cunoașterii directe se vor împleti și completa reciproc; aici va fi vorba de a se cerceta cooperarea unor institute de cercetare sau a unor organe sau organizații științifice, mai precis condițiile și consecințele sociale ale acestei cooperări.

În sfârșit, la nivelul cel mai de jos se află cercetarea sociologică a unităților de cercetare. La acest nivel, materialul faptic trebuie — dacă nu în totalitate, totuși într-o măsură hotăritoare — nu numai interpretat, dar chiar adunat de către cercetătorul însuși, pe baza contactului direct cu obiectul investigației sale. Aceasta este o sarcină ce ține de domeniul cercetării sociologice concrete, de un domeniu sui generis al sociologiei muncii, abordabil cu metodele și tehnica acesteia din urmă, adaptate la specificul activității științifice. (Și, în paranteză: apropierea științei de producție, transformarea ei în forță de producție nemijlocită justifică de asemenea, alături de organizarea de tip „industrial” a activității științifice, o astfel de abordare.) Problemele organizării și conducerii colectivelor (echipelor omogene sau eterogene, complexe) de cercetare, efectivul optimal al acestor echipe în funcție de natura problemei aflate în studiu și de alte împrejurări, raportul dintre personalitate și randamentul individual pe de o parte, eforturile colective în munca de echipă pe de altă parte, rolul factorilor afectivi, al prestigiului etc. În asigurarea coeziunii necesare a colectivului, diferitele modalități ale cooperării, problemele conducerii și ale diferitelor tipuri de conducători în munca de cercetare, rolul „organizatorilor” de muncă științifică — iată unele din chestiunile ce se cer luate în studiu sub aspect sociologic. Vom nota, totodată, că un asemenea studiu concret-sociologic își va găsi complementarea necesară în cercetările efectuate din unghiul de vedere al socio-psihologiei asupra aceluiași probleme.

Și încă o observație: desigur, în examinarea unor atari chestiuni experiența în organizarea și conducerea cercetării, acumulată de spe-

cialiștii din domeniul științelor particulare, are o enormă importanță. Nu credem totuși că experiența nemijlocită a cercetătorilor din diferite domenii ale științelor, orientarea lor empirică ar fi suficientă pentru rezolvarea optimă a acestor probleme sociologice. Activitatea la nivelul contemporan pretinde organizarea sistematică, specializată a cercetării și în acest domeniu, aptă de a se ridica deasupra orientării pur empirice și de a desfășura o cercetare teoretic fundamentată. Reamintind cele scrise mai sus: după cum generalizarea filozofică a datelor științei și elaborarea teoretică a metodologiei generale și logicii cercetării științifice nu este în primul rind sarcina specialiștilor din științele particulare, ci a filozofilor, tot astfel elaborarea problematicii sociologice a cercetării științifice este atribuția sociologilor. După cum însă — arătasem mai sus — problemele filozofice ale științei pot fi rezolvate de filozofi numai prin înțelegerea legilor proprii, lăuntrice ale științei, prin valorificarea activității teoretice a specialiștilor înșiși și în colaborare cu aceștia din urmă, tot astfel problemele sociologice ale muncii științifice pot fi soluționate prin cercetări specializate, dar fundamentate pe fructificarea experienței proprii și eforturilor de generalizare ale savanților.

Accentuarea caracterului social al activității științifice este un proces ce se accelerează mereu. Acest fapt justifică toate măsurile luate de societatea științific organizată, în cadrul dezvoltării sale planice și în favoarea acestei dezvoltări, pentru stimularea științei și sporirea rezultatelor sale. Acest fapt justifică totodată cercetarea sociologică a condițiilor de aplicare și eficienței acestor măsuri, cercetare ale cărei posibilități și probleme am încercat să le schițăm în aceste rânduri.

СОЦИАЛИЗМ, НАУКА, СОЦИОЛОГИЯ

(Р е з ю м е)

Автор исходит из мер, принятых Румынской коммунистической партией для улучшения организации и руководства деятельностью по научному исследованию, причём он излагает вкратце роль науки в социалистическом обществе и процесс создания оптимальных условий для успешного развития исследований; он показывает, как ставится вопрос о планировании деятельности в области науки, каким образом можно предвидеть и обеспечить осуществление исследовательских работ.

В дальнейшем автор излагает некоторые вопросы социологического исследования в нашей стране, исходя из того, что в партийных документах подчёркивается возможность, необходимость и польза подобных исследований в социалистическом обществе. Делая различие между исследованиями в области общей социологии и исследованиями, развернутыми в области конкретных исследований, автор излагает некоторые точки зрения в связи с вопросами организации и ориентации исследовательской деятельности в этой последней области.

В третьей части исследования, самой обширной, автор занимается вопросом о том, как сама наука может стать предметом исследования. Во-первых, автор очерчивает проблематику философского исследования науки, при этом он отмечает необхо-

димось теоретической переработки результатов научного познания и настаивает главным образом, на эпистемологической точке зрения исследования науки. Во-вторых, автор работы рассматривает проблематику социологического исследования современной науки, причём он связывает необходимость подобного исследования со всё более ярко выраженным усилением степени обобществления научной работы. Наконец, излагаются вкратце способы и различные уровни, на которых, по мнению автора, современная наука может подвергаться социологическому исследованию.

SOCIALISM, SCIENCE, SOCIOLOGY

(Summary)

The author starts from the measures initiated by the Romanian Communist Party with regard to the improvement of the organization and management of the scientific research activity, showing in brief, the role of science in the socialist society and the process of creating the best conditions for the successful development of the researches; he shows the way in which planning is solved in the science field, the way in which the fulfilment of these tasks can be provided for and ensured.

Further on, the author presents some problems of the sociological research in our country, starting from the fact that in our party documents there was underlined the possibility, necessity and utility of these researches in the socialist society. Making distinction between researches in the field of general sociology and those in the field of concrete investigations, the author presents some points of view regarding the problems of organization and the orientation of the research activity in the latter.

In the third part of this paper, which is the most extended, the author deals with the ways in which science itself can become an object of research. First, he outlines the problems of the philosophical research of science stressing the necessity of theoretical formulation of the results of scientific knowledge and insisting upon the epistemological point of view of science. Secondly, the author tackles the problems of the sociological research of contemporary science, connecting the necessity of this research with the ever increasing socialization of the scientific work. At last, the author outlines the ways in which, and the various levels at which, contemporary science can be studied from a sociological point of view.

ÁLLAM, NEMZET ÉS SZUVERENITÁS A SZOCIALIZMUSBAN

FARKAS ZOLTÁN

A Román Kommunista Párt IX. kongresszusának dokumentumai különös erővel emelik ki azt a dialektikus viszonyt, amely egyrészt a szocialista társadalmi rend, másrészt a szocialista állam — mint a társadalom politikai szervezete — és a szocialista nemzet — mint az emberi közösség sajátos formája — között fennáll. Társadalmi rend, állam, nemzet belső összefüggéseinek és ezzel kapcsolatban az állami és nemzeti szuverenitás kérdésének tanulmányozása, elemzése a marxista szociológia fontos feladata.

*

A társadalmi-gazdasági alakulatok gazdasági rendje, osztályszerkezete határozza meg az állam lényegét, sajátos osztálytartalmát és ezen keresztül az adott emberi közösségi formákat is.

Az állam, mint az osztályuralom kifejezője az emberi közösség történelmileg kialakult formáihoz kapcsoltnak jelent meg és fejlődött. Ezt a megállapítást a kapitalista állam és a burzsoá nemzet kialakulása és fejlődése is alátámasztja. A tőkés államot meghatározó gazdasági alap, a tőkés magántulajdonon alapuló gazdasági viszonyok a nemzeti piac formájában meghatározzák a burzsoá nemzet egyik sajátos vonását is. Az egységes nemzeti piac, vagyis a gazdasági élet közössége, nemcsak a burzsoá állam, de egyben a burzsoá nemzet egyik (a terület, nyelv és lelki alkat közössége mellett döntő) ismérve is. Az egységes terület, amelyen belül az állam kifejti belső funkcióit és amelyen belül egyben szuverenitása is megnyilvánul, a kialakult burzsoá nemzet ismérve is. A burzsoázia nemcsak az államhatalom birtokosa, hanem egyben a nemzet vezető osztálya is.

Ha a nemzeti államok kialakulását vesszük figyelembe, — márpedig Lenin szavaival élve, a nemzetek kialakulásával a nemzeti állam az egyetemes történelem gyakorlatában szabály, a soknemzetiségű állam pedig kivétel¹ —, akkor nyilvánvaló, hogy a burzsoázia állama

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 24, Editura politică, București, 1964. p. 409.

nemzeti formákat ölt. A nemzeti jelleg semmiképpen sem érinti a tőkés állam osztálylényegét, sajátos osztálytartalmát. A tőkés állam lényege minden országban ugyanaz, a burzsoázia hatalmi szerve, eszköze, amely a tőkés termelési viszonyok alapján jött létre és ezektől meghatározott. De az állam gazdasági alapja *nemzetgazdaságok* formájában létezik és éppen ez határozza meg, hogy a burzsoá állam sajátos nemzeti államként jelentkezzék. Ebből következik a továbbiakban az a tény is, hogy egy állam gazdasági, politikai és területi szuverenitása is úgy valósul meg, mint *egy nép függetlensége más népekkel szemben*, mint a nemzeti állam egyenlősége és függetlensége a többi állammal való kapcsolatában. Ha nem léteznék különbség állam és állam között egy és ugyanazon államtípus keretében, akkor a szuverenitás fogalma minden reális tartalmat nélkülözne.

Az állam, nemzet és szuverenitás szoros kapcsolata, sajátos dialektikája a szocializmus feltételei között is megmarad, magasabb fokon, új tartalmat nyer.

A szocialista forradalom a társadalmi élet minden területén gyökeres fordulatot eredményez. Szétzúzza a burzsoázia államhatalmát és bevezeti a munkásosztály gazdasági és politikai uralmát. A szocialista állam szuverén és független hatalomként fejlődik. Megvalósul Marx tudományos előrelátása, mely szerint „a proletariátusnak a burzsoázia fölött aratott győzelme egyszersmind győzelem ama nemzeti és ipari konfliktusok fölött is, amelyek manapság a különböző népeket ellenségesen szembeállítják egymással. Ezért a proletariátusnak a burzsoázia fölötti győzelme egyszersmind jeladás valamennyi elnyomott nemzet felszabadítására.”² A szocializmus felszabadítja a nemzetet a burzsoázia uralma alól és a szó teljes értelmében véget vet a nemzeti elnyomásnak és gyűlöletnek. Reális alapon végleg megoldja a nemzeti kérdést az országon belül, megteremti a szocialista nemzet kialakulásának objektív és szubjektív feltételeit, és a szocialista nemzetköziség alapján véget vet a saját vagy más nemzetek és államok jogait sértő és leigázó nemzetközi kapcsolatoknak. Csak a szocializmusban valósul meg a maga teljességében a nemzeti és állami szuverenitás.

*

Hazánk jelenleg a szocialista társadalmi rend kiteljesítésének magasabb szakaszában van. Társadalmi életünk minden síkját, oldalát, az ország gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi életét a szocializmus sajátos jegyei jellemzik. A szocialista társadalmi rend feltételei között alakult ki és fejlődik hazánkban a szocialista nemzet. A román népet és hazánk együttélő nemzetiségeit összefűző egység és testvéri barátság szocialista rendszerünk, a kommunista párt helyes marxista-leninista nemzetiségi politikájának nagy győzelme.

² K. Marx — F. Engels, *Művei*, 4. köt., Kossuth könyvkiadó, Budapest, 1959, 395.

A sajátos történelmi körülmények következtében, hazánkban az évszázadok során a románok mellett más nemzetiségű lakosság is élt. Évszázadokon át a román, magyar, német, szerb és más nemzetiségű dolgozók egyaránt szenvedtek a nemzeti és társadalmi elnyomás miatt, elszánt küzdelmet vívtak a kizsákmányoló osztályok ellen. Az együttélés és a közösen vívott harc során mindörökké testvérekké váltak, sok dicsőséges lappal gazdagították a szabadságért és a szocializmusért vívott küzdelmek hazai történetét. „A nép törekvéseinek valóra váltásáért vívott harcot magasabb fokra emelte a munkásmozgalom, a kommunisták párta — a nemzeti függetlenség és a társadalmi szabadság zászlóvivője”³.

Pártunk abból a marxi megállapításból kiindulva, hogy „... a proletariátusnak mindenekelőtt a politikai hatalmat kell meghódítania, nemzeti osztállyá (a Kommunista Párt Kiáltványa 1888-as kiadásában: a nemzet vezető osztályává) kell emelkednie ...”⁴ a nemzeti kérdés megoldását a szocialista forradalom alárendelt kérdésének tekintette. Egész tevékenységét ezen a téren az az elv vezérelte, hogy a nemzet felvirágzása, a nemzeti kérdés teljes és végleges megoldása a szocialista forradalom győzelmes kibontakozásától, a munkásosztály politikai és gazdasági hatalmának megvalósításától függ. Az illegális években pártunk harcolt mindenfajta nemzeti és faji megkülönböztetés ellen. A felszabadulás után szervezte és vezette a román nép és az együttélő nemzetiségek közös harcát a szocialista forradalom kibontakozásáért. A szocialista forradalom és építés feltételei között kitartóan ápolta és megvalósította a román nép és az együttélő nemzetiségek tartós barátságát, testvéri egységét a teljes jogegyenlőség alapján.

A társadalmi rend, nemzet és állam dialektikus összefüggésének a fényében különös élességgel mutatkozik meg a nemzeti fejlődés gyökeres különbsége a kapitalizmus és a szocializmus körülményei között.

A nemzet szociológiai kategória, amely az emberi közösség bizonyos történelmileg kialakult formájának megjelölésére szolgál. Ez a közösségi forma a nyelv, a lelki alkat közösségén alapul, melyeket a gazdasági élet (a termelés és a csere) tartós egysége szilárdított meg.

A burzsoá nemzet a feudalizmus felbomlásának, a kapitalizmus kialakulásának kezdeti szakaszában, a tőkés magántulajdon alapján keletkezett. Ez a nemzet a burzsoázia és a proletariátus egyre fokozódó osztályharca következtében nem egységes, hanem mélyen ellentmondásos jellegű. Vezető osztálya a burzsoázia, amely igen gyakran a nacionalizmust, sovinizmust, a nemzeti uszítást ideológiai fegyverként használja fel a különböző nemzetekhez, vagy nemzetiségekhez tartozó dolgozók megosztására.

³ Nicolae Ceaușescu, *Jelentés Románia Szocialista Köztársaság Alkotmánytervezetéről*, Politikai könyvkiadó, Bukarest, 1965, 12.

⁴ K. Marx — F. Engels, *im.*, 157.

A jelenkori kapitalizmusban a nemzetek a társadalmi egyenlőtlenség, a gazdasági és politikai függőség, az imperialista hatalmak más államok belügyeibe való beavatkozásának feltételei között fejlődnek. „A jelenkori kapitalista világban a nemzet szabad fejlődésével mindenfelé kozmopolita elméleteket állítanak szembe a nemzet úgynevezett túlhaladott jellegéről és «integráció» szükségességéről, különböző monopolista szövetségekről és államok fölötti szervezetekről, amelyek korlátozzák és igyekeznek felszámolni a nemzeti szuverenitást és függetlenséget, újabb formákban kiterjeszteni az imperialista és a kolonialista uralmat a népek fölött”⁵. A jelenkori polgári szociológia fegyvertárában, a nemzeti eszmét nyíltan vagy burkoltan tagadó elméletek mellett neo-kolonialista színezetű tételeket is találunk. Ezek mindenekelőtt a „történelmi múlttal” rendelkező, „uralkodó” nemzetek más országokkal és nemzetekkel szembeni „előjogait” bizonygatják és nem egy esetben területi igényeket is hangoztatnak.

Ezek az elméletek lényegében a monopolkapitalizmus törekvéseit fejezik ki, azt az imperializmusra jellemző tendenciát, hogy a gazdasági és politikai függés olyan szövedékét hozzák létre, amelyben néhány kapitalista nagyhatalom kiterjesztheti hatalmát a népek fölé.

A nemzetek jelenlegi körülmények közötti fejlődésének elemzéséből, pártunk IX. kongresszusának dokumentumai azt a következtetést vonják le, hogy a nemzet, mint történelmileg kialakult sajátos emberi közösség fennmarad és tovább fejlődik a szocializmus feltételei között, sőt, csakis itt találja meg teljes kibontakozásának és felvirágzásának összes feltételeit. Pártunk álláspontjának nemzetközi jelentősége van. Olyan időszakban, amikor különböző felfogások kisebbiteni igyekeznek vagy egyenesen megkérdőjelezik a nemzet társadalmi-történelmi szerepét, erőteljesen hangsúlyozza, hogy „a nemzet és az állam még hosszú ideig alapja lesz a szocialista társadalom fejlődésének”⁶.

A szocializmus feltételei között *a nemzet létezése és felvirágzása objektív szükségszerűség*. Ez két tényből is következik: 1. a nemzet egyik ismérvét meghatározó szocialista termelési viszonyok *nemzetgazdaságok* formájában léteznek és fejlődnek minden szocialista országban. Az államhatárok szabta keretben létező szocialista nemzetgazdaságok teljes mértékben megfelelnek a termelőerők fejlődési követelményeinek; 2. a szocialista állam — mely minden országban a munkásosztály politikai hatalmát testesíti meg — a sajátos történelmi körülményeknek, hagyományoknak megfelelően, *nemzeti* vagy *több-nemzetiségű, egységes szocialista államok* formájában létezik. Következésképpen, a szocialista forradalom nem vezet el közvetlenül a nemzetek, a nemzeti határok eltűnéséhez. Ellenkezőleg. A szocialista nem-

⁵ Nicolae Ceaușescu, *im.*, 13.

⁶ *A Román Kommunista Párt IX. Kongresszusa*, Politikai könyvkiadó, Bukarest, 1965, 809.

zetek fejlődése, a szocialista állam állandó erősítése megfelel a társadalmi haladás objektív követelményeinek, s törvénye a történelmi fejlődésnek.

A tökécs társadalmi renddel ellentétben, *a szocializmus utat nyit a nemzet sokoldalú fejlődése és állandó felvirágzása számára*, felszabadítja a nép kimeríthetetlen erőit és energiáit és az egész antagonizmus nélküli, egységes szocialista nemzet haladásának szolgálatába állítja azokat. Pártunk IX. kongresszusának dokumentumai tudományosan elemzik szocialista nemzetünk kialakulását és fejlődését, bemutatják a szocialista nemzetet, ezt az életerős és felvirágzásban lévő emberi közösséget.

A szocialista terelési viszonyok létrejötte, a szocializmus teljes és végleges győzelme hazánkban, új tartalmat adott az államnak és a nemzetnek, meghatározza ezek szocialista jellegét. „Románia Szocialista Köztársaság — hangzik az új Alkotmányban — a városi és falusi dolgozók szuverén, független és egységes állama. Területe elidegeníthetetlen és oszthatatlan”. Hazánkban „... az egész hatalom a népé, amely szabad és ura sorsának”⁷. Szocialista államunk egységes nemzeti állam. Területén, egyetlen nemzet él: a román szocialista nemzet, amely az együttélő nemzetiségekkel testvéri egységben fejlődik és építi a szocialista társadalmat.

A román szocialista nemzet politikai-társadalmi alapja a munkásparaszt szövetség, amelyen belül a munkásosztályé a vezetőszerp. A kizsákmányoló osztályok, az osztályantagonizmusok eltűnése, a dolgozó osztályok és rétegek szocialista jellegű átalakulása, a közöttük létrejött szoros politikai, erkölcsi stb. egység új osztályalapot biztosít a nemzetnek. Ezeknek az osztályoknak és társadalmi csoportoknak az egysége és összeforrottsága a marxista—leninista párt körül szilárd alapja a nemzet fejlődésének.

Pártunk politikai nevelő munkájának eredményeként a szocialista építés folyamatában létrejött és állandóan fejlődik a nemzet új arcúata, a tartalmában egységes szocialista kultúra, a dolgozók szocialista öntudata.

Míndezek azt bizonyítják, hogy a hazánkban kialakult szocialista nemzet, új jellegzetességekkel rendelkező szocialista emberi közösség, amely minőségileg különbözik a kapitalista nemzetektől.

A párt tudományos, marxista—leninista nemzetiségi politikája *az állampolgárok nemzetiségre való tekintet nélküli teljes jogegyenlősége biztosításának és megvalósításának elvét követi*, a társadalmi tevékenység minden területén. Az Alkotmány 17. szakasza — pártunk nemzetiségi politikáját tükrözve — kinyilvánítja és szavatolja a teljes jogegyenlőséget az ország minden állampolgára számára. Az alapvető állampolgári jogok és kötelességek biztosítása, az együttélő nemzeti-

⁷ Románia Szocialista Köztársaság Alkotmánya, Politikai könyvkiadó, Bukarest, 1965, 1.2. szakasz.

ségek anyanyelvének szabad használata, az anyanyelvű kiadói tevékenység és sajtó, színházak és minden fokú iskolák — mindezek a szocialista hazánk új alkotmányában meghirdetett teljes jogegyenlőség konkretizálását jelentik.

Pártunk marxista—leninista nemzetiségi politikájának egyik sajátos vonása az, hogy az egységes szocialista gazdaság, az ország összes tartományainak és rajonjainak gazdaságfejlesztésén keresztül megteremtette a román nép és az együttélő nemzetiségek sokoldalú érvényesülésének és valódi jogegyenlőségének anyagi, gazdasági feltételeit. Az ipar fejlődése sokoldalú gazdasági és szociális-kulturális életet teremt, egyre magasabbra emeli a civilizációt és az életszínvonalat, amelynek jótéteményeiben, nemzetiségre való tekintet nélkül egyformán részesül hazánk minden állampolgára.

A teljes jogegyenlőség gazdasági, politikai feltételei között a román nép és az együttélő nemzetiségek dolgozói együttesen munkálkodnak. Hazánk tapasztalata is bizonyítja, hogy „csakis a szocializmusban nyilvánulhat meg a maga teljességében a gazdasági érdekek reális közössége, az egyazon területen lakó összes állampolgárok közös szocialista kultúrája, csakis a szocializmusban lehet biztosítani az egész nép összefogását a jólétre és boldogságra irányuló törekvéseinek valóra váltásáért folytatott harcban és munkában”⁸.

*

Lenin a nemzetek fejlődésének történelmi távlatairól szólva megállapította, hogy a népek és országok közötti nemzeti és állami különbségek „... még a proletariátus diktatúrájának világméretben történő megvalósulása után is sokáig, nagyon sokáig meg fognak maradni...”⁹. Ebből a lenini tanításból, amely szerint az államok, és a nemzeti különbségek fennmaradnak a szocializmus világméretű győzelméig, sőt még azután is hosszú ideig, nyilvánvalóan következik, hogy a nemzetgazdaságok, a nemzeti határok és a szuverenitás is nagyon sokáig fennmarad.

A szocialista államok szuverenitásának, a népek szabad szuverén és független fejlődésének tiszteletbentartása az összes népek, a szocializmusért és kommunizmusért folytatott harc közös érdeke.

A szocializmusban az állam és a nemzet kölcsönhatása és egysége a szuverenitásban is megnyilvánul. A nemzeti függetlenség és szuverenitás alapvető vonásként feltételezi az állami függetlenséget.

Szuverenitáson egy adott állam politikai és gazdasági függetlenségét értjük, az államnak azt a kizárólagos jogát, hogy a többi államtól függetlenül dolgozza ki, szabja meg bel- és külpolitikai vonalát és olyan módszereket alkalmazzon, melyek segítségével ezt a politikát

⁸ *A Román Kommunista Párt IX. Kongresszusa*, Politikai könyvkiadó, Bukarest, 1965, 67.

⁹ V. I. Lenin, *Művei*, 31. köt. Szikra kiadó, Budapest, 1951, 83.

megvalósíthatja. A szuverenitás feltételezi az állam kizárólagos jogát belügyeinek megoldására, valamint a teljes jogegyenlőséget a nemzetközi kapcsolatok terén. Engels, *A Kommunista Párt Kiáltványa* lengyel előszavában, még 1892-ben, ezeket írta: a „...nemzetek öszinte nemzetközi együttműködése csak akkor lehetséges, ha e nemzetek mindegyike, teljesen autonóm a saját házában”¹⁰.

A burzsoázia, fejlődésének felfelé ívelő szakaszában felkarolta és haladó eszmeként hirdette a nemzeti szuverenitást, amely egyben fegyverével is szolgált a feudalizmus elleni harcában. A tőkés rend megszállás után azonban, az uralkodó osztály ideológusai kezdenek lemondani erről az eszméről. Az erőszak alapozott nemzetközi kapcsolatok egyre gyakoribb dicsőítésén keresztül kísérletet tesznek a kis népek szuverenitása „korlátozásának”, megsértésének elméleti megindokolására. Az imperializmus osztatlan nemzetközi uralmának szakaszában — amelyet a tőkés nagyhatalmak nyílt vagy burkolt, katonai vagy nemkatonai intervenciója uralt, — lábbal tiporták az államok és népek szuverenitásának elvét. Napjainkban, amikor az imperializmus cselekvési köre lényegesen leszűkült, a reakciós imperialista körök új módszereket keresnek az államok szuverenitásának megsértésére, nyílt vagy leplezett erőszakos vagy erkölcsinek és kulturálisnak álcázott beavatkozással igyekeznek elnyomni a népek szabadságra és társadalmi haladásra irányuló törekvéseit és harcát.

A reakciós imperialista körök törekvéseit tükrözve, egyes polgári ideológusok azt bizonygatják, hogy a szuverenitás fogalma elavult, vagy legalább is szférája jelentékenyen szűkült. Így például egyes amerikai jogászok: Ph. Jessup, Cl. Eaglton és mások javasolják, hogy az államok mondjanak le a szuverenitásról a nemzetközi kapcsolatokban. Maurice Duverger szerint „... a szuverenitás sok baj okozója és a nemzeti államokat túl kell haladni”; „... az állam elértéktelenedik”¹¹.

A szuverenitás tagadása nyilvánul meg azokban a burzsoá elméletekben is, amelyek a nemzetközi jognak a belső jogrenddel és törvényességgel szembeni prioritását hangoztatják. Hans Kelsen például azt állítja, hogy „csak a nemzetközi jogrend szuverén, egyetlen államrend sem az”¹². Az ilyenszerű elméleti tételek, valamint napjaink nemzetközi kapcsolatai igazolják, hogy az imperialista nagyhatalmak a maguk érdekében csökkenteni, adott esetben megsemmisíteni kívánják a népek és államok szuverenitását.

A nemzeti függetlenség és szuverenitás csak a szocializmusban nyilvánulhat meg a maga teljességében. „A szocializmus új fokra

¹⁰ Marx K. — Engels Fr., *Válogatott művek*, I. Kossuth könyvkiadó, Budapest, 1963, 13.

¹¹ M. Duverger, *Droit constitutionnel et institution politiques*, Paris, 1958, 71. 72.

¹² H. Kelsen, *La théorie pure du droit*, Paris, 1962, 443.

emeli az állami szuverenitást; a történelemben először valósítja meg a nép valódi szuverenitását"¹³.

A párt, IX. kongresszusának dokumentumaiban, 1964-es áprilisi nyilatkozatában megvédte és továbbfejlesztette a szocialista nemzetek szuverenitása és függetlensége állandó erősítésének eszméjét. Pártunk erőteljesen és félreérthetetlenül hangsúlyozza, hogy a szocialista nemzetek közötti viszonyoknak az összes államok és nemzetek egyenjogúsága, a belügyekbe való be nem avatkozás, a szuverén szocialista nemzetek és államok együttműködése és nemzetközi összefogása elvének következetes tiszteletbentartásán kell alapulniuk.

A népgazdaság tervszerű vezetése a szocialista állam szuverenitásának egyik alapvető, lényeges és elidegeníthetetlen joga, amelyet sem egészében, sem részlegesen nem lehet átengedni államfeletti vagy államon kívüli szervek hatáskörébe. A népgazdaság tervszerű vezetéséről való lemondás tartalmatlan fogalomná változtatná a szuverenitást.

A szocialista országok állandóan fejlődő, az állami és nemzeti szuverenitást tiszteletbentartó kapcsolataiban az a harmonikus egység fejeződik ki, amely a különböző szocialista országok nemzeti érdeke és a szocialista világrendszer általános érdekei, az állami szuverenitás és a szocialista nemzetköziség között áll fenn. A szocialista világrendszert alkotó szuverén és független szocialista nemzetek és államok önálló fejlődése nem képzelhető el a rendszeren kívül, a szocialista internacionalizmus vezérlő eszméin kívül. Csak a független, szuverén, egyenjogú szocialista nemzetek és államok között van tényleges tartalma és hatékonysága a nemzetköziség elvének, csak így képvisel valóban hatalmas erőt.

A szocialista nemzetek, az egyenjogú, szuverén és független szocialista államok fejlődése és felvirágzása olyan lényegi követelménye korunknak, amelyetől nagy mértékben függ a szocialista országok egységének és összeforrottságának erősödése, növekvő befolyásuk az egész emberiség előrehaladására a szocializmus és kommunizmus felé.

STAT, NAȚIUNE ȘI SUVERANITATE ÎN SOCIALISM

(Rezumat)

Documentele celui de al IX-lea Congres al P.C.R. scot în evidență cu o deosebită tărie corelația dialectică dintre statul socialist și națiunea socialistă. Studiarea și analiza corelației dintre orinduirea socială, stat și națiune precum și a suveranității de stat și naționale constituie o sarcină importantă a sociologiei marxist-leniniste.

În lucrare se subliniază că esența și conținutul de clasă a statului, precum și trăsăturile comunităților umane respective sînt determinate de natura bazei eco-

¹³ C. Vlad, *Statul și națiunea*, „Revista de filozofie”, 1965, nr. 7, 362.

nomice, a structurii de clasă ale formațiunilor social-economice. Această teză a sociologiei marxiste este dovedită și de procesul de formare și dezvoltare a statelor și națiunilor burgheze.

Legătura strinsă dintre stat, națiune și suveranitate se menține și în condițiile socialismului, căpătînd un conținut nou. Revoluția socialistă duce la schimbări radicale în toate domeniile vieții sociale. Răstoarnă puterea politică a burgheziei și instaurează puterea politică și economică a clasei muncitoare. Eliberează națiunea de sub dominația burgheziei, pune capăt asuprii naționale, rezolvă definitiv problema națională. Numai în socialism se manifestă în plinătatea ei suveranitatea de stat și națională.

În continuare se scoate în evidență diferența esențială dintre dezvoltarea națiunilor în condițiile capitalismului și socialismului. Criticînd teoriile neștiințifice, care neagă menținerea și dezvoltarea națiunilor în condițiile contemporane, autorul argumentează teza conform căreia existența și înflorirea națiunii în condițiile socialismului este o necesitate obiectivă. Socialismul deschide calea înfloririi națiunilor.

Națiunea socialistă română a apărut și se dezvoltă pe baza noii orînduirii socialiste, datorită politicii naționale științifice, marxist—leniniste a P.C.R. Articolul scoate în evidență baza economică, politică și spirituală a noii națiuni socialiste, factorii obiectivi și subiectivi care contribuie la înflorirea ei. Autorul subliniază că la baza politicii naționale a partidului stă realizarea deplinei egalități în drepturi a tuturor cetățenilor patriei noastre, fără deosebire de naționalitate. Prin crearea economiei socialiste unitare, prin dezvoltarea economică a tuturor regiunilor țării noastre, partidul nostru a creat baza materială pentru această egalitate. Ca rezultat al acestei politici juste, de rezolvare definitivă de către P.C.R. a problemei naționale, azi în țara noastră națiunea română și naționalitățile conlocuitoare alcătuiesc o familie strîns unită, încheagată, lucrează împreună pentru realizarea sarcinilor mărețe ale desăvîrșirii construcției socialiste.

Ultima parte a lucrării tratează problema relațiilor dintre statele și națiunile socialiste, dialectica raporturilor dintre suveranitate, independența națională și internaționalismul socialist.

ГОСУДАРСТВО, НАЦИЯ И СУВЕРЕНИТЕТ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

(Резюме)

Тесная связь между государством, нацией и суверенитетом сохраняется и в условиях социализма, приобретая новое содержание. Благодаря развитию экономической базы, укреплению социалистического государства, развитию социалистического сознания масс, а также благодаря единой социалистической культуре, сегодня в нашей стране расцветает румынская нация. Трактуются вопросы, связанные с развитием румынской нации, в работе затрагивается и диалектика отношений между суверенитетом, национальной независимостью и социалистическим интернационализмом.

ÉTAT, NATION ET SOUVERAINÉTÉ DANS LE SOCIALISME

(Résumé)

Le lien étroit entre état, nation et souveraineté se maintient aussi dans les conditions du socialisme en recevant un nouveau contenu.

Par suite du développement de la base économique, du renforcement de notre état socialiste, du progrès de la conscience socialiste des masses ainsi que d'une culture socialiste unitaire dans sa diversité, aujourd'hui la nation roumaine est florissante dans notre pays. Tout en traitant des problèmes concernant le développement de la nation roumaine, l'article aborde aussi le sujet de la dialectique des rapports entre souveraineté, indépendance nationale et internationalisme socialiste.

ÎN LEGĂTURĂ CU NOȚIUNEA DE FAPT ISTORIC

de

ION ALUAȘ și HADRIAN DAICOVICIU

Încercînd, prin rîndurile de față, să inițiem o dezbatere pe marginea unor probleme de filozofie a istoriei, credem că propunem o acțiune utilă și interesantă. Istoria a intrat adînc în existența omului contemporan, conștiința *istoricității*, adică a înscrierii sale pe orbita timpului, fiind definitivă pentru el. Profunzimea și intensitatea evenimentelor și transformărilor din epoca noastră, trăirea de către aceeași generație a două înclătări mondiale, a revoluțiilor socialiste, a destrămării vastelor imperii coloniale, fac ca omul contemporan să simtă cu mai multă acuitate istoria decît predecesorii săi: fenomen ușor de înțeles, căci omenirea zilelor noastre *a trăit* mai multă istorie decît generațiile trecute.

Interesul crescînd pentru istorie întreține și în lumea științifică dezbateri pasionate pe marginea acestei științe. La fel ca acum mai bine de 2000 ani, cînd un Aristotel excludea istoria din sfera științelor, în timp ce un Cicero îi acorda rangul de dascăl al vieții (*Historia est magistra vitae*), părerile sînt extrem de divergente. Merită însă subliniat faptul că în toate marile dezbateri internaționale (să ne aducem aici aminte doar de lucrările ultimului Congres mondial al istoricilor, desfășurate la Viena în septembrie 1965), concepția marxistă asupra istoriei și-a dovedit trăinicia și posibilitățile, impunîndu-se atenției generale. Există, deci, o rațiune mai mult de a iniția discuții teoretice asupra istoriei în paginile unei reviste marxiste de filozofie.

Nu ne propunem cituși de puțin să îmbrățișăm gama vastă, infinită practic, a problemelor teoretice pe care le ridică studiul istoriei. Intenția noastră este de a pune în discuție cîteva reflecții privind obiectul specific al istoriei și cu deosebire ceea ce numim *fapt istoric*.

Istoria, *stricto sensu*, este știința care studiază dezvoltarea societății umane ca pe un proces unitar și logic în uriașa lui diversitate și contrarietate (cf. V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, p. 43). Istoria studiază fenomenele vieții sociale în mod concret, individual, cronologic, re-

constituind, pe temeiul izvoarelor istorice, trăsăturile specifice ale diverselor fenomene și procese istorice, dar subliniind, în același timp, ceea ce este general, comun, în aceste fenomene și procese, și contribuind, în felul acesta, la descoperirea și studierea legilor, a tendințelor proprii diferitelor formațiuni social-economice. Ea studiază desfășurarea faptelor istorice individuale înscrise pe firul timpului și al cauzalității.

Obiectul istoriei este, prin urmare, întreaga complexitate a fenomenelor vieții societății în diferite epoci și țări. Bineînțeles, acest studiu se face (și numai așa poate fi făcut științific!) în strinsă legătură, pe de o parte, cu istoria epocilor anterioare, iar pe de altă parte, cu istoria altor popoare și regiuni ale lumii.

Ca ramură a științelor umaniste, istoria răspunde unei nevoi majore a societății, nevoia de autocunoaștere, nevoia conștiinței de sine. Memorie colectivă a omenirii, depozitară a experienței ei multimilenario, istoria contribuie din plin la satisfacerea acestei necesități. Și, în treacăt fie spus, istoria este o sursă, mai mult poate: o componentă indispensabilă a oricărui umanism, inclusiv a celui mai înalt — umanismul socialist. Fără cunoașterea istoriei nu se poate înțelege procesul dramatic al desprinderii omului din animalitate, procesul umanizării, spiritualizării sale, mersul său ascendent spre culmile societății comuniste, mereu în luptă cu forțele ostile ale naturii și societății.

Să revenim însă la definiția pomenită a istoriei. În ea sint evidente, desigur, numeroasele puncte de contact ale istoriei cu sociologia teoretică marxistă, cu materialismul istoric. Aceste similitudini pot crea confuzii (și, de fapt, s-au făcut adesea confuzii, într-un grad mai mult sau mai puțin intens, între istorie și alte discipline umaniste); de aceea, pentru noi e mai important *acum* să subliniem deosebirile. În timp ce sarcina materialismului istoric, ca generalizare de gradul al doilea, este de a dezvălui *structura globală a societății*, esența procesului ei de dezvoltare, legăturile necesare, cele mai generale, ale acestui proces, deci *permanentele, constantele* devenirii istorice, *generalul* detașat de forma lui *concret-individuală* de manifestare, știința istorică are ca sarcină reproducerea obiectiv exactă a istoriei *concrete*. Pe istoric îl interesează, înainte de toate, forma individuală de manifestare a legilor istorice, *concretul* care este unitate a generalului și particularului, a necesarului și accidentalului, a esenței și fenomenului. La nivelul cercetării istorice, legitatea este mai mult implicată decât explicitată și relevată în prim plan. În activitatea istoricului, materialismul istoric slujește ca bază teoretică-metodologică, care-l ajută să pătrundă în esența fenomenelor.

Istoria în înțeles restrins, cum am delinit-o mai sus, e doar o parte componentă a istoriei *lato sensu*, după expresia renumitului istoric și teoretician al istoriei A. D. Xenopol. Justificarea istoriei, a originalității sale ca știință, implică și argumente de ordin mai general, onto-

logic ca să le numim cu o expresie profesională. Istoria cercetează, spunem, desfășurarea evenimentelor pe firul *timpului*. Dar nu cumva această dimensiune a universului, temporalitatea, succesiunea în timp a evenimentelor, este neglijabilă din punctul de vedere al cunoașterii științifice? Nu procedează mai corect, obținând rezultate remarcabile, fizica, chimia și alte științe care elimină „timpul evolutiv” (adică timpul *real*, observăm noi) din considerațiile lor? Milenii de-a rindul o anumită știință și gândirea care a fixat acesteia drept ideal „geometria”, raționalismul analitic, mecanicist, au năzuit să „elimine” timpul din explicarea realității, fie prin considerarea timpului ca un cadru exterior care nu afectează decît zonele superficiale ale realității (aparențele), nu și pe cele esențiale, fie prin contestarea asimetricității, ireversibilității timpului. Dacă supoziția aceasta s-ar fi adevărat, istoria ar fi devenit de prisos, căci problema „trecutului”, a raportului dintre trecut și prezent, a succesiunii temporale, causal-genetice, ar fi suprimată. Oamenii ar trăi într-un veșnic prezent, iar sfaturile înțeleptei Klio ar fi inutile. Experiența însă a învederat tot mai accentuat unitatea organică dintre timp și realitatea nevie, vie, socială. Cosmologia, geologia, biologia, fiziologia, iar mai nou fizica relativistă au servit în această direcție dovezi imposibil de repudiat. „Temporalitatea” s-a dovedit înscrisă în însuși fundamentul existenței, devenirea în timp — aducătoare de autentică noutate, de „originalitate” ireducibilă analitic la antecedente. Eliminarea timpului apărea, deci, drept o amputare a realității de una din dimensiunile ei esențiale. A nu o lua în considerare înseamnă a nu *explica* mai profund fenomenele. Abordarea istorică (genetic-cronologică) se impunea și se impune deci ca o etapă nouă, mai înaltă, a explorării realității nu numai în domeniul fenomenelor sociale, ci în toate compartimentele universului.

Istoria societății — cea mai veche ca preocupare *empirică* dintre istorii — este, repetăm, doar un caz particular al istoriei înțelese *lato sensu*. Justificarea acesteia din urmă o găsim, așadar, în faptul că devenirea, succesiunea în timp afectează însăși substanța lucrurilor, de faptul că succesiunea relativ ireversibilă și irepetabilă în timp este o dimensiune reală a universului.

Pe de altă parte, devenirea în timp înseamnă și diversificare, *concretizare*. Evenimentul real e *concret*, adică e mișcare, apariție și dispariție, unitate a cantitativului și calitativului, a necesarului și accidentalului, a generalului și *individualului*. Constituirea istoriei în înțeles larg răspunde nevoii omului de a înregistra și cunoaște *concretul, individualul*. Se știe, și nu e cazul să insistăm aici, că față de cunoașterea generalului, universalului, asimilarea de către inteligență a concretului reprezintă un serios cîștig cognitiv, un plus de cunoaștere. Tocmai cunoașterea exhaustivă a concretului este dezideratul gnoseologic suprem, care rămîne, fără îndoială, un ideal stimulatîv pentru om. Or, cunoașterea concretului implică abordarea istorică, genetic-evolutivă, a fenomenelor din natură și societate. Să nu uităm

apoi că, în perspectivele evoluției, sporul de *concretitudine* și *individualitate* apare incontestabil pe măsura ridicării de la mecanic la biologic și, de la acesta, la realitatea socială. Năzuința spre concret (individual) în istoria umană este cu atît mai legitimă decî. Ne interesează în cel mai înalt grad *concretul actual*, fiindcă numai în și prin țesătura lui se manifestă universalul, legîcul. Or, *concretul actual* (condițiile construirii socialismului, spre exemplu) este sinteză realizată din evoluția trecută, este produsul trecutului și înțelegerea lui reclamă, decî, studiul trecutului. Cercetarea istorică ne ajută să dezvăluim prezența trecutului în prezent, dependența existențială a prezentului de istorie.

Faimoasa formulă a lui Marx, după care există o singură știință, anume *istoria*, poate fi înțeleasă, în lumina celor mai sus spuse, în sensul că o explicare *completă* sau cel puțin *multilaterală* impune abordarea *istorică*, genetic-evolutivă a realității. *Istoricitatea* și *concretitudinea* realității la toate nivelurile existențiale, cu deosebire la cel uman, justifică sub aspect ontologic istoria ca știință și metoda istorică în abordarea realității.

Desigur, istoria în manieră empirică a apărut cu mult înainte ca conștiința umană să descopere „timpul evolutiv”, timpul devenirii. Întrebarea care s-a pus și se mai pune este dacă istoria este capabilă să depășească faza reținerii și descrierii empirice a individualului, accidentalului, prin ratașarea acestora la universal și necesar (legic), și dacă acest lucru e realizabil cu instrumentele obișnuite ale inteligenței sau se impune o reformă (o adaptare) a ei pentru a o face capabilă să-și asimileze devenirea în timp și concretul. Or, acestea s-au dovedit rebele inteligenței așa cum a înțeles-o Aristotel sau raționalismul cantitativist (mecanicist, matematic). Iată de ce cugetarea filozofico-științifică a făcut eforturi mari pentru a mlădia cadrele inteligenței, pentru a o face în măsură să reproducă realul concret în devenire. S-a simțit nevoia ca la logica aristotelică și la cea baconiană să se adauge o nouă logică, „logica istoriei” (A. D. Xenopol). Din păcate, istoricii sau teoreticienii istoriei care ar fi avut preocupări în această direcție, inclusiv cei mai reprezentativi — Xenopol și Rickert — s-au situat la o distanță mai mare sau mai mică de *dialectică*, adică de teoria cea mai adîncă a dezvoltării. Or, se știe, și nu este nevoie să insistăm asupra acestui lucru, că pasul esențial în direcția elaborării unei *logici a devenirii* (decî a istoriei) l-au făcut Hegel, de pe poziții idealiste, și mai cu seamă Marx și Engels prin elaborarea interpretării materialiste a întregii realități, inclusiv a celei sociale. „Logica istoriei” în înțelesul larg este, în fond, după opinia noastră, logica dialectică. Logica istoriei (umane) este un caz particular al acestei logici dialectice. Iată de ce credem că numai o dată cu formularea în linii mari a noii „logici” istoria se constituie treptat ca știință, decî ca o *explicare* și *interpretare* adecvată a realității istorice.

Lămurirea obiectului istoriei *stricto sensu* impune elucidarea noțiunii de fapt istoric, centrală în definiția pe care am acceptat-o. Ce este un fapt istoric? Răspunsul la această întrebare se cere precedat de constatarea că noțiunea de fapt istoric e ea însăși istorică, cunoscând în decursul veacurilor o sensibilă modificare în conținut. Judecând în mare lucrurile, constatăm că pînă tîrziu de tot în istoria cunoașterii societății, schimbările pe care le-a suferit au avut în bună măsură un caracter spontan, nereflectat. Noțiunea de fapt istoric, criteriul de stabilire și constituire a faptului istoric devin obiect de reflecție explicită și sistematică cu deosebire în ultimele două secole. Totodată, ea a fost și rămîne obiectul unor aprige dispute între orientări filozofico-teoretice opuse cum sînt materialismul și idealismul, dialectica și metafizica.

Se știe în mod curent că stabilirea, selecția, gruparea, sistematizarea faptelor atîrnă de o anumită concepție globală asupra istoriei, de „filozofia istoriei”, împărtășită explicit de istoric sau implicată în mentalitatea sa. Cercetătorul pornește la asaltul materialului faptic (al documentelor, ca oglindire mai mult sau mai puțin exactă a realității istorice) înarmat cu anumite supoziții, ipoteze, scheme, premise teoretice. Întîlnirea dintre fapt și istoric nu poate fi concepută naiv ca o întîlnire dintre o conștiință imaculată și un fapt „pur” pe care l-ar surprinde în nuditatea lui și l-ar asimila nealterat. Imensitatea materialului faptic, infinitul senzorial, nu pot fi biruite decît dacă sînt trecute și cernute prin sita teoretică cu care lucrăm asupra materialului. Veridicitatea tabloului reconstituit pe această cale este condiționată, în consecință, de „premisele de la care pornim”, de faptul dacă aceste premise reprezintă scheme arbitrare sau dacă ele oglindesc structura reală a societății (cf. Marx-Engels, *Ideologia germană*, în *Opere*, vol. 3, Buc., 1958, p. 20, 28).

Premisele teoretice avansate de gîndirea istorică nemarxistă sînt pe larg și temeinic analizate în operele clasice ale marxismului. Concepția nemarxistă asupra istoriei, afirmă Marx și Engels, ori trece complet ca vederea baza reală a istoriei, ori o consideră o chestiune secundară, fără legătură cu procesul istoric. „Raportul dintre om și natură este astfel exclus din istorie, ceea ce creează o opoziție între natură și istorie. De aceea această concepție nu a putut vedea în istorie decît acțiuni politice spectaculoase, lupte religioase și în genere teoretice, și la tratarea fiecărei epoci istorice în parte a trebuit să împărtășească iluziile epocii respective” (*Opere*, vol. 3, pag. 40.).

Folosind această indicație a clasicilor marxism-leninismului, menționăm, cu tot riscul schematismului și, deci, al erorii, cîteva caracteristici ale înțelegerii „faptului istoric” în istoriografia și filozofia nemarxistă a istoriei:

1. Identificarea frecventă a faptului istoric cu faptul important suprastructural (ideologic și instituțional) sau cu faptul cultural, focarul lui generator fiind considerat „spiritul” uman sau extrauman.

2. „Făptuirea istorică” este considerată un privilegiu al celor puțini, acțiunile maselor, ale claselor „de jos” fiind, de regulă, apreciate ca lipsite de demnitate istorică.

3. Faptul tehnico-economic, care aparține sferei fundamentale a activității umane, se bucură pînă în sec. al XIX-lea de o atenție cu totul minoră. Abia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, deci după elaborarea concepției materialiste asupra istoriei (deși nu numai din cauza aceasta), în cuprinsul cercetărilor istorice intră masiv tehnica și activitatea de producție a trecutului.

4. Se consemnează deseori doar aspectul, învelișul individual, fenomenal al faptului istoric, detașându-l pe acesta de substratul esențial, legic, cu care se găsește în inextricabilă legătură.

5. Drept criteriu de selecție și organizare a materialului, gîndirea istorică nemarxistă a propus fie consecința socială a acțiunilor umane (Xenopol), fie amprenta stilistică (Nietzsche, Blaga), fie criteriul valoric (Rickert), semnificația socială, valoarea, stilul fiind însă de obicei opuse legilor obiective. Empirismul filozofic cu largi influențe în istoriografia și concepțiile istorice nemarxiste consideră, în schimb, imposibilă stabilirea unui criteriu obiectiv și stabil în această privință.

Elaborînd concepția materialistă asupra istoriei, Marx și Engels arată că „pentru a fi în stare „să facă istorie” oamenii trebuie să aibă posibilitatea de a trăi. Pentru a trăi este însă nevoie înainte de toate de mîncare și de băutură, de locuință, de îmbrăcăminte și de o seamă de alte lucruri. Primul act istoric este, așadar, producerea mijloacelor necesare pentru satisfacerea acestor nevoi, producerea vieții materiale însăși... De aceea, în orice concepție asupra istoriei trebuie în primul rînd să se ia în considerație acest fapt fundamental în toată semnificația și amploarea lui și să i se dea locul cuvenit” (*Opere*, vol. 3, p. 28—29). Marx și Engels continuă, citînd printre faptele istorice apariția de noi necesități ca urmare a satisfacerii celor dintîi și relațiile de familie, subordonate tot mai mult, o dată cu dezvoltarea societății, celor sociale.

În aceeași operă găsim o altă indicație extrem de utilă pentru problema în discuție. „... Dacă, de pildă, în Anglia se inventează o mașină care lasă fără lucru nenumărați muncitori din India și din China și revoluționează întreaga formă de existență a acestor state, această invenție devine un fapt istoric de însemnătate mondială. Sau un alt exemplu: zahărul și cafeaua și-au dovedit în secolul al XIX-lea importanța lor istorică mondială prin aceea că lipsa lor, provocată de sistemul continental al lui Napoleon, i-a făcut pe germani să se răzvrătească împotriva lui Napoleon...” (*Opere*, vol. 3, p. 46—47).

Reiese clar, din aceste exemple, că nu faptele în sine, ci consecințele lor le conferă însemnătatea istorică mondială în opoziție cu cea locală. În mod analog, numai repercusiunile unui anumit fapt îi pot conferi acestuia însuși caracterul de fapt istoric. E evident că pro-

ducerea vieții materiale, caracterizată de Marx și Engels ca „primul act istoric”, e istorică numai privită socialmente și nu individual. La fel, formarea unei familii *oarecare* nu reprezintă un fapt istoric și, prin urmare, nu poate constitui obiectul cercetării istorice; formarea unui *tip de familie* însă da.

De aici nu rezultă că actele individuale nu pot fi fapte istorice, ci doar că acest caracter e conferit de consecințele sociale ale actului. Și consecințele sociale nu depind de individ, ci de condițiile ambiante, inclusiv de calitatea în care individul acționează. Trăsătura distinctivă a actului, a faptului istoric, nu este, prin urmare, realizarea lui de către un individ sau de către o colectivitate, ci declanșarea de către el a unor repercusiuni sociale.

Ajunși la acest punct, vom putea întâmpina obiecția că istoricii, mai cu seamă pentru vremuri mai îndepărtate, despre care informațiile noastre restrinse și lacunare, operează adesea cu documente *unice*, relatind fapte *individuale* și *fără consecințe* sociale apreciabile. Lucrul e perfect adevărat, dar trebuie să ținem seama de două împrejurări care explică acest mod de cercetare. Prima constă în faptul (despre care va fi vorba mai jos) că există niveluri diferite ale istoriei, un act lipsit de importanță pentru „nivelul universal”, să zicem, al istoriei fiind, dimpotrivă, fapt istoric la un nivel inferior, „local”. A doua împrejurare constă în deosebirea dintre faptul istoric și documentul istoric. Un document istoric poate fi unic și să oglindească, totuși, fapte generale, istorice în sensul deplin al cuvântului. Mai mult, chiar și faptul individual reflectat într-un document unic poate constitui oarecum un fapt istoric sau, mai bine zis, ne poate lăsa să întvedem un fapt istoric nereflectat direct de document. E suficient, de exemplu, un singur contract de vânzare-cumpărare a unui sclav pentru a demonstra existența robiei și a comerțului cu sclavi într-o țară antică. Vânzarea-cumpărarea sclavului este, desigur, un act individual și dacă mii și mii de alte documente ar atesta existența sclaviei și a comerțului cu robi, *acest* contract n-ar aduce nimic istoricului, *ar rămâne* un fapt individual. În condițiile unei informații sărăcicioase însă, faptul individual, fără a fi el însuși fapt istoric, devine oarecum reprezentantul faptului istoric, simbolul lui. În cazul imaginat de noi, nu vânzarea *acelui* sclav este un fapt istoric, ci existența comerțului cu sclavi, a sclaviei, pe care faptul individual (vânzarea sclavului) o reprezintă. Folosirea unor fapte individuale în cercetarea istorică nu le transformă pe ele însele în fapte istorice și nu afectează justetea punctului de vedere potrivit căruia trăsătura distinctivă a faptului istoric este declanșarea de către el a unor repercusiuni sociale.

Se pune însă, așa cum s-a arătat mai sus, problema nivelului acestor repercusiuni. Falimentul unei firme are indiscutabil repercusiuni sociale, dar aceasta încă nu-i conferă în orice condiții caracterul de fapt istoric. Dacă însă acest faliment creează, de exemplu, o miș-

care de protest a muncitorilor rămași pe drumuri, dacă mișcarea e sprijinită de o bună parte a clasei muncitoare din țara respectivă, dacă ea se transformă într-o luptă socială cu consecințe pentru dezvoltarea țării respective, atunci și numai atunci falimentul acelei firme va fi pomenit în manualele de istorie ale țării date, va deveni obiectul cercetărilor istoricului.

Totuși, pentru cineva care ar vrea să facă istoricul firmei cu pricina, falimentul, chiar lipsit de largi consecințe sociale, ar fi un fapt istoric de cea mai mare însemnătate, după cum acte strict individuale sînt de cea mai mare importanță pentru istoria (biografia) unui om. S-ar părea, deci, că avem de-a face cu mai multe istorii: istoria unui individ, a unui trib, a unui sat, a unei organizații, a unui stat, continent, și, în sfîrșit, istoria universală. Caracterul de fapt istoric apare ca dependent, deci, și de nivelul istoriei respective. Ceea ce e istoric pentru o regiune nu e neapărat istoric pentru întreaga planetă. Descoperirea fierului de către triburile din Africa centrală, independent de hitiți, a fost un fapt istoric de importanță regională restrînsă; descoperirea fierului de către hitiți a fost un fapt istoric de importanță mult mai largă, am putea spune, pentru acea vreme, mondială.

Trebuie, deci, să admitem existența unei pluralități de niveluri și sisteme referențiale ale istoriei. Faptele sînt istorice sau nu în raport cu consecințele lor sociale — pozitive sau negative — la nivelul (sistemul referențial) corespunzător. Faptul care nu are nici un fel de consecințe sociale, la nici un nivel, este un fapt *neistoric*. Nivelul cel mai de jos al *istoriei* (individualizării) este, așadar, faptul (actul) social elementar. Este limpede pentru noi dificultatea stabilirii practice a acestui „atom social”: altă soluție în privința pragului de jos al istoriei nu vedem însă.

Evident, aici se mai pune o problemă, generată de împrejurarea că nu toate evenimentele cu repercusiuni sociale sînt acte omenești. Nimeni nu poate nega importanța consecințelor sociale ale unei catastrofe naturale, de pildă; sub acest aspect, un distrugător cutremur de pămînt sau o pustuitoare erupție vulcanică ar trebui definite ca fapte istorice. Poate că acest punct de vedere ne-ar duce însă prea departe și ne-ar îndemna să considerăm ca fapte istorice fenomene naturale lente de tipul, să zicem, al schimbărilor de climă, de regim al intemperiilor, de transgresiune și regresie marină etc. Ba chiar logica ne-ar obliga la acest pas: e evident că retragerea ghețarilor în paleoliticul superior a avut consecințe sociale universale mult mai importante decît, de exemplu, erupția Vezuviului în anul 79 e.n., care a distrus orașele Pompei și Herculaneum. Existența zăcămintelor bogate de cărbune a fost un factor de însemnătate majoră pentru dezvoltarea industrială a Angliei și, deci, pentru istoria modernă a acestei țări; totuși, nici un istoric nu va începe o lucrare despre istoria Angliei

cu îndepărtata perioadă geologică în care plante gigantice au dat naștere straturilor de cărbune. Așa stînd lucrurile, noi preferăm să excludem deocamdată fenomenele naturale din sfera faptelor istorice (nu fără a recunoaște că problema merită o discuție aparte) și să le definim doar ca fiind condiții (sau schimbări de condiții) de mediu natural pentru dezvoltarea societății. Vom continua, deci, să numim istorice doar faptele oamenilor.

Existența mai multor planuri, niveluri, sisteme, nu înseamnă destrămarea realității istorice în unități absolut izolate, autonome, nu înseamnă o concesie făcută empirismului pluralist și subiectivist. Există, fără îndoială, o structură globală a societății care reprezintă sistemul cel mai larg, pragul de sus al istoriei, sistem ce include drept elemente subordonate nivelurile mai restrînse. Există, fără îndoială, o interdependență, o interacțiune reciprocă între diversele planuri, niveluri ale realității sociale. Relația dintre aceste planuri și realitatea socială globală se cere a fi înțeleasă ca o relație dialectică element—structură, parte—întreg (sistem), identitate—diversitate. Realitatea socială este *unitară* și *diversă*, unitară în diversitatea ei. Stabilirea istoricității unui fapt în raport cu un nivel sau altul nu este arbitrară, căci fiecare nivel își are o existență obiectivă, relativ autonomă în raport cu sistemul global al vieții sociale.

Reforma parlamentară engleză din 1867 va fi o figură obligatoriu într-o istorie politică a Angliei, fiind un fapt istoric de primordiale importanță pentru viața politică britanică. Același eveniment nu reprezintă un fapt istoric în istoria muzicii din Anglia, repercusiunile reformei asupra vieții muzicale fiind neesențiale, lipsite de importanță. Se înțelege de la sine că istoricul își alege în conformitate cu diverse împrejurări (origine socială, temperament, gusturi, conjunctura politică etc.) sectorul și, deci, faptele de cercetat, dar stabilirea obiectivă a istoricității unui eveniment depinde de sistemul de *relații* în care este prins evenimentul.

Actul social (faptul istoric) poate avea, așadar, consecințe *intensive*, repercusiuni calitative în cadrul unei sfere sau a tuturor sferelor vieții sociale, cît și consecințe *extensive*, cantitative (în timp și spațiu). Dar „consecință”, prin definiție, este *efect*. De ce anume depinde acest *efect*, adică însușirea ca atare de fapt istoric, a unui gest omenesc? Aici apare deosebirea esențială dintre interpretarea marxistă și cea nemarxistă a consecințelor, repercusiunilor evenimentelor umane. Efectul depinde de tipul de structură, de legea, de tendința istorică, pe de o parte, de împrejurări (condiții), pe de alta. Faptele istorice sînt expresia concentrată, individuală, directă sau indirectă, a tipului de structură, a esenței, a legității procesului istoric la un moment dat (cf. și Gh. Toma, *Xenopol despre metodă în știința istoriei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historia, fasc. I, 1964, p. 26—27). Raportarea actului individual, a evenimentului, la structura globală sau

particulară, la legile generale sau particulare, permite stabilirea faptelor istorice, gruparea, ierarhizarea lor. De ce am insistat atunci, în expunerea noastră, asupra *consecințelor* (efectului) și nu a cauzelor în stabilirea istoricității faptelor? Deoarece raportarea la lege, esență, universal, se face într-o fază înaintată a procesului de elaborare a cunoștinței istorice. Practic însă, investigația istoricului pornește de la consecință (efect) spre cauză și, așa cum demonstrează Ath. Joja, de la *general* spre *esență*. Se constată mai întâi întinderea (intensivă și extensivă) a repercusiunilor unui eveniment și apoi se stabilește măsura în care el exprimă esența procesului istoric și concretizează tendința, legea istorică.

Din cele de mai sus reiese că faptul istoric concret și individual în legăturile sale multiple, expresie a esențialității procesului istoric, fapt observabil direct (caz rar) sau indirect (cazul normal) sau care poate fi stabilit cu ajutorul gândirii, reprezintă obiectul cunoașterii în istorie. Este de reținut ideea că întreaga istoriografie, inclusiv cea nemarxistă, definește obiectul istoriei în funcție de faptul istoric, fapt concret-individual, înscris pe axa timpului.

Să revenim la problema selecției faptelor.

Savantul care vrea, de exemplu, să reconstituie istoria universală, află, studiind izvoarele, diferite fapte. Unele din acestea sînt istorice la nivelul istoriei universale, altele nu. Cele dintîi trebuie separate de cele din a doua categorie, folosindu-se drept criteriu de selecție caracterul universal, sau măcar regional foarte extins, repercusiunile universale, sau măcar regionale foarte extinse, ale faptelor respective. Evident, criteriul este îndeajuns de neprecis și selecția va fi sensibil influențată de poziția de clasă, mentalitatea, inteligența istoricului, de caracterul și întinderea operei ce urmează a fi scrisă etc. Dar e tot atât de evident că nu se pot da rețete absolut exacte într-un asemenea caz. Să admitem că selecția s-a efectuat: istoricul e convins că a adunat toate faptele istorice și că le-a lăsat deoparte pe cele neistorice (la nivelul dat, se înțelege). Pe primele le utilizează, le include în studiul pe care-l scrie; ce face însă cu celelalte? În mod obișnuit, pe unele le utilizează, le relatează din motive, să zicem, stilistice, pentru a da un colorit mai viu expunerii sale, pentru a stîrni un plus de interes etc. (căci în această latură expositivă a se, ca și în cîteva altele, știința istorică se învecinează, totuși, cu arta). Pe cele mai multe le ignorează pur și simplu, dar nu le va distruge, nu le va lichida. Nu va distruge nici măcar faptele strict individuale, aparent fără nici o legătură cu istoria, căci individualitatea aparentă ar putea ceda miine locul unei semnificații istorice. În arheologie, de exemplu, se aruncau în mod curent mari cantități de fragmente ceramice, considerate nesemnificative. Aplicarea metodelor statistice în această știință a făcut însă ca nu numai calitatea, ci și cantitatea exactă a unui anumit tip de ceramică să constituie un izvor pentru concluzii de ordin istoric și astăzi frag-

mentele cu pricină se păstrează, se înregistrează și se studiază cu grijă.

Păstrarea, într-un fel sau altul, a tuturor faptelor oglindite în izvoarele istorice e necesară deoarece progresul științei le poate ridica de azi pe mâine la rangul de fapte istorice. Căci și în domeniul istoriei e valabilă teza marxistă a caracterului relativ și, în același timp, nelimitat al cunoașterii umane.

*

Considerațiile de pînă acum, fără a epuiza explicația problemelor abordate (nici nu era în intenția noastră acest lucru!), îndreptătesc întru totul următoarea concluzie: filozofia și sociologia marxistă reprezintă schema teoretică adecvată pentru întemeierea științei istorice, adică pentru depășirea fazei descriptiv-narative a evenimentelor și pentru elaborarea unei științe explicative, cauzal-genetice și legice, a devenirii umane. În definitiv, ea este singura concepție globală asupra istoriei care se aplică cu indiscutabil succes în constituirea unei noi epoci istorice, în *crearea istoriei*, singura care se verifică drept adevărată în cadrul acestei mari operații practice și care, confruntîndu-se cu viața, își precizează, dezvoltă și îmbogățește conținutul.

ОТНОСИТЕЛЬНО ПОНЯТИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКТА

(Р е з ю м е)

Пытаясь начать дискуссию по поводу проблем философии истории, авторы останавливаются на понятии исторического факта. Они очерчивают эволюцию этого понятия во времени и устанавливают схематически характерные черты понимания исторического факта в немарксистской философии и историографии: частое отождествление исторического факта с важным надстроечным фактом, его рассмотрение как привилегии „избранных людей“, поздний вход технико-экономического факта в круг исторических фактов, отделение феноменальной оболочки исторического факта от его существенного, закономерного субстрата, принятие различных критериев (общественное последствие, стилистический отпечаток, ценность) в отборе и организации материала.

Авторы высказывают мнение, что отличительная черта исторического факта не состоит в его осуществлении лицом или коллективом, а в том, что он развязывает общественные последствия. Однако, так как они могут быть важными в ограниченном плане и, одновременно, лишёнными значимости в более широком плане, авторы приходят к выводу, что существует множественность уровней и систем отсчета истории. Факты являются или не являются историческими в соответствии с их общественными последствиями на соответствующем уровне (системе отсчета).

Наконец, говоря об использовании исторического материала учёным, авторы высказывают мнение, что независимо от узкого или широкого масштаба научного произведения (масштаб, от которого зависит включение в произведение определенных фактов и исключение других) необходимо сохранение всех фактов (даже и фактов, которые кажутся незначительными) из исторических источников, так как прогресс науки в любое время может поднять их на уровень исторических фактов.

SUR LA NOTION DE FAIT HISTORIQUE

(R é s u m é)

Dans l'intention d'ouvrir un débat autour des problèmes de la philosophie de l'histoire, les auteurs examinent la notion de „fait historique”. Ils esquissent l'évolution que cette notion a subie dans le temps et établissent schématiquement les traits caractéristiques de la conception du fait historique dans la philosophie et l'historiographie non-marxistes: l'identification fréquente du fait historique avec le fait important suprastructural, son acception comme privilège des „élites”, l'entrée tardive du fait technico-économique dans la sphère des faits historiques, la séparation de l'enveloppe phénoménale du fait historique et de son substrat essentiel, à caractère de loi, l'adoption de critères divers (conséquence sociale, empreinte stylistique, valeur) pour la sélection et l'organisation des faits.

Les auteurs expriment l'opinion que le caractère distinctif du fait historique ne consiste pas dans sa réalisation par un individu ou par une collectivité, mais dans le fait qu'il déclenche des répercussions sociales. Or, comme celles-ci peuvent être importantes sur un plan restreint et en même temps, dépourvues de portée sur un plan plus large, les auteurs parviennent à la conclusion qu'il existe une pluralité de niveaux et de systèmes référentiels en histoire. Les faits sont historiques ou non par rapport à leurs conséquences sociales au niveau ou dans le système référentiel correspondant.

Enfin, au sujet de l'utilisation des matériaux historiques par le savant, les auteurs sont d'avis que, sans prendre en considération le niveau plus ou moins large ou restreint de l'oeuvre scientifique (niveau dont dépend l'inclusion de certains faits dans l'ouvrage ainsi que l'exclusion d'autres faits), il est nécessaire de conserver tous les faits (même ceux qui n'ont pas de signification apparente) fournis par les sources historiques, car le progrès de la science peut à tout moment les promouvoir au rang de faits historiques.

INFLUENȚA PROGRESULUI TEHNIC CONTEMPORAN ASUPRA STRUCTURII DE CLASĂ A SOCIETĂȚII CAPITALISTE

de

GAVRIL SZTRANYICZKI

Revoluția tehnică care are loc, în zilele noastre, pe plan mondial, reprezintă un proces social de mare importanță, punindu-și amprenta specifică asupra întregii dezvoltări contemporane. Iată de ce problemele revoluției tehnico-științifice — așa cum s-a subliniat la Congresul al IX-lea al P.C.R. — constituie una din temele de cea mai mare actualitate asupra cărora trebuie concentrată activitatea noastră teoretică¹.

În lumea capitalistă revoluția tehnică-științifică — potrivit esenței acestei orinduirii — implică repercusiuni social-economice contradictorii. Pe lângă consecințele cele mai directe pe care le comportă acest proces pentru oamenii muncii (pierderea locului de muncă și creșterea amploarei șomajului, sporirea intensității muncii și a gradului de exploatare a celor ce muncesc, etc.) analizate pe larg în literatura de specialitate, merită o atenție și influența progresului tehnic contemporan asupra structurii de clasă a societății capitaliste, în general și asupra structurii clasei muncitoare, în deosebi.

Trebuie remarcat de la bun început că cercetarea și aprecierea acestei influențe respectiv a implicațiilor sale sociologice, întâmpină în stadiul actual, anumite greutate, datorite, în parte, insuficienței datelor comparative privind evoluția structurii de clasă a țărilor capitaliste cele mai principale și în parte, lipsei unor criterii unitare de stabilire a apartenenței sociale și de clasă din aceste țări. Cu toate acestea, datele statistice care ne stau la dispoziție, ne îngăduie să consemnăm unele tendințe în evoluția structurii de clasă a capitalismului contemporan sub influența revoluției tehnico-științifice.

Este îndeobște cunoscut că formarea și dezvoltarea capitalismului monopolist de stat a sporit în mod considerabil amploarea procesului de polarizare a societății. Acest fenomen constituie un corolar

¹ *Congresul al IX-lea al P.C.R.* E.P. 1965, p. 91.

firesc și inseparabil al dezvoltării capitaliste. Cercetînd influența revoluției tehnico-științifice în condițiile capitalismului, vom constata că ea accelerează în mod simțitor acest proces. Iată cum a evoluat ponderea muncitorimii în raport cu totalul populației active în principalele țări capitaliste:

Tabel 1

Țara	Anul	%	Anul	%
Anglia	1931	90,1	1951	92,4
S.U.A.	1940	75,1	1960	86,7
R.F.G.	1939	66,7	1960	77,3
Franța	1936	56,8	1962	71,7
Italia	1936	51,5	1959	67,7
Japonia	1950	35,2	1960	48,6

După cum rezultă din tabelul de mai sus, procesul de polarizare a avut drept urmare creșterea impetuoasă a numărului clasei muncitoare și a ponderii sale în totalul populației active. Această creștere a cunoscut un ritm deosebit de ridicat, mai ales în ultimul deceniu. Este de remarcat faptul că, exceptînd Japonia, în principalele țări capitaliste clasa muncitoare reprezintă peste 2/3 din totalul populației active, în unele atîngînd și chiar depășînd proporția de 90 %.

Cercetînd izvoarele creșterii numerice a muncitorimii din țările capitaliste dezvoltate, trebuie să referim, în primul rînd, la intensificarea procesului de ruinare a producătorilor mici și mijlocii de la orașe și sate. Dacă evoluția capitalismului, în general, este însoțită în mod inevitabil, datorită concentrării și centralizării tot mai accentuate a capitalului, de descompunerea, de proletarizarea acestor categorii sociale, apoi în condițiile de azi ale revoluției tehnice-științifice, acest proces a dobîndit o amploare deosebită. Este foarte concludent din acest punct de vedere faptul că în S.U.A. de exemplu între 1954—1959 numărul fermierilor s-a redus cu 23 %³. În Republica Federală Germană, conform datelor publicate de Ministerul Economiei Naționale de la Bonn, numai în anii 1963—1964 au fost desființate un număr de 24 470 de ateliere meșteșugărești⁴. În Franța, între anii 1954—1962 numărul gospodăriilor țărănești a scăzut de la 1 915 000 la 1 673 000, deci cu 12,6 %⁵.

Analiza mai amănunțită a schimbărilor care s-au petrecut în ultimul timp în rîndurile populației rurale din principalele țări capitaliste, scoate în evidență faptul că nu este vorba numai de ruinarea de o amploare mereu crescîndă a gospodăriilor mici și mijlocii, ci, în ace-

² *Mejdunarodnoe revoluționnoe dvijenie rabočevo klassa*. Moskva, 1965, p. 112.

³ „Political Affairs” august, 1964, p. 4.

⁴ „Statistische Praxis”, nr. 9/1965, p. 357.

⁵ „Cahiers du Communisme”, nr. 3/1965, p. 34.

lași timp — în strînsă legătură cu acest proces — și de o scădere generală și accentuată a forței de muncă ocupate în agricultură, față de numărul total al populației active, după cum reiese din tabelul 2.

Tabel 2

Țara	Anul	%	Anul	%
S.U.A.	1951	11,8	1961	6,3
Canada	1951	19,6	1961	12,1
R.F.G.	1950	8,2	1960	3,1
Franța	1954	26,7	1962	20,0
Italia	1951	42,5	1964	30,5

O asemenea scădere rapidă a forței de muncă ocupată în agricultură poate fi explicată numai prin efectele progresului tehnic în urma căruia o parte tot mai mare a acestei forțe devine „inutilă”. În această privință o dovadă în plus ne oferă și faptul că în ultimii ani s-a constatat o reducere considerabilă a numărului muncitorilor salariați din agricultură. Astfel, de exemplu, în Franța în perioada 1954—1962 numărul muncitorilor agricoli a scăzut de la 1 161 000 la 829 000, adică cu 28,6%⁶.

Una din repercusiunile cele mai importante și mai larg discutate ale automatizării și cibernetizării asupra structurii de clasă a societății capitaliste contemporane rezidă în schimbarea din ce în ce mai vădită a raportului cantitativ reciproc dintre: a) muncitorii propriu-ziși, b) personalul tehnico-ingineresc și c) așa numiții lucrători din servicii. (Deși termenii, precum și criteriile de categorisire se deosebesc foarte mult, totuși aceste categorii pot fi acceptate, ca fiind destul de bine delimitate. În cea de a doua categorie se includ, de regulă, afară de tehnicieni și ingineri, și funcționarii administrativi. În materialele statistice și de specialitate, apărute în aceste țări, se obișnuiește folosirea termenului de: lucrători cu gulere albastre, „blue collar Workers” și de lucrători cu gulere albe, „white collar Workers”, primul cuprinzînd muncitorii propriu ziși, iar cel din urmă incluzînd personalul tehnico-ingineresc, administrativ, funcționarii și salariații din comerț.)

Dacă datele cu privire la evoluția ponderii clasei muncitoare în totalul populației active au evidențiat cu toată claritatea procesul de

⁶ Tabelul întocmit pe baza surselor: „Revista de statistică” nr. 4/1965; „Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland”, anii 1951 și 1961; „Cahiers du Communisme”, nr. 3/1965 și „Rinascita”, nr. 4 (13 nov.) 1965.

⁷ „Cahiers du Communisme”, nr. 3/1965, p. 34.

Descreșterea ponderii forțelor de muncă ocupate în agricultură s-a accelerat în ultimul timp și în Austria, scăzînd de la 36% din anul 1934 la 23% în anul 1961. Vezi „Probleme economice” nr. 4/1965, p. 91.

creștere continuă și vertiginoasă a acesteia, examinarea schimbării raportului numeric dintre categoriile sociale de mai sus ne dezvăluie un alt fenomen sociologic, tipic, determinat fără doar și poate de cerințele revoluției tehnico-științifice. Statisticile relevă, înainte de toate, în sens unanim, creșterea numerică, îndeosebi în ultimul deceniu, a personalului tehnico-ingenieresc și a celor din sfera serviciilor. Tabelul 3 înfățișează această evoluție în S.U.A. și Canada:

Tabel 3

Anul	S.U.A.		Canada	
	Funct-tehn. %	Pers. de serv. %	Funct-tehn. %	Pers. de serv. %
1941	31,1	11,7	25,3	10,5
1951	36,6	10,5	32,8	8,7
1961	42,2	11,8	38,5	12,6

Privind această evoluție dintr-o perspectivă istorică și mai mare, rezultă că în 1960 numărul funcționarilor și tehnicienilor a fost în aceste țări de 2—2,5 ori mai mare decât în 1900. În timp ce în anul 1900 în S.U.A. și în Canada la o sută muncitori reveneau 40—45 funcționari tehnicieni, în 1960 acest raport s-a ridicat la 105, adică a depășit creșterea numărului muncitorilor propriu ziși⁸. Ritmul cel mai ridicat de creștere s-a constatat la inginerii electronici și matematicieni, precum și la funcționarii administrativi (contabili, etc.). Creșterea acestei grupe din urmă se explică prin faptul că, datorită complexității procesului de producție determinată de introducerea automatizării și cibernetizării, a fost necesară mărirea personalului auxiliar. Urmărind creșterea mai accentuată a grupelor de funcționari, tehnicieni și personal de serviciu sub aspectul compoziției, vom constata, înainte de toate, intrarea masivă a femeilor în cimpul muncii. Potrivit datelor statistice greutatea specifică a femeilor din totalul forței de muncă a crescut de la începutul acestui secol de la 14 % la 35 % în S.U.A. și de la 13 % la 27 % în Canada. Femeile s-au îndreptat, în deosebi, către ocupațiile de funcționari-tehnicieni, formind în prezent 41—45 % din acest grup, și către servicii, reprezentind proporția de 50—73 % în cadrul acestei categorii⁹. Sub acest aspect este concludent și exemplul Franței, unde în ultimii ani numărul femeilor încadrate în cimpul muncii a crescut la 6,5 milioane, constituind 34 % din totalul populației active a țării¹⁰. Urmărind evoluția raportului numeric dintre categoria de muncitori propriu-ziși și de ingineri-tehnicieni pe ramuri industriale, vom găsi că în multe sectoare, și anume în cele, unde procesul de automatizare

⁸ *The Occupational Structure of the Labor Force Patterns and Trends in Selected Countries* în A. M. FARRA, *Populations Studies*, iulie 1964.

⁹ „Revista de statistică”, nr. 4/1965. p. 80.

¹⁰ Idem, nr. 7 1965, p. 104.

se desfășoară într-un ritm mai rapid și în proporții mai mari, numărul celor din prima categorie se reduce, în timp ce al celor din categoria a doua crește tot mai accentuat. Este semnificativ din acest punct de vedere faptul că numai în industria prelucrătoare în perioada 1953—1959 în S.U.A. numărul muncitorilor a scăzut cu 11,6% pe când numărul lucrătorilor din servicii a crescut cu 15,5%¹¹. Cercetînd schimbările intervenite în structura și ponderea diferitelor categorii ale celor ocupați în S.U.A. în urma automatizării, vom ajunge la concluzia — așa cum rezultă, de altfel, din tabelul 4 — că creșterea numărului lucrătorilor „cu gulere albe” se afirmă ca o tendință generală.

Tabel 4

Categoriile celor ocupați (în milioane, raport în procente)

	1955	1963	niv. 1955 = 100%
I			
Blue Collar Workers	24,7	23,9	-3,3
din care:			
maîstri și muncit. calificați	8,2	8,6	+4,8
Muncitori semicalificați	12,8	12,3	-4,0
Muncitori necalificați	3,7	3,1	-16,2
II			
White Collar Workers	23,7	30,9	+30,3
din care:			
Pers. tehn.-inginerese	5,6	8,7	+55,3
Pers. administrativ	6,0	7,5	+25,0
Funcționari	8,1	10,5	+30,0
Lucrători din comerț	4,0	4,2	+5,0 ¹²

În Canada, conform datelor publicate de Dominion Bureau of Statistics, numărul lucrătorilor cu „gulerul alb” a crescut din 1953 pînă în 1962 cu 736 000, adică cu 39%, în timp ce numărul celor cu „gulerul albastru” în aceeași perioadă a crescut numai cu 445 000, adică cu 18%. Din fiecare 100 locuri de muncă 57 reveneau, în 1953, muncitorilor cu „gulere albastre”, iar în 1962 abia 53 de locuri¹³.

Aceeași tendință poate fi observată și în țările capitaliste din Europa. Astfel, în Anglia procentajul personalului tehnico-administrativ și al celor din servicii, în comparație cu muncitorii manuali, a crescut de la 8% în 1924 la 13,1% în 1935, la 16,5% în 1948, la 17,3% în 1959, la 21,3% în 1962¹⁴, atingînd 22,0% în 1963. Numai în industria prelucrătoare proporția lucrătorilor din servicii față de numărul total al celor ocupați în această ramură a crescut de la 17,0%

¹¹ „Labors Economic Review”, iulie 1960, p. 41.

¹² Datele culese din: „Statistical Abstracts of the U.S. 1959”, p. 218 și „Employment and Earnings (Bureau of Labor Statistics)”, Washington, nr. 2 (martie) 1964, p. 7.

¹³ „Aus der Internationalen Arbeiterbewegung. (I.A.B.)” nr. 1/1965. p. 17.

¹⁴ „Marxism Today”, septembrie 1962.

în 1951 la 18,4% în 1954, la 21,3% în 1959, la 22,6% în 1962 și la 23,1% în 1963¹⁵. În R.F.G. creșterea rapidă a efectivului tehnico-administrativ s-a putut constata în ramurile industriale, în care procesul de mecanizare și automatizare a înregistrat deja progrese importante. Astfel în timp ce, la nivelul întregii industrii vest-germane, în anul 1958 la fiecare 1000 de muncitori reveneau cite 57 de salariați tehnici, în industria chimică acest raport reprezenta 109/1000, în industria de prelucrare a țifeiului 112/1000, iar în industria electronică 123/1000¹⁶. Procesul de schimbare a acestui raport în favoarea ponderii personalului tehnico-administrativ și a celui din servicii, a înregistrat o creștere atît de considerabilă, încît în anul 1963 această categorie reprezenta 23% din totalul celor ocupați în industrie¹⁷. Fenomenul în cauză este demonstrat și de realitatea din Comunitatea Economică Europeană. Un studiu elaborat recent de Comisia Pieței Comune asupra evoluției situației sociale în cadrul comunității în 1964 menționează că în cursul acestui an efectivul total al forței de muncă ocupate a crescut cu 300 000 de persoane, înregistrîndu-se o mișcare mai vie în domeniul prestărilor de servicii, unde forța de muncă a sporit cu aproape 650 000 de persoane, reprezentînd peste 39% din total¹⁸.

Fenomenul creșterii numerice continue și rapide a categoriilor sociale definite prin termenul colectiv de lucrători cu gulere albe este interpretat, în mod tendențios, de ideologii burghezi contemporani drept un proces de „deproletarizare”, de „dispariție a proletariatului” și al formării „unei noi clase”. Sub acest aspect este foarte concludentă afirmația sociologului vest-german H. Kluth: „Automatizarea nu numai că accelerează procesul de deproletarizare început cu trei-patru decenii în urmă, ci ea poate imprima acestui proces un caracter cu adevărat revoluționar. O astfel de revoluție se va atesta prin faptul că la sfîrșitul acestui proces — și multe fapte se afirmă în acest sens — va apărea o muncitorime industrială, care în acele condiții nu va mai avea nimic comun cu denumirea de proletariat”¹⁹.

¹⁵ Referitor la anii 1951, 1954 din „Manpower”, London, 1959, p. 39; referitor la anii 1959, 1962, 1963 din „Ministry of Labour Gazette”, iulie 1959 și ianuarie 1963, 1965.

¹⁶ „Automatisierung und Arbeiterklasse in Westdeutschland”, Berlin, 1964, p. 100.

¹⁷ „Wochenbericht”, nr. 33/1963.

Este semnificativ și faptul că între anii 1959—1961 numărul muncitorilor în industrie a crescut cu 39,9%, în timp ce numărul personalului tehnico-administrativ cu 89,2%. „Die Industrie der Bundesrepublik Deutschland, Beschäftigung, Umsatz, Brennstoff- und Energie-Versorgung”. Sonderheft, nr. 12 și 14, Heft Nr. 19, Jahreshaft 1958, 1959, 1960, 1961.

¹⁸ „Viața economică”, nr. 48 (26 nov.) 1965, p. 24.

¹⁹ H. Kluth, *Aspekte und Automation*. Tübingen, 1960, p. 382.

Aceeași idee a fost formulată de profesorul D. Ball (profesor de sociologie de la Universitatea Columbia) astfel: „În măsura în care procesul de automatizare va reduce numărul muncitorilor industriali, în locul proletariatului va apare o nouă clasă a lucrătorilor din serviciile de prestare”. „Dun's Review and Modern Industry” I. 1962, p. 60; Vezi, tratarea mai amplă a acestor teorii în articolul *Structura clasei muncitoare în capitalism și apologetica burgheză* de H. Cureau, în „Lupta de clasă” nr. 11/1964.

Se știe foarte bine, că teoriile de acest soi sînt infirmate de însăși realitatea țărilor capitaliste. Automatizarea nu schimbă esența orînduirii capitaliste, prin urmare nu poate desființa nici proletariatul. Clasa muncitoare continuă să rămînă în aceste țări o clasă exploatată și va rămîne atîta timp cît va exista orînduirea capitalistă. Automatizarea în condițiile capitalismului nu poate decît să agraveze această situație, să intensifice nesiguranța traiului oamenilor muncii. Ar fi, însă, cu totul greșit să ne mulțumim cu sublinierea acestui fapt indeobște cunoscut. Azi — mai mult decît oricînd — se impune drept o cerință imperativă, ca în stabilirea limitelor social-economice concrete ale claselor sociale, în general, și ale clasei muncitoare, în special, în condițiile capitalismului contemporan, să se țină seamă de variatele aspecte sociale, condiționate de progresul tehnic, de mecanizare și automatizarea economiei²⁰. Influența progresului tehnic contemporan nu se manifestă doar prin schimbări cantitative, prin modificarea raportului numeric dintre categoriile examinate. Dimpotrivă, ea se răsfrînge inevitabil și asupra aspectului calitativ al raportului dintre acestea. Una din consecințele sociale ale progresului tehnic contemporan, care merită o deosebită atenție, constă tocmai în ștergerea din ce în ce mai vădită a delimitării dintre categoria lucrătorilor cu gulere albastre și a celor cu gulere albe. Pentru a surprinde mai clar această influență a automatizării și cibernetizării asupra structurii de clasă a societății capitaliste contemporane trebuie să ne îndreptăm atenția asupra următoarelor fenomene specifice: a) evoluția calificării muncii; b) schimbările apărute în natura muncii efectuate de majoritatea inginerilor, precum și în rolul personalului tehnico-ingineresc în organizarea socială a producției; c) pătrunderea directă a științei în producție și consecințele ei sociologice.

Cît privește primul fenomen — influența progresului tehnic contemporan asupra calificării muncii — rezultatele cercetărilor sociologice efectuate în această direcție sînt foarte contradictorii, ceea ce reflectă, în ultimă instanță, contradicțiile interne, ireductibile, ale societății capitaliste. Astfel — așa cum se arată în raportul Institutului de Economie din Germania Federală — structura calificării muncitorilor din acea țară a scos în evidență numeroase diferențe și contradicții, legate de revoluția tehnică din capitalism. Este de remarcă creșterea calificării forței de muncă (la bărbați): în 1957 numai 46,7% din totalul muncitorilor erau plătiți ca muncitori calificați, în timp ce în 1962 deja 52,44%; în același timp la femei a scăzut considerabil²¹. În schimb, într-o cercetare întreprinsă recent în S.U.A. s-a constatat că în 70% din uzinele automatizate nivelul de calificare a personalului nu s-a ridicat, ci a rămas,

²⁰ Proletariatul modern reprezintă un organism social deosebit de complex alcătuit din diferite straturi: proletariatul industrial, proletariatul din diferitele sectoare ale sferei circulației și serviciilor, din unele ramuri de planificare, calculi, telecomunicații, etc.

²¹ „D. W. I. Bericht“, nr. 13/1964, p. 13.

în linii mari, aceiași și numai în 30% din ele s-a înregistrat o oarecare creștere²². Urmărind evoluția structurii calificării clasei muncitoare în țările capitaliste principale, obținem imaginea cuprinsă în tabelul 5.

Tabel 5

S.U.A.²³

Categoriile de calificare	1947	1953	1963
Muncitori calificați	32,9%	34,4%	35,7%
Muncitori semicalificați	52,1%	51,0%	50,1%
Muncitori necalificați	15,0%	14,6%	14,2%

R.F.G.²⁴

Categoriile de calificare	1951	1957	1960	1961
Muncitori calificați	48,6%	44,7%	40,6%	41,1%
Muncitori semicalificați	28,0%	32,3%	36,9%	36,6%
Muncitori necalificați	23,4%	23,0%	22,5%	22,3%

Anglia²⁵

(În industria constructoare de mașini)

Categoriile de calificare	1951	1955	1961	1962
Muncitori calificați	37,4%	35,0%	35,7%	35,9%
Muncitori semicalificați	47,7%	52,6%	54,5%	54,4%
Muncitori necalificați	14,9%	12,4%	9,8%	9,7%

Franța²⁶

Categoriile de calificare	Ind. metalurg.		Constr. maș.		Chimie		Ind. prelucr.	
	1957	1961	1957	1961	1957	1961	1957	1961
Muncitori calificați	31,3%	34,6%	39,4%	40,2%	33,6%	37,1%	31,7%	35,6%
Muncitori semicalificați	46,0%	47,0%	44,9%	45,9%	36,1%	34,1%	39,4%	37,0%
Muncitori necalificați	22,7%	18,4%	15,7%	13,9%	30,3%	28,8%	28,9%	27,4%

²² „Political Affairs”, august, 1964, p. 15.²³ Datele culese din: „Manpower Report of the President and Report on Manpower Requirements, Resources Utilization and Training by the U.S. Department of Labor March”, 1964.²⁴ „Einheit”, nr. 4/1963, p. 65.²⁵ „Sovremennii rabocii klass kapitalisticeskih stran.” Moskva, 1965. p. 200—201.²⁶ „Revue Française du Travail”, aprilie-iunie 1963, p. 58—61.

Cu toată eterogenitatea datelor oferite de materialele statistice, pe baza rezultatelor care ne stau la dispoziție se pot desprinde câteva concluzii importante. În primul rînd, introducerea automatizării și cibernetizării creează profesii noi, care cer o înaltă calificare tehnică, respectiv, are drept rezultat creșterea relativă a numărului muncitorilor cu o pregătire tehnică înaltă. De exemplu, în urma automatizării unei uzine vest-germane de laminat tablă, numărul electricienilor a crescut de la 30 la 120²⁷. În uzinele Renault din Franța raportul dintre montori și ceilalți muncitori este de 1:2 în secțiile automatizate și de 1:8 în cele neautomatizate²⁸.

În al doilea rînd, fenomenul descalificării se manifestă înainte de toate, prin desființarea sau deprecierea unor profesii tradiționale, ceea ce impune pentru o mare parte din muncitori necesitatea recalificării periodice. Este concludentă din acest punct de vedere părerea conform căreia, la nivelul actual al transformărilor tehnologice, tinerii muncitori care își vind pentru prima dată forța lor de muncă, au nevoie în general, pentru obținerea locului de muncă, de o perioadă de calificare mai lungă, și în plus, trebuie să-și schimbe calificarea cel puțin de trei ori în perioada de capacitate de muncă²⁹.

În al treilea rînd, așa cum rezultă din tabelul examinat, se constată în ultimul timp o oarecare descreștere a numărului muncitorilor necalificați, ceea ce denotă faptul că revoluția tehnică-științifică presupune în mod necesar creșterea calificării. Acest lucru este demonstrat și de un alt fenomen. Se știe că o dată cu intensificarea procesului de automatizare, în condițiile capitalismului, ia o amploare tot mai mare — folosind expresia economiștilor burghezi — „eliberarea tehnologică a muncitorului”, adică șomajul. Cercetînd mai îndeaproape datele despre șomajul provocat de introducerea automatizării și cibernetizării reiese că, așa numita „eliberare tehnologică” amenință, în primul rînd, pe muncitorii necalificați. Astfel, în 1962 cînd economia americană se afla în plin avînt, raportul șomajului era de: 1:50 la muncitorii cu calificare tehnică, 1:7 la cei semicalificați și — cel mai ridicat — 1:5 la muncitorii necalificați³⁰. Așadar, în capitalism progresul tehnic determină în același timp și o creștere și o descreștere a calificării; acest fapt, în aparență paradoxal, reflectă o contradicție reală dintre nivelul crescînd al cerințelor obiective ale acestui progres și nivelul limitat al posibilităților obiective și subiective determinate de relațiile de producție capitaliste. Cit privește problema examinată, rezultă concluzia că prin înseși condițiile pe care i le pune, munca muncitorului de azi tinde spre nivelul muncii tehnicienilor, ștergînd tot mai mult limita dintre ei.

²⁷ „Einheit”, nr. 4/1963, p. 86.

²⁸ „Kommunist”, nr. 7 (mai) 1965, p. 118.

²⁹ „Aus der Internationalen Arbeiterbewegung (I.A.B.)” nr. 1/1965, p. 18.

³⁰ E. Shils, *Automation and Industrial Relation*. New-York, 1963. p. 37.

Celălalt fenomen pe care îl scoate în evidență realitatea capitalistă contemporană, reflectă un proces cu o direcție de mișcare oarecum inversă, dar cu același rezultat ca și cel dintii. Este vorba de efectele pe care, în capitalismul contemporan, progresul tehnic le are asupra muncii depuse de așa numiții ingineri „de rînd”, precum și de tehnicieni, muncă ce prin natura sa și prin condițiile în care se desfășoară, se apropie tot mai mult de cea efectuată de muncitorii cu înaltă calificare. Astfel, în Franța, de exemplu, 43% din personalul ingineresc depune o activitate productivă nemijlocită, avînd interese social-economice comune cu ale întregii muncitorimi din producție³¹. Același fenomen l-au pus în evidență și cercetările întreprinse sub conducerea profesorului de sociologie Stammer, în întreprinderi aparținînd diferitelor ramuri economice din Berlinul Occidental și Germania Occidentală. Ele au demonstrat că în domeniul producției, o dată cu trecerea la automatizare, sarcinile de manipulare, supraveghere, reparare și întreținere a sistemelor de mașini automate, revin într-o măsură tot mai mare personalului tehnico-ingineresc. Prin aceasta, în secțiile automatizate ale întreprinderilor, activitatea personalului tehnico-ingineresc se apropie tot mai mult de activitatea muncitorilor³².

În sfîrșit, la toate acestea se adaugă încă un fenomen determinat de revoluția tehnică-științifică contemporană: pătrunderea directă a științei în producție este însoțită în mod necesar de creșterea rapidă a numărului așa-numiților „lucrători științifici”, cercetători, specialiști, etc. Această „intelectualitate” prezintă importante note comune cu proletariatul modern, datorită raportului ei față de mijloacele de producție, datorită faptului că prin existența și activitatea ei, este strîns legată de producția modernă³³.

Așadar, fenomenele examinate converg spre ștergerea tot mai vădită a hotarelor tradiționale dintre categoria lucrătorilor cu gulere albastre și cei cu gulere albe. Acesta nu înseamnă, cituși de puțin, „deproletarizarea” clasei muncitoare, ci dimpotrivă, extinderea din ce în ce mai evidentă a coordonatelor ei de clasă în urma revoluției tehnico-științifice contemporane.

³¹ „Lupta de clasă”, nr. 11/1964, p. 57.

³² „Einheit”, nr. 4/1963, p. 85.

³³ Cu privire la legătura dintre revoluția tehnică-științifică contemporană și situația respectiv locul intelectualității în societatea capitalistă contemporană merită o deosebită atenție articolul lui Jean-Pierre Vigier, *Știința, intelectualitate, revoluție*, apărut în „Rinascita”, anul 1965.

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОГО ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА НА КЛАССОВУЮ СТРУКТУРУ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

(Р е з ю м е)

Современный технический прогресс в капиталистическом обществе неизбежно влияет и на классовую структуру этого строя, вообще, и на структуру рабочего класса, в частности.

На основе статистического материала, относящегося к эволюции классовой структуры главных капиталистических стран, сделаны несколько важных выводов. В последние десятилетия под влиянием научно-технической революции в условиях государственного монополистического капитализма имело место быстрое возрастание численности пролетариата и одновременно ускорился процесс разорения средних и мелких производителей города и деревни. С другой стороны, всё ярче обрисовывается быстрое численное возрастание инженерно-технического персонала, научных работников, административных служащих и служащих из сферы отделов, т. е. тех, названных собирательным термином „работники с белыми воротничками“, по сравнению с собственно рабочими, охарактеризованными термином „работники с голубыми воротничками“. Автор статьи обращает внимание, в первую очередь, на качественные изменения отношения между этими двумя категориями, изменения, которые произошли вследствие автоматизации и кибернетики.

Автор улавливает два важных процесса, имеющих противоположные направления движения, которые, однако, приводят к одному и тому же результату: с одной стороны, тенденцию повышения труда рабочих до уровня труда техников, определяемую объективными требованиями современного технического прогресса, и с другой стороны, процесс растущего приближения инженерно-технического персонала и научных работников к положению рабочего класса по характеру труда, соответствующим местом, и ролью их в производстве.

INFLUENCE OF THE CONTEMPORARY TECHNICAL PROGRESS
UPON THE CLASS STRUCTURE OF THE CAPITALIST SOCIETY

(S u m m a r y)

The contemporary technical progress of the capitalist world entails unavoidable consequences in the class structure of this order, as well as in the structure of the working class.

From the statistic material referring to the evolution of the class structure of the main capitalist countries result important conclusions. In the last decades, under the influence of the technical-scientific revolution, which takes place in the conditions of the state monopolistic capitalism, the proletariat has rapidly increased in number and at the same time, the ruining process of the small and middle producers in towns and in the country has been accelerated. On the other hand, it appears to be more obvious the rapid numerical growth of the engineering technical staff, of the scientific workers, of the officials and those of other departments, that is to say of those called "white-collared workers" in comparison with the workers proper known as "blue-collared workers". The author directs his attention upon the qualitative changes of the relation between these two categories, changes which appear because of automation and cybernetics.

The author discerns two important processes with opposite moving directions leading to the same result: on the one hand, the tendency of improving the worker's work to the level of the work of technicians, tendency which is determined by the objective necessities of the contemporary technical progress, on the other hand the technical-engineering staff and the scientific workers, who come closer and closer to the level of the working class, through their work and their role in the process of production.

MIȘCAREA DE INOVAȚII — FACTOR IMPORTANT ÎN PROMOVAREA PROGRESULUI TEHNIC

de
IOSIF SZÓCS

I. Rolul activității obștești, desfășurate de sindicate, sub conducerea partidului, în dezvoltarea mișcării de inovații. Creația de masă în domeniul tehnicii, mișcarea de inovații se încadrează organic în orientarea generală de promovare a progresului tehnic, care se realizează în țara noastră atât prin construirea masivă de noi obiective industriale de o înaltă tehnicitate, cât și prin modernizarea continuă a utilajelor și proceselor tehnologice în restul întreprinderilor industriale.

Multiplele măsuri, luate în cursul planului de șase ani, în vederea reprofilării și specializării întreprinderilor, pentru introducerea unor noi procedee tehnologice și asimilarea de noi produse au fost însoțite de o amploare crescândă a mișcării de inovații, care a dat o contribuție însemnată la mărirea eficienței economice a măsurilor de perfecționare a producției. Este edificator în acest sens că în urma aplicării a peste 200 000 de inovații și raționalizări, în anii 1960—1964 s-au realizat economii postcalculate de 2,3 miliarde lei¹.

Amploarea crescândă a mișcării de inovații din țara noastră constituie un indiciu al maturității clasei muncitoare atât sub aspect politic-ideologic, cât și al pregătirii tehnice-profesionale; evidențiază rolul însemnat al factorului conștient de masă în realizarea politicii partidului de industrializare a țării.

Mișcarea de inovații este un fenomen de masă, specific orânduirii socialiste, se bazează pe îmbinarea armonioasă a intereselor individuale cu cele ale statului, a întregii societăți.

Partidul a acordat o atenție deosebită mișcării de inovații, începînd de la apariția ei; a elaborat, în decursul anilor, o serie de măsuri succe-

¹ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1965, pag. 405.

sive, menite să asigure dezvoltarea ei continuă. Îndrumarea directă a mișcării de inovații, sub aspect organizatoric, este de competența sindicatelor, ca un compartiment important al activității obștești, sindicale în domeniul organizării producției.

*

Geneza mișcării de inovații sălășluiește în profundele transformări social-politice, a căror început este marcat prin victoria insurecției armate de la 23 August 1944.

În toila luptei eroice, duse de clasa muncitoare pentru sprijinirea frontului antihitlerist și apoi pentru refacerea economiei țării s-a dezvoltat în sinul muncitorimii o emulație patriotică în muncă pentru reconstruirea întreprinderilor și creșterea producției.

Lupta pentru refacerea economică a țării a constituit o parte integrantă a luptei generale, duse de forțele democratice pentru consolidarea regimului democratic și pentru dezvoltarea pe mai departe a revoluției populare.

În cadrul întrecerii patriotice, încă în condițiile existenței proprietății capitaliste asupra mijloacelor de producție, a apărut o formă nouă a inițiativei clasei muncitoare, o mișcare pentru perfecționări tehnice și raționalizări, menite să ducă la creșterea producției și productivității muncii.

După naționalizarea principalelor mijloace de producție, mișcarea patriotică a muncitorilor, de emulație în producție, capătă un conținut nou, a devenit întrecere socialistă. În cadrul întrecerii socialiste, inițiativele de perfecționări tehnice și raționalizări iau o amploare din ce în ce mai mare și încep să se contureze ca o mișcare tot mai organizată, mișcarea inovatorilor. Această geneză a mișcării de inovații este evidențiată în rezoluția Plenarei C.C. al partidului asupra problemei sindicale, din decembrie 1948, în care se arată: „În unele ramuri industriale, întrecerile socialiste au căpătat un caracter larg, fiind un factor important în realizarea programelor de producție. În cadrul lor s-au evidențiat numeroși fruntași ai producției, care au îndeplinit cele mai mari norme existente astăzi, *au adus inovații tehnice și îmbunătățiri în sistemul de organizare a muncii pe echipe sau secții*”² (subliniat de noi).

În procesul complex al construirii bazei tehnico-materiale a socialismului, mișcarea de inovații s-a lărgit continuu și a crescut eficiența ei economică. Astfel în perioada 1954—1961 volumul economiilor anuale realizate din aplicarea inovațiilor în producție pe întreaga țară, a crescut de la 40 la peste 415 milioane lei; iar economiile anuale pe o inovație aplicată de la 1571 lei la 10 559 lei³.

² Rezoluția ședinței plenare a C.C. al P.M.R. din 22—24 decembrie 1948 asupra problemei sindicale. Editura P.M.R., 1949, pag. 13.

³ După datele statistice cuprinse în articolul *Dezvoltarea mișcării inovatorilor în industrie*, publicat în revista „Probleme economice” nr. 7/1962, pag. 38.

Acest proces de dezvoltare a mișcării de inovații nu s-a desfășurat în mod spontan, ci ca urmare a unor măsuri inițiate de partid în scopul stimulării ei. Astfel, începând din 1950 au fost elaborate acte normative de reglementare juridică în materie de invenții și inovații. O serie de alte măsuri au fost luate în direcția îmbunătățirii continue a activității obștești, desfășurate de sindicate în domeniul mișcării de inovații. Printre acestea relevăm Hotărîrea Biroului Politic al C.C. al partidului din iulie 1962, ca fiind actuală și în momentul de față. Potrivit prevederilor acestei hotărîri activitatea obștească a inginerilor și tehnicienilor a fost încadrată în mod organic în activitatea sindicală, desfășurându-se sub conducerea organelor sindicale⁴.

Activitatea obștească multilaterală, desfășurată de sindicate a avut un rol hotărîtor în dezvoltarea mișcării de inovații.

Pentru a ilustra conținutul bogat al activității sindicatelor în vederea promovării progresului tehnic, prezentăm aspecte din munca Comitetului sindical al uzinei „Carbochim” — Cluj, o întreprindere relativ nouă și unică în țară, specializată în producția de materiale abrazive și de electrozi.

În această întreprindere s-au înregistrat progrese însemnate în modernizarea proceselor tehnologice și, în consecință, în creșterea productivității muncii.

În domeniul ridicării nivelului de pregătire tehnico-științifice a personalului tehnico-ingineresc, Comitetul sindical a desfășurat o vastă activitate obștească.

O primă cerință în acest sens este documentarea operativă asupra ultimelor noutăți științifice și tehnice în ramura de specialitate respectivă. Comitetul sindical a organizat consultarea sistematică a cca 90 de publicații de specialitate (publicații periodice din țară și din străinătate și o serie de alte publicații ocazionale ale institutelor de cercetări, ale conferințelor și reuniunilor științifice din țară și de peste hotare etc.).

Consultarea acestui material vast cere o organizare corespunzătoare, o divizare a sarcinilor în acest domeniu și informare reciprocă. În acest scop Comitetul sindical, cu ajutorul Comisiei inginerilor și tehnicienilor a trasat ca sarcină unui număr de ingineri să studieze, fiecare, câte 3—6 publicații, urmărind în special câteva teme stabilite, legate de profilul producției din uzină. Pe baza depistării temelor ce prezintă interes pentru uzină, este organizată informarea tuturor inginerilor și tehnicienilor prin editarea unui *Buletin de documentare bibliografică*, precum și prin conferințele tehnice ce se țin lunar, pe diferite teme și specialități, întocmite pe baza documentației sus-menționate.

⁴ Pînă la apariția acestei hotărîri, activitatea obștească a inginerilor și tehnicienilor s-a desfășurat în cadrul „Asociației Științifice a Inginerilor și Tehnicienilor din R.P.R.”

În domeniul ridicării pregătirii profesionale a muncitorilor, Comitetul sindical organizează popularizarea și difuzarea cărții tehnice de nivel mediu, folosindu-se în acest scop panouri, radioficarea. Se întocmesc „Liste de cărți noi”, cuprinzând titlul publicațiilor ce vizează specialitatea producției fiecărei secții aparte.

Deoarece sînt puține cărți tehnice de nivel mediu, în materia producției de abrazive și de electrozi („Carbochim” este singura întreprindere în țară în această producție), Comitetul sindical a inițiat întocmirea unor „călăuze”, cuprinzînd descrierea detaliată a procesului tehnologic, a utilajului etc. în fiecare secție aparte. Aceste „călăuze” au menirea de a da muncitorilor cunoștințele teoretice necesare în meseriile respective. „Călăuzele” au fost scrise de inginerii uzinei și editate cu ajutorul forurilor competente.

Comitetul sindical, cu ajutorul Comisiei de ingineri și tehnicieni, desfășoară o activitate sistematică pentru a asigura buna funcționare a cursurilor de calificare și a cursurilor de ridicare a calificării, organizate pentru muncitori, și a cursurilor de specializare a maștrilor. Printre obiectivele principale ale îndrumării de către Comitetul sindical a cursurilor figurează asigurarea conținutului teoretic și practic al procesului de studiu și orientarea tematicii cursurilor în conformitate cu cerințele perfecționării continue a procesului tehnologic.

Conferințele tehnice de nivel mediu sînt un alt mijloc de ridicare a pregătirii profesionale a muncitorilor și maștrilor. Temele acestor conferințe sînt diferențiate după specificul procesului tehnologic din diferite secții și, uneori chiar al locului de muncă. Se abordează de asemenea și teme de interes general, probleme tehnice și economice ale întreprinderii în ansamblu.

Un alt mijloc de îmbogățire a cunoștințelor teoretice și practice pentru toate categoriile de salariați, folosit în mod curent de Comitetul sindical, este organizarea de vizite în alte întreprinderi de către cîte un grup de salariați (20—30 de oameni). Aceste vizite prilejuiesc un schimb de experiență reciproc privind modul de soluționare a unor probleme tehnice, identice sau similare, ce se ivesc în mai multe întreprinderi. În urma fiecărui schimb de experiență, un responsabil însărcinat cu aceasta întocmește un referat care este citit în fața angajaților secției sau atelierului interesat în problema tehnică care a constituit obiectul de studiu în schimbul de experiență respectiv.

Răspîndirea cunoștințelor tehnice în uzine este o muncă variată în formă, ce se îmbogățește mereu în conținut, în funcție de cerințele progresului tehnic și, implicit, a creșterii calificării forței de muncă înseși. Organizațiile și organele sindicale au mereu sub privirile lor problema perfecționării conținutului muncii de propagandă tehnică, în strînsă legătură cu celelalte forme de activitate cultural-educativă și politico-ideologică, pe care le desfășoară în sinul maselor largi ale tuturor categoriilor de salariați.

Sub influența acestei activități sindicale, mișcarea de inovații se dezvoltă mereu atât în amploare, cât și sub aspect tehnic și eficiență economică. Pe lângă răspindirea cunoștințelor tehnico-științifice, mișcarea de inovații este stimulată și orientată și prin alte mijloace cum sînt: elaborarea de planuri tematice de inovații; asistență tehnică acordată muncitorilor inovatori de către Comisia de ingineri și tehnicieni de pe lângă Comitetul sindical, și în general, prin o largă popularizare a realizărilor.

Eficiența activității Comitetului sindical de la uzinele „Carbochim” se manifestă și prin rezultatele economice ale mișcării de inovații. În decurs de cinci ani (1960—1964) suma anuală a economiilor realizate a crescut de la 467 000 lei la 3 392 000 lei; iar suma economiilor anuale pe o inovație aplicată de la 1334 lei la 42 937 lei.

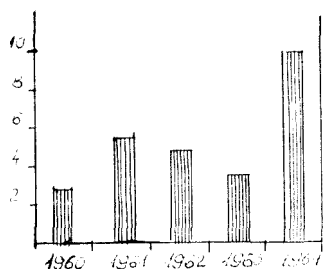
Este de menționat că mișcarea de inovații din această întreprindere a contribuit la îmbunătățirea substanțială a proceselor tehnologice folosite inițial, mărindu-se capacitatea de producție a uzinei și a productivității muncii.

Prezentarea activității unui comitet sindical în domeniul promovării progresului tehnic nu oglindește decît parțial activitatea sindicală în acest domeniu. Buna desfășurare a activității comitetelor sindicale este condiționată de exercitarea unui control sistematic și îndrumare din partea organelor sindicale superioare, de la consiliile locale ale sindicatelor pînă la Consiliul Central al Sindicatelor. În afară de activitatea de control și îndrumare, organele sindicale superioare îndeplinesc și alte sarcini ce intră în competența lor în domeniul propagandei tehnice, ca de pildă organizarea colaborării între sindicate și institute de cercetări, organizarea unor acțiuni în vederea soluționării unor probleme tehnico-științifice la care participă mai multe întreprinderi interesate etc.

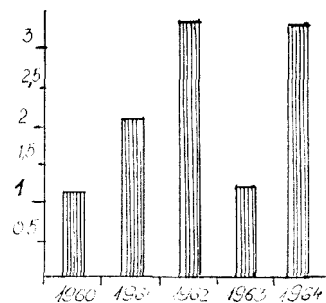
II. Influența unor factori obiectivi de ordin tehnic asupra evoluției mișcării de inovații. Activitatea obștească, desfășurată de sindicate, sub conducerea organizațiilor de partid, este un factor de cea mai mare însemnătate pentru dezvoltarea continuă a mișcării de inovații. Totodată, evoluția mișcării de inovații este influențată și de factori obiectivi, de ordin tehnic, care favorizează, într-o măsură mai mare sau mai mică, amploarea și eficiența acesteia.

Astfel, o examinare a evoluției mișcării de inovații în citeva întreprinderi, luate aparte, pune în evidență existența unor perioade culminante, precum și de descreștere simțitoare a volumului de economii realizate, menținindu-se totodată tendința generală, ascendentă în decursul anilor 1960—1964.

Acest fenomen este ilustrat prin graficele 1 și 2, reprezentînd dinamica creșterii economiilor realizate în două întreprinderi mari din regiunea Cluj, Fabrica de ciment—Turda și Uzinele „Unirea”—Cluj.

Grafic 1.

Grafic 2.

O asemenea oscilație a volumului economiilor realizate nu poate fi explicată exclusiv prin amploarea și calitatea activității obștești, desfășurate de comitetele sindicale în vederea sprijinirii mișcării de inovații. Cauza principală a acestor fluctuații trebuie căutată în schimbările ce survin, în procesul de producție.

Referindu-se la aceste cauze obiective, specifice Uzinei „Unirea”, Comisia inginerilor și tehnicienilor din uzină arată că la apariția celor două perioade culminante în dinamica creșterii economiilor realizate, a contribuit un complex de factori obiectivi, printre care ponderea cea mai mare o are punerea în fabricație, în serie mare (serie mare în raport cu mărimea obișnuită a seriilor existente la „Unirea”) a unui produs nou, mașina de cardat bumbac tip C, începând din anul 1959. Economii izvorite din inovațiile aplicate la punerea în fabricație a acestui produs s-au amplificat tocmai datorită producției în mare serie. Astfel se explică apariția primului punct culminant în volumul economiilor realizate în anul 1961.

Începând din 1962 s-a trecut la fabricarea în mare serie a unui alt produs reprezentativ, războiul automat de țesut bumbac. Ponderea acestui nou produs, în producția totală a uzinei, a devenit de cinci ori mai mare, în 1964, decît a mașinei de cardat în anii 1961—1962. Ca urmare volumul economiilor realizate a atins al doilea punct culminant în 1964. Astfel, nota explicativă a Comisiei de ingineri și tehnicieni de la Uzinele „Unirea” confirmă faptul că, și în această fabrică, asimilarea de produse noi favorizează creșterea mișcării de inovații. Bineînțeles, eficiența economică a acestora din urmă se amplifică în proporție directă cu mărimea seriei de fabricație a noului produs. Se relevă de asemenea rolul factorului subiectiv, anume că, la apariția primei perioade culminante din 1961, a contribuit și organizarea brigăzilor complexe de inovații, care și-au perfecționat activitatea lor în 1963—1964, ca urmare a sprijinului acordat din partea Comisiei inginerilor și tehnicienilor mișcării de inovații.

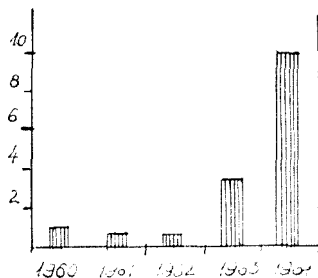
La Fabrica „Porțelanul”—Cluj există un singur an de perioadă culminantă a economiilor realizate, în 1962, după care urmează o ușoară descreștere a volumului economiilor în anii următori. În legătură cu această evoluție a dinamicii economiilor realizate, Comisia inginerilor și tehnicienilor din fabrică arată că începând din anul 1961, în fabrică a început un proces accentuat de modernizare a procesului tehnologic, în conformitate cu prevederile planului tehnic. Paralel cu acest proces au fost aplicate în 1961—1962 și câteva inovații de mare eficiență economică, ca de exemplu mașina de glazurat, realizată de fabrică, care a înlocuit munca manuală, folosită până atunci la operația de glazurare. Această singură inovație a contribuit la sporirea economiilor realizate în 1962 cu peste 300 000 lei. Ca urmare a îndeplinirii prevederilor planului tehnic și a măsurilor tehnico-organizatorice elaborate în cursul primilor ani ai planului de șase ani au fost rezolvate principalele probleme ale modernizării proceselor tehnologice, în actuala etapă de dezvoltare a fabricii. Astfel, orientarea planurilor tematice de inovații și deci a preocupărilor inovatorilor, au fost îndreptate spre perfecționarea procesului tehnologic modernizat deja, respectiv spre perfecționarea regulamentului de fabricație. Inovațiile de acest gen, izvorite în primul rând din experiența îndelungată și deprinderile dobândite în operații și meserii de către muncitori, au rolul lor însemnat, menținând volumul economiilor din anii 1963—1964 la un nivel mult mai ridicat, decât cel din anii 1959—1960.

La un alt număr de întreprinderi, în care a fost analizată evoluția mișcării de inovații, se poate distinge o creștere foarte mare a volumului economiilor realizate în perioada 1963—1964. (Din această categorie fac parte: „Industria Sirmei”—Cimpia Turzii, Atelierele „16 Februarie”—Cluj, „Carbochim”—Cluj, Uzinele „Metalul Roșu”—Cluj, întreprinderile de industrie locală din raza Sfatului popular regional Cluj.)

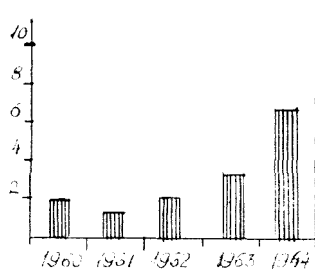
Considerăm că, creșterea bruscă a economiilor realizate în perioada amintită se explică prin existența premiselor obiective cele mai favorabile tocmai în perioada respectivă, precum și măsurilor luate de partid în 1962 privind reorganizarea activității obștești a inginerilor și tehnicienilor, crearea comisiilor inginerilor și tehnicienilor pe lângă comitetele sindicale.

Este edificatoare, în această privință, evoluția mișcării de inovații la Atelierele „16 Februarie”—Cluj și la Uzinele „Metalul Roșu”—Cluj, unde dinamica creșterii volumului de economii realizate înregistrează o ascensiune bruscă. Acest fenomen este reprezentat prin graficele 3 și 4.

Nota explicativă a Comisiei inginerilor și tehnicienilor din Uzina „Metalul Roșu”, referitoare la acest fenomen, arată că în cursul planului de șase ani a avut loc reprofilarea uzinei, specializarea în producția de utilaje pentru industria ușoară. Asimilarea unui număr mare de produse noi a oferit un teren favorabil pentru fructificarea inventivității creatoare a inovatorilor muncitori, ingineri și tehnicieni. În primii ani

Grafic 3.

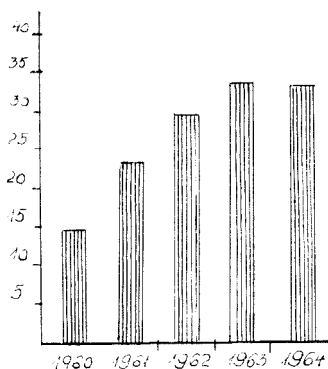
Grafic 4.

după reprofilare, produsele noi au fost fabricate cu respectarea strictă a proiectelor și prescripțiilor tehnologice, elaborate de serviciile de concepție din uzină sau ale forurilor tutelare. În decursul anilor, muncitorii și personalul tehnico-ingenieresc și-au îmbogățit cunoștințele tehnice-științifice și au dobândit o experiență în producția de utilaje industriale. Pe această bază au apărut mai multe inovații, în vederea îmbunătățirii proceselor tehnologice și, în special, în scopul înlocuirii unor materiale scumpe prin alte materiale mai ieftine, cu însușiri de exploatare identice (de exemplu, oțel inoxidabil prin materiale plastice). Inovațiile de acest gen au dus la economii mari, chiar în condițiile producției de mică serie, caracteristică pentru uzină.

Din aprecierile făcute de Comisiile inginerilor și tehnicienilor din cîteva întreprinderi, asupra condițiilor obiective ce pot favoriza creșterea volumului economiilor, rezultă că aceste condiții obiective sînt foarte variate și izvorăsc din specificul producției din fiecare întreprindere aparte. De asemenea, confruntarea dinamicii creșterii volumului economiilor realizate în mai multe întreprinderi arată că, aceste condiții obiective nu apar simultan, ci în perioade diferite. Această nesimultaneitate se compensează reciproc, pe plan regional, astfel dinamica creșterii economiilor realizate de toate întreprinderile industriale de stat din regiunea Cluj arată o creștere continuă, an de an, după cum se vede din graficul 5.

Datele statistice privind mișcarea de inovații din regiunea Cluj pun în evidență și îmbunătățirea calitativă a mișcării de inovații. Astfel valoarea economiilor anuale realizată pe o inovație aplicată a crescut, în perioada 1960—1964, de la 9074 lei la 13 154 lei. De asemenea, ponderea propunerilor acceptate în numărul total de propuneri de inovații, a crescut de la 38⁰/₁₀ la 57⁰/₁₀, ceea ce indică îmbunătățirea pregătirii profesionale a inovatorilor precum și eficiența asistenței tehnice, acordată muncitorilor inovatori din partea personalului tehnico-ingenieresc, sub îndrumarea comitetelor sindicale.

Dezvoltarea mișcării de inovații evidențiază unul din aspectele creșterii rolului factorului subiectiv în promovarea progresului tehnic:

Grafic 5.

voința, străduința, entuziasmul și priceperea profesională a lucrătorilor din industrie; activitatea organizatoare, mobilizatoare a sindicatelor, care „trebuie să acorde o atenție deosebită răspindirii cunoștințelor tehnice și economice, activității politico-educative de masă pentru dezvoltarea conștiinței socialiste a oamenilor muncii”⁵.

Rolul tehnic și economic al mișcării de inovații constă în faptul că ea completează munca de concepție în domeniul modernizării proceselor de producție cu noi soluții, de detaliu, izvorite din cunoașterea subtilității meseriei, bazată pe o îndelungată practică. Nivelul de pregătire profesională tot mai ridicat al inovatorilor ajută la fructificarea tot mai deplină a experienței și deprinderilor dobândite în munca practică.

Geneza și evoluția mișcării de inovații evidențiază capacitatea partidului de a sesiza, încă în germene, noile fenomene pozitive, ce apar în viața socială și sprijinul pe care îl acordă acestora, ca să servească cât mai eficient interesele societății.

Orinduirea socialistă constituie premisa obiectivă a existenței mișcării de inovații. Dezvoltarea acesteia este influențată de întregul sistem politic și de activitatea obștească a organizațiilor sindicale, conduse de partid.

ИЗОБРЕТАТЕЛЬСКОЕ ДВИЖЕНИЕ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР В РАЗВИТИИ ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА

(Р е з ю м е)

На основе конкретных исследований в работе представлена картина процесса непрерывного развития изобретательского движения и отмечается роль и значение этого движения для повышения технического уровня производства.

⁵ *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1965, pag. 82.

THE INNOVATION MOVEMENT AN IMPORTANT ELEMENT
IN THE PROMOTION OF TECHNICAL PROGRESS

(S u m m a r y)

The present paper offers an image of the continuous developing process of the innovation movement, emphasizing the role and the importance of the movement for the raising of the technical level of production.

ANCHETĂ ASUPRA OPINIEI MORALE A STUDENȚILOR

de
ACHIM MIHU

Rezultatele din ce în ce mai bune, obținute în pregătirea profesională la un nivel superior, comportarea civilizată și atitudinea înaintată a imensei majorități a tineretului nostru universitar, în toate împrejurările, ne permit să apreciem prin fapte fizionomia studentului României socialiste. Aceasta nu înseamnă, desigur, că pentru cunoașterea adâncită și multilaterală a acestei categorii a tinerei generații, judecățile sale de valoare asupra normelor etice, asupra motivelor actelor etice, principiile și ideile morale pe care le nutrește într-o împrejurare sau alta sau pe care le exprimă și susține în discuții nu prezintă nici o importanță. Ele ne oferă posibilitatea să constatăm în ce măsură normele moralei socialiste sînt însușite de studenți, devenind un ideal moral particularizat, care este ierarhia valorilor ei în conștiința lor apreciativă și în mod deosebit gradul în care aceste norme au devenit convingeri intime, atitudini practice exprimînd prin urmare profilul lor moral. Toate acestea sînt strîns legate de munca educativă și eficiența ei.

Plecînd de la adevărul că aprecierile morale pot manifesta în cadrul raportului complex dintre conștiința morală și acțiune o relativă independență de intensități felurite a cărei cunoaștere prezintă o anumită valoare gnoseologică am inițiat o anchetă în patru ani de studii care formează împreună aproximativ 1/3 din studenții Facultății de filologie a Universității „Babeș—Bolyai” din Cluj (anii II și IV limbi străine — engleză, franceză, germană și rusă — și anii II și IV limba și literatura română). Din totalul chestionarelor completate au fost alese într-o manieră întîmplătoare 50% din fiecare an, ceea ce reprezintă 288 de răspunsuri.

Studii de un gen oarecum asemănător au fost făcute și în alte țări, fie asupra studenților, fie asupra unor alte categorii ale populației. Putem aminti articolul *Need for Similarity with Friends as a Personality Trait* a lui Irena Nowak¹ în care se vorbește despre existența

¹ „The Polish Sociological Bulletin”, nr. 1, 1963.

în rindul studenților a unei similitudini spirituale pe linia diferitelor forme ale conștiinței sociale care exercită o influență importantă asupra relațiilor lor de prietenie, studiul *Work in the Hierarchy of Values* a lui Zbigniew Supin și Włodzimierz Wesolowsky² referitor la locul muncii și al valorilor etice legate de ea (praxeologie) pe scara ierarhică a valorilor, cercetarea lui P. Ansart ș.a. *Enquête sur des attitudes morales. Les groupements*³, făcută la sugestia lui G. Gurvitch, asupra felului în care trei eșantioane: de intelectuali, muncitori și funcționari apreciază diferite calități morale etc.

Ancheta noastră, care a avut scop de a furniza anumite date asupra locului pe care îl ocupă unele valori morale în conștiința unui grup de studenți, a fost efectuată la începutul lunii mai 1965 pe baza unui chestionar anonim care a fost completat pe loc la sfârșitul unor ore de curs. Chestionarul a cuprins, înșirate unele după altele, într-o ordine alfabetică, următoarele 16 trăsături etice: 1. Colectivismul, 2. Conștiinciozitatea, 3. Dragostea de cunoaștere și adevăr, 4. Egoismul, 5. Eroismul, 6. Fermitatea convingerilor socialiste, 7. Indiferența față de îndatoririle universitare, 8. Indolența, 9. Neglijența, 10. Obrăznicia, 11. Ordinea și curățenia, 12. Patriotismul, 13. Politețea, 14. Setea de câștig, 15. Superficialitatea, 16. Toleranța față de rămășițele moralei vechi (burgheze sau micburgheze). Subiecților li s-a cerut să aprecieze pe care dintre aceste trăsături, raportate la activitatea și viața studenților (prin urmare nu la modul general), le aprobă sau le dezaprobă și în ce măsură.

Tehnica răspunsurilor a fost următoarea: studenții au trebuit să claseze într-o manieră cantitativă, notind de la 1 (nota minimă) până la 10 (nota maximă) gradul de aprobare pentru trăsăturile pozitive sau reprobare pentru cele cu conținut negativ. Înaintea notelor date calităților pe care le-au socotit pozitive, ei au trebuit să pună semnul + iar în fața celor atribuite trăsăturilor negative semnul —.

Trăsăturile prezentate pentru estimare cuprind patru grupe de valori strins corelate, fiecare din ele însumind câte patru calități, două pozitive și două negative, într-o anumită măsură opozabile. Acestea sînt: I. *valori etico-politice* (adică strins legate de domeniul politic), pozitive — fermitatea convingerilor socialiste și patriotismul, negative — toleranța față de rămășițele moralei vechi și indiferența față de îndatoririle universitare, II. *valori etico-profesionale*, pozitive — dragostea de cunoaștere și adevăr și conștiinciozitatea, negative — superficialitatea și indolența, III. *valori etico-generale* (cu implicații în aproape toate sferele domeniului moral), pozitive — colectivismul și eroismul, negative — egoismul și setea de câștig, IV. *valori etico-elementare* (ce țin de regulile elementare de conviețuire), pozitive — politețea și ordinea și curățenia, negative — obrăznicia și neglijența. Gruparea

² Idem, nr. 1, 1964.

³ „Cahiers internationaux de sociologie”, volume XXXVII, Juillet-Décembre, 1964.

întrebărilor și corelarea lor opozițională au fost făcute cu scopul de a facilita compararea nu numai a trăsăturilor morale între ele dar și a tipurilor de calități și totodată verificarea răspunsurilor pozitive prin cele negative și invers.

Investigarea aprobărilor și dezaprobărilor atribuite de studenți-trăsăturilor morale amintite a fost însoțită de mai multe dificultăți care nu pot să nu fie luate în considerare.

Una dintre dificultăți decurge din aceea că o anchetă de acest gen, oricât de cuprinzătoare ar fi, solicitând părerea subiecților despre un mare număr de valori de diferite tipuri, nu poate oglindi conștiința morală a unui grup de oameni în toată complexitatea ei. În mod inevitabil, ea reprezintă doar o decupare a unor aspecte ale ei, mai mult sau mai puțin reprezentative, condiționată de întrebările pe care le ridică. În această ordine de idei trebuie spus că prezintă o importanță de prim ordin pentru o cercetare de acest fel selecționarea cu grijă a trăsăturilor morale asupra cărora trebuie să se pronunțe anchetații, în așa fel încît să nu excludă valori care ar putea schimba integral și deci esențial tabloul etic al conștiinței lor, și totodată, în măsura posibilităților, să se aibă în vedere aspectele specifice ale grupului investigat. În orice caz trebuie reținut faptul că datele obținute se referă doar la o stare relativă de conștiință mijlocită de cadrul anchetei.

O altă dificultate este legată de aprecierea răspunsurilor. În această privință atrag atenția două aspecte ale problemei, „setea de ciștig” sau „toleranța față de rămășițele moralei vechi” sînt trăsături morale care pot fi dezaprobrate într-o măsură inegală în funcție de acel care le manifestă. Fără îndoială că ele necesită o reprobare de o intensitate mai sporită într-un mediu studențesc decît la niște oameni vîrstnici care au trăit în regimul trecut și au fost puternic influențați de spiritualitatea lui. Deși studenților cercetați li s-a cerut să-și spună părerea despre unele trăsături morale raportate doar la viața lor universitară, ei au putut face total abstracție de manifestarea acestor trăsături în alte domenii ale realității sociale ca, de pildă, familie, viața de toate zilele etc. Acest fapt a influențat desigur asupra intensității aprobărilor sau dezaprobărilor exprimate. Celălalt aspect se referă la conținutul pe care poate să-l aibă răspunsurile. Unele dintre ele ne pot da indicații despre motivele spirituale care explică comportarea studenților în diverse situații. În unele răspunsuri se poate oglindi fie doar un fapt gnoseologic — măsura în care sînt cunoscute valorile morale și relațiile dintre ele —, fie un tip moral ideal spre care năzuiește individul. În sfîrșit răspunsul poate fi o alegere negîndită, superficială, fără să poarte nici cea mai mică amprentă a fizionomiei etice a autorului său. Toate acestea atrag din nou atenția asupra caracterului relativ al răspunsurilor și deci asupra necesității ca în aprecierea lor să nu se formuleze concluzii absolut categorice.

Printre greutățile întîmpinate care prezintă o importanță demnă de semnalat în interpretarea rezultatelor anchetei trebuie amintită

problema accepciunilor probabile pe care le-au atribuit studenții trăsăturilor morale asupra cărora au trebuit să se pronunțe. Prelucrarea răspunsurilor ne-a sugerat acest fapt iar o discuție ulterioară avută cu citeva grupe de studenți din anii cercetați ni l-a confirmat. Dacă, în ceea ce privește majoritatea răspunsurilor acordate unor trăsături ca de pildă „patriotismul”, „dragostea de cunoaștere și adevăr”, „fermitatea convingerilor socialiste”, „egoismul”, „toleranța față de rămășițele moralei vechi”, „indiferența față de îndatoririle universitare” ș.a. opiniile sînt esențial asemănătoare în ceea ce privește conținutul lor (aceasta nu exclude desigur unele diferențe care nu sînt lipsite de interes), în privința „eroismului” sau a „neglijenței” părerile prezintă diferențe sensibile. „Eroismul” este înțeles de unii studenți doar într-un sens limitat, care fără să fie negat de morala socialistă este categoric lărgit. Sînt studenți ce socotesc că eroismul, reprezentînd doar fapte neobișnuite pentru înfăptuirea cărora oamenii își pun în joc viața sau fac eforturi excepționale, nu are nici o legătură cu viața universitară. Aceștia nu au înțeles că eroismul tipic zilelor noastre nu este altceva decît tocmai activitatea continuă și plină de entuziasm desfășurată zi cu zi de cele mai diverse categorii ale populației țării noastre care nu-și precupețesc energia și talentul creator pentru îndeplinirea sarcinilor ridicate de partid pentru desăvîrșirea construirii socialismului. Încordarea perseverentă și entuziasă a eforturilor prin dragoste și pasiune față de profesiunea aleasă și menținerea nivelului de pregătire permanent la punctul înalt al exigențelor universitare a unei mase numeroase de studenți ce își realizează astfel elanul romantic, sînt trăsături care ne fac să credem că premisele unor acte eroice săvîrșite pe terenul vast al construcției noii societăți în țara noastră se constituie încă de pe băncile institutelor de învățămînt superior. „Neglijența” este pusă de unii studenți în relație cu formalismul, cu pedanteria socotînd că e mai bine să fii neglijent decît tipicar. Ba, mai mult, unii au susținut că o anumită neglijență „studiată” poartă în sine un oarecare farmec. Deși nu există o coincidență absolută în înțelegerea trăsăturilor morale asupra cărora au trebuit să se pronunțe studenții anchetați, în linii generale acest fapt nu trebuie interpretat în sensul că răspunsurile date nu oferă nici un element de cunoaștere.

Primul rezultat al anchetei evidențiază, printr-un număr unanim sau majoritar de răspunsuri, grupa trăsăturilor pozitive și a celor negative (tabel 1 și 2). Totalizarea notelor (de la 1 la 10) acordate fiecărei trăsături aduce un plus de cunoaștere care permite ierarhizarea lor în funcție de gradul de aprobare sau dezaprobare înregistrat (tabel 3 și 4).

Notarea cu +, de către marea majoritate a studenților anchetați, a valorilor morale care se integrează în morala socialistă și cu — a unor trăsături străine ei, poate constitui o primă dovadă că, conștiința lor morală este circumscrisă în principiile și normele noii morale. Ea este întărită de faptul că pe primele locuri ale aprobării se situează

Tabel 1

Grupa trăsăturilor pozitive

Nr. crt.	Trăsătura morală	Numărul aprecierilor cu +
1	Colectivismul	288
2	Conștiinciozitatea	288
3	Dragostea de cunoaștere și adevăr	288
4	Eroismul	287
5	Fermitatea convingerilor socialiste	288
6	Ordinea și curățenia	288
7	Patriotismul	288
8	Politețea	286

Tabel 2

Grupa trăsăturilor negative

Nr. crt.	Trăsătura morală	Numărul aprecierilor cu -
1	Egoismul	284
2	Indiferența față de îndatoririle universitare	280
3	Indolența	283
4	Neglijența	284
5	Obrăznicia	278
6	Setea de câștig	263
7	Superficialitatea	282
8	Toleranța față de rămășițele moralei vechi	280

Tabel 3

Ierarhia trăsăturilor pozitive

Nr. crt.	Trăsătura morală	Suma notelor cu +	Media
1	Patriotismul	2 795	9,70
2	Dragostea de cunoaștere și adevăr	2 764	9,59
3	Fermitatea convingerilor socialiste	2 614	9,07
4	Ordinea și curățenia	2 562	8,89
5	Politețea	2 556	8,93 ⁴
6	Conștiinciozitatea	2 526	8,77
7	Colectivismul	2 507	8,70
8	Eroismul	2 462	8,57

⁴ Media nu urmează aceeași ordine cu suma notelor, deoarece numărul aprecierilor cu ajutorul căruia a fost calculată nu este egal, așa după cum rezultă din tabelele 1 și 2.

Tabela 4

Ierarhia trăsăturilor negative

Nr. crt.	Trăsătura morală	Suma notelor cu —	Media
1	Egoismul	2 262	7,96
2	Toleranța față de rămășițele moralei vechi	2 247	8,02
3	Indolența	2 062	7,28
4	Indiferența față de îndatoririle universitare	1 994	7,12
5	Superficialitatea	1 979	7,01
6	Neglijența	1 934	6,80
7	Obrăznicia	1 921	6,91
8	Setea de câștig	1 856	7,05

trăsături etice care ocupă un loc central în morala socialistă (patriotismul, dragostea de cunoaștere și adevăr, fermitatea convingerilor socialiste) iar pe primele locuri ale reprobării se găsesc trăsături aflate într-un raport de opoziție esențial cu morala socialistă (egoismul, toleranța față de rămășițele moralei vechi). Datele oferite de prezentul studiu pot fi luate drept un indiciu că majoritatea studenților cercetați și-au însușit normele moralei comuniste și dezaprobă trăsăturile moralei vechi. Conștiința morală a acestor studenți se distinge astfel prin trăsături specifice omului nou al societății socialiste.

Analiza răspunsurilor pe grupe de trăsături etice ne sugerează încă un aspect pozitiv și anume că pe primul loc se află acelea cu caracter etico-politic (tabel 5). Este un motiv care ne face să presupunem că în ansamblul fizionomiei morale a studenților cercetați normele morale strins conexe cu sfera politicii partidului și statului nostru dețin locul de frunte. Acest aspect poate fi înțeles, în primul rând, ca o mărturie că, reflectarea în conștiința morală a studenților a noilor cerințe născute din transformările petrecute în existența socială a țării noastre este mijlocită de factorul politic, și anume de acțiunea politico-educativă desfășurată în mediul universitar de par-

Tabel 5

Răspunsurile pe grupe de valori etice

Nr. crt.	Grupa de trăsături etice	Calitatea trăsăturilor			
		Pozitive		Negative	
		cifre absolute	%	cifre absolute	%
1	Etico-politice	5 409	26,1	4 241	26,0
2	Etico-profesionale	5 290	25,4	4 041	25,3
3	Etico-generale	4 969	23,9	4 118	24,8
4	Etico-elementare	5 118	24,6	3 855	23,9
	Total:	20 786	100,0	16 255	100,0

tidul și statul nostru precum și de organizațiile de tineret. În al doilea rând, locul ocupat de normele etico-politice ne face să credem că tinerii anchetați nu se apreciază numai strict din punctul de vedere al calității lor de studenți ci în mod deosebit prin prisma locului lor adevărat pe care-l ocupă în societatea noastră, adică ca studenți-cetățeni. Ei și-au exprimat opinia pozitivă, cu o mai mare intensitate, cu privire la acele trăsături prin care se leagă de toți oamenii muncii din țara noastră, și negativă, mai ales, cu privire la trăsăturile dezaprobrate în cea mai mare măsură de orînduirea noastră.

O apreciere sporită, apropiată de aceea de care s-au bucurat trăsăturile etico-politice, au primit trăsăturile pozitive etico-profesionale: „dragostea de cunoaștere și adevăr” și „conștiinciozitatea”. Aceasta poate indica nu numai că studenții analizați manifestă o sete de cunoaștere a tuturor domeniilor ci mai ales a sectorului intelectual ales de fiecare dintre ei (această trăsătură se află pe locul doi în ierarhia tuturor normelor apreciate pozitiv) care în majoritatea cazurilor se concretizează într-o muncă conștiincioasă în vederea unei temeinice pregătiri profesionale. Punînd însă pe un plan aproape asemănător trăsăturile negative etico-profesionale (indolența și superficialitatea) cu cele etico-elementare (obraznicia și neglijența), conștiința lor se dovedește a nu fi intransigentă în măsură necesară față de astfel de trăsături negative care pot avea repercusiuni importante asupra pregătirii profesionale a tineretului universitar. Este și firesc ca în asemenea condiții opinia publică a colectivelor de studiu să nu se poată opune cu forță unor abateri de acest gen de la îndatoririle studențești.

Dezaprobind cu intensitate trăsăturile negative etico-generale (îndeosebi egoismul) studenții din cei patru ani de studiu și-au exprimat astfel reprobarea față de principiile moralei burgheze și mic-burgheze în general, în centrul cărora se află individualismul și, strîns legat de acesta și ca o consecință a acestuia, egoismul. Deși s-au referit la trăsături ale comportării civilizate cotidiene, valorile categoriei a IV-a (etico-elementare: ordinea și curățenia, politețea) nu stau la periferia profilului moral al studenților. Este expresia conștiinței la care aceștia au ajuns că în toate împrejurările vieții trebuie să manifeste o atitudine demnă, proprie unui intelectual de tip nou.

Răspunsurile opuse părerilor majorității date trăsăturilor pozitive, sînt neînsemnate: 3 aprecieri însumînd 14 puncte (tabel 6). În schimb cele negative cuprind 70 de aprecieri cu + însumînd 307 puncte. Aceste 70 de aprecieri cu + aparțin unui număr de 48 de studenți, ceea ce reprezintă 16,6 % din numărul celor anchetați. Trăsătura negativă care a primit cele mai multe note de +, este „setea de cîștig”, o trăsătură tipică moralei vechi. Existența în conștiința unor studenți a unor asemenea păreri, care pot vicia opinia masei de studenți, este un indiciu că procesul complex de formare și dezvoltare a noii morale în rîndul studenților — la fel ca și în oricare alt domeniu al vieții

Tabel 6

Numărul și suma aprecierilor neconforme cu ale majorității

Nr. crt.	Trăsătura morală	Aprecieri care se abat	
		Numărul	Suma
I. Aprecieri negative date unor trăsături pozitive ⁵			
1	Politețea	2	13
2	Eroismul	1	1
Total:		3	14
II. Aprecieri pozitive date unor trăsături negative			
1	Setea de câștig	25	105
2	Obrăznicia	10	37
3	Indiferența față de îndatoririle universitare	8	44
4	Toleranța față de rămășițele moralei vechi	8	22
5	Superficialitatea	6	28
6	Indolența	5	22
7	Neglijența	4	17
8	Egoismul	4	10
Total:		70	307

sociale — presupune o activitate asiduă, competentă, de durată și care poate avea loc lin, fără luptă împotriva rămășițelor vechii morale nu cu vechile concepții, deprinderi și tradiții formate în societățile bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție.

În privința acestor informații despre existența unor rămășițe ale vechii morale în conștiința unor studenți mai trebuie să arătăm că, după toate probabilitățile, ele au o poziție precară, instabilă. Lucrul acesta rezultă din aceea că toți acei studenți care au acordat unor trăsături negative note ieșite din comun, au răspuns pe marginea majorității celorlalte trăsături la fel ca și ceilalți colegi ai lor. În conștiința unui astfel de student care apreciază cu note ridicate toate trăsăturile pozitive și condamnă șase dintre cele negative este de bănuț că, de pildă, „setea de câștig” și „indolența”, care au fost notate cu +, nu ocupă un loc prea durabil. În asemenea condiții munca educativă are toate șansele să generalizeze normele moralei comuniste. Totodată nu putem uita că în rindul studenților cercetați există un nucleu, de o forță sporită, capabil să se opună manifestărilor moralei vechi. Această constatare ne este sugerată de faptul că „toleranța față de rămășițele moralei vechi” a înregistrat media cea mai mare de dezaprobare în raport cu toate celelalte trăsături negative (8,02, vezi tabel 4).

Printre rezultatele obținute mai trebuie să semnalăm unul despre a cărui semnificații se pot face doar unele supoziții care pentru a fi

⁵ Celelalte trăsături pozitive au întrunit aprecierea unanimă.

acceptate ca adevăruri solicită neapărat verificări ulterioare. Este vorba despre faptul că analiza cantitativă a aprecierilor arată că aprobarea este mult mai sporită decît dezaprobarea. Aprobarea însumează 20 786 puncte și este cuprinsă între media 9,70 și 8,57 iar dezaprobarea însumează 16 255 puncte și este cuprinsă între media 8,02 și 6,80. Deoarece un asemenea fenomen a fost semnalat și într-o cercetare întreprinsă în Franța⁶, s-ar putea presupune că avem de a face cu o trăsătură generală a conștiinței apreciative a omului. Nu este exclusă nici posibilitatea ca diferența dintre aprobări și reprobări să reprezinte un indice al maturității morale a grupului social.

În încheiere putem formula cîteva concluzii:

1. Faptele relevate de către cercetarea întreprinsă, atrag atenția asupra necesității de a se desfășura în rîndul studenților o muncă susținută de *instrucție morală*, alături de activitatea largă de educare comunistă care se desfășoară, prin diverse mijloace, în învățămîntul universitar. Trebuie să se găsească cele mai adecvate posibilități pentru a se face cunoscute tineretului studentesc problemele eticii, ale conținutului normelor morale, ale ponderii lor în ansamblul unei conștiințe morale, ale caracterului inuman și anacronic al principiilor moralei vechi, ale superiorității moralei socialiste față de morala burgheză etc. Numai în acest fel, prin mijlocirea unei cunoașteri temeinice a problematicii moralei, studenții își vor putea forma și dezvolta o conștiință morală socialistă cu trăsături viguroase și armonios constituită.

2. Datorită intensificării procesului de învățămînt, ca urmare a dezvoltării impetuoase a tuturor ramurilor științei și culturii, precum și a sporirii exigențelor pe toate tărîmurile vieții noastre sociale, cerințele care se pun în fața studenților sînt mai mari și au un conținut mai complex. Realizarea lor reclamă, bineînțeles, un nivel tot mai ridicat al conștiinței tineretului universitar și prin urmare, implicit, o sporire și o îmbunătățire neîncetată a muncii educative.

Prezența unor aprecieri deosebite de cele ale moralei socialiste făcute de către unii studenți asupra unor trăsături morale reprobate de majoritatea studenților amplifică această sarcină atrăgînd atenția asupra faptului că ea nu se poate înlăptui dacă nu luăm în considerare necesitatea înlăturării rămășițelor moralei vechi.

⁶ P. Ansart, J. Cazeneuve și P. H. Maucorps, *Enquête sur des attitudes morales. Les groupements*, „Cahiers internationaux de sociologie”, volume XXXVII, Juillet-Décembre, 1964, p. 156.

АНКЕТА О ПРАВСТВЕННОМ ОБЛИКЕ СТУДЕНТОВ

(Резюме)

В работе представлены результаты анкеты, имевшей целью получить определенные данные о месте, занятом в сознании студентов некоторыми моральными ценностями. Результаты анкеты подтверждают признание студентами высоких моральных качеств, что говорит об эффективности деятельности по коммунистическому воспитанию, которая проводится разными способами в высших учебных заведениях. В статье подчеркивается значение усиленной работы по моральному воспитанию.

ENQUÊTE SUR L'OPINION MORALE DES ÉTUDIANTS

(Résumé)

L'article présente les résultats d'une enquête effectuée dans le but de fournir certaines données sur la place qu'occupent dans la conscience d'un groupe d'étudiants certaines valeurs morales. Ces résultats confirment que les étudiants apprécient les hautes valeurs morales ce qui — à son tour — procure l'efficacité de l'éducation communiste qui est développée par divers moyens dans l'enseignement universitaire. L'auteur souligne l'importance d'une action soutenue d'instruction morale.

DESPRE SPECIFICUL FILOZOFIEI CA TEORIE A EXISTENȚEI

de

CĂLINA MARE

Scopul studiului de față este acela de a arăta permanența actualitate a problemelor ontologice, precum și rolul deosebit pe care ontologia marxistă este chemată să-l joace în viața spirituală contemporană, prin consecințele sociale, etico-axiologice ce se degajă din ea.

Consider că este necesară o astfel de subliniere, pentru ca, o dată cu intensificarea firească a preocupărilor epistemologice, să nu scadă în mod nejustificat interesul pentru ontologie, ceea ce ar echivala cu un tribut plătit influenței pozitivistice.

Orice ontologie constituie — în fond — răspunsul posibil la prima latură a problemei fundamentale a filozofiei, oferind explicit sau implicit o concepție generală despre realitate și despre locul pe care omul îl ocupă în această realitate. Astfel, ontologia este fundamentul pe care se înalță teoria cunoașterii și toate celelalte domenii ale filozofiei, cum ar fi logica, filozofia socială, etica și estetica. Nu întâmplător creatorii de sisteme filozofice au scos din imaginea generală asupra lumii aproape întotdeauna concluzii sociale, cu deosebire politice și etice, iar uneori chiar întreaga construcție ontologică a fost gândită pentru a justifica o atitudine etico-estetică. În același timp, problema raportului dintre filozofie și științele particulare continuă să-și păstreze întreaga actualitate și sub aspect ontologic, adică sub aspectul precizării specificului filozofiei ca ontologie, întrucât atât apărătorii cât și adversarii „metafizicii” înțeleg că teorie generală a existenței, pornesc în argumentarea lor tocmai de la analiza acestui specific.

*

După cum prea bine se știe, neopozitiviștii au respins ideea filozofiei ca teorie a existenței, întemeindu-se pe convingerea imposibilității de a opera cu universalul, absolutul, infinitul. Este suficient să reamintim părerea unor remarcabili reprezentanți ai acestui curent de gândire.

B. Russell contesta posibilitatea formulării vreunei judecăți care să aibă ca subiect Universul: „Opinia tradițională — scria el — vrea ca în-

suși Universul să fie subiectul a diverse predicate care nu se pot aplica nici unui lucru particular din Univers, ca tocmai această determinare a predicatelor Universului să fie chiar obiectul filozofiei. Eu susțin dimpotrivă, că nu există propoziții care să aibă 'universul' ca subiect; cu alte cuvinte, că 'Universul' nu există"¹.

Intr-una din lucrările sale timpurii, B. Russell remarca deosebirea dintre științele naturii și filozofie, fără a contesta complet valoarea ei ca teorie a existenței: „Filozofia este îndreptată spre general; de la științele particulare ea poate primi numai un prim impuls pentru descoperirea unor propoziții de maximă generalitate, dar nu poate găsi în ele o argumentare a justității acestor propoziții”². Treptat filozoful englez renunță la acest punct de vedere, pledind pentru restrângerea obiectului filozofiei. „A fost o vreme cind se considera că filozofia oferă anumite cunoștințe ce nu se pot găsi în nici o știință a naturii. Astăzi nu mai putem rămîne la acest punct de vedere. Astăzi, filozofia trebuie considerată ca mod de gîndire și simțire și nu ca un tezaur de cunoștințe, asemănător unei științe”³.

Pentru considerente similare, L. Wittgenstein, în al său *Tratat logico-filozofic* nega și el funcția cognitivă a filozofiei, reducînd-o la aceea de a fi o simplă explicare a propozițiilor: „Scopul filozofiei este explicația logică a ideilor. Filozofia nu este teorie, ci acțiune. Activitatea filozofică constă în esență din explicații. Rezultatul filozofiei nu este un oarecare număr de 'propoziții filozofice', ci explicarea propozițiilor”⁴.

Evidențiind, pe bună dreptate, specificul ontologiei în raport cu științele particulare, dar neputînd înțelege saltul de la generalul științelor particulare la universalul și infinitul cu care operează ontologia, neopozitivistii au respins posibilitatea oricărei ontologii și au redus filozofia la o simplă analiză a limbajului științific.

Fenomenologia husserliană, interesîndu-se în primul rînd de rolul activ al cunoașterii și deschizînd conștiinței o dimensiune nouă a experienței — dimensiunea propriei subiectivități —, a întors și ea spatele unei teorii a existenței, „punînd lumea între paranteze”.

Unii comentatori ai lui Husserl pretind că el nu a negat teza generală a existenței, nu s-a indoit de faptul că omul trăiește într-o lume reală, de la care îi vine experiența efectivă⁵. Dar recunoașterea inițială a existenței, a realității în care se încadrează ființa umană, este legată la Husserl de o interpretare idealist-subiectivistă, în care lucrul în sine este negat. Lumea — pentru Husserl — nu e o realitate în sine, ci o

¹ B. Russell, *Le mysticisme et la logique*, Payot, Paris, 1922, p. 96. (Citat după „H. Wald, Introducere în logică dialectică”, p. 74—75).

² B. Russell, *Unser Wissen von der Aussenwelt*, Leipzig, 1926, p. 17.

³ B. Russell, *Eine Philosophie für unsere Zeit*, „Physikalische Blätter”, 1954, nr. 3, p. 97.

⁴ L. Wittgenstein, *Tratatul logico-filozofic*, 4.112.

⁵ Lothar Kelkel, *Husserl, sa vie, son oeuvre*. P.U.F., Paris, 1964.

realitate pentru conștiința, o realitate căreia conștiința îi dă sens prin procesul de constituire; legile existenței sint, ca și pentru Kant, legile conștiinței, experiența este singura evidență posibilă a lumii reale, dar ea nu face decît să designeze universul real și cel posibil al experiențelor subiective.

Astfel, într-o dezvoltare proprie, fenomenologia lui Husserl apare ca o imbinare a cogitoului cartezian, cu subiectivismul humeist și idealismul transcendențial kantian. Efortul de a releva rolul subiectivității, caracterul creator, constructiv al conștiinței umane duce în fenomenologia husserliană la afirmarea că singurul lucru absolut este trăirea subiectivă.

Înriurit de eforturile pozitiviste de evitare a ontologiei, raționalismul științific contemporan (reprezentat cu deosebire de G. Bachelard și Conseth) depășește oarecum tendința de a reduce filozofia la o reflexie asupra cunoașterii științifice, luînd în considerare omul ca o ființă care creează, prin puterea sa rațională, un nou mediu ce poartă în sine pecetea umanului⁶.

Subliniind tendința valoroasă de a se opune subiectivismului și empirismului extrem al pozitivismului contemporan, tendința de a integra omul într-o realitate exterioară lui, pe care nu o poate ignora, tendința de a reliefa acțiunea umană transformatoare asupra realului, la raționalismul contemporan constatăm de asemenea o ocolire a problemelor ontologice și aceeași tendință de a exagera rolul constructiv al ființei umane.

Pe lângă aceste curente de gîndire, ce leagă filozofarea de știință, fără să dezvolte explicit o concepție generală asupra existenței, din cadrul curenților filozofice contemporane, existențialismul dezvoltă o „metafizică acosmologică” adică o teorie a existenței, în care existența este cercetată doar sub aspectul trăirii umane, fără ca aceasta să fie corelată cu investigația științifică. Existențialismul face filozofie fără știință⁷.

Dar această atitudine de disprețuire a ontologiei sau de negare deschisă a ei nu este generală în filozofia burgheză contemporană. Dimpotrivă, există studii și lucrări de diverse orientări, care încearcă să mențină sau să repună în drepturile sale filozofia ca teorie a existenței.

Asemenea încercări se fac, în primul rînd, de pe poziții idealist-obiective (spiritualiste — în terminologia propriilor autori). Astfel, Herman Wein, în studiul *Cosmologie philosophique de notre époque*, relevă necesitatea unei cosmologii filozofice, care să precizeze raporturile noastre cu Universul căruia îi aparținem. Constatînd că cosmologia filozofică a primilor gînditori universali a fost negată de o meta-

⁶ Vezi și V. Tonoiu, *Poziții în raționalismul științific contemporan*, „Lupta de clasă” 12/1965.

⁷ Vezi și C. Joja, *Filozofia contemporană și științele naturii*, în „Materialismul dialectic și științele contemporane ale naturii”, vol. IV, Ed. politică, București, 1964.

fizică acosmologică (prin metafizică acosmologică, H. Wein înțelege filozofia care, ocupându-se de om, a lăsat complet în afara preocupărilor sale problemele cosmologice), iar aceasta de o cosmologie științifică, autorul pledează pentru abordarea filozofică a problemelor cosmologice, considerând că a sosit timpul meditației universale cu privire la miracolul cosmosului. După părerea lui Wein, problemele pe care le ridică astronautica contemporană nu mai pot fi ignorate, ele trebuie să fie rezolvate printr-o abordare spiritualistă, ce ar constitui o „depășire” a materialismului⁸.

Alții, fără să ocolească dificultățile problemei, încearcă de pe poziții mistice îmbinate cu elemente raționaliste să apere ideea că filozofia are, ca și științele particulare, o funcție de cunoaștere a realității. De pildă, R. Ruyer, în studiul *Traductions et connaissances* sublinia că imposibilitatea de a exprima universul într-un limbaj filozofic specific ar însemna anularea filozofiei. Comparând cunoașterea cu traducerea unui text, R. Ruyer insistă asupra faptului că aceste două idei sau supraviețuiesc sau mor împreună. Cu alte cuvinte, lichidarea completă a analogiei cunoașterii cu traducerea înseamnă, de fapt, lichidarea filozofiei ca teorie și cunoaștere.

Pledând împotriva neopozitivismului, pentru o filozofie care să fie în primul rând cunoaștere, R. Ruyer releva și dificultățile cunoașterii specific filozofice. Prin ce diferă informațiile care stau la baza cunoașterii științifice de cele care stau la baza cunoașterii și a adevărului filozofic? În ce fel totalitatea informațiilor științifice poate avea o natură diferită de informația particulară?

Comparând limbajul științific cu o mașină analogică, același R. Ruyer își pune întrebarea: cum ar putea să inventeze filozofia o mașină analogică a „totului”? Cum ar putea ea inventa o limbă, care să traducă universul în ansamblul său? Și în ce măsură s-ar deosebi această mașină analogică sau această limbă de traducere, dacă ea ar putea exista, de o teorie științifică (în afară de faptul că ar fi cu necesitate vagă și aventuroasă și ar aluneca — în cele din urmă — în mod arbitrar spre o teorie științifică particulară)?

Deși R. Ruyer înclină spre filozofia concepută ca traducere (cunoaștere), ca teorie, el nu-și poate argumenta riguros punctul de vedere, întrucât afirmă că ideea unui univers-text are în ea ceva mistic, pe care noi trebuie să-l acceptăm dacă nu vrem să punem sub semnul întrebării nu numai cunoașterea filozofică, ci și cunoașterea în general⁹.

Întrebările pe care și le pune R. Ruyer, rămân la el fără un răspuns clar. Le-am semnalat pentru faptul că ele constituie o încercare de a repune în drepturi filozofia ca teorie a existenței, ca teorie a universalului.

⁸ H. Wein, *Cosmologie philosophique de notre époque*. „Revue de métaphysique et de morale”, 1964, nr. 1.

⁹ R. Ruyer, *Traductions et connaissances*, „Les études philosophiques”, P.U.F., 1963, nr. 1.

Dar există în țările capitaliste și abordări mai apropiate de soluțiile materialiste. De pildă, în lucrarea *Introduction du sens cosmique en philosophie*, I. de Oliveira pledează pentru introducerea sensului cosmic în filozofie, singurul punct de vedere care poate rezolva pe un plan obiectiv problema existenței și a devenirii. „Misterul lumii — afirmă el — se clarifică, dacă socotim că materia primitivă și-a putut conserva identitatea substanțială în cursul evoluției și în toate complicările structurale succesive”¹⁰.

*

În prima jumătate a secolului XX, și în filozofia românească s-a manifestat clar tendința de a apăra ontologia împotriva atacurilor pozitivistice, prin pana unor gânditori ca C. Rădulescu-Motru, I. Petrovici, R. Florian, D. D. Roșca.

În timp ce C. Rădulescu-Motru și I. Petrovici s-au străduit să elaboreze o „metafizică” subordonată religiei sau compatibilă cu religia, R. Florian și D. D. Roșca au conturat în opera lor ontologii de pe poziții raționaliste, respingând concluziile fideiste ale celor dintii.

Deoarece punctul de vedere expus de filozoful D. D. Roșca a fost mai puțin analizat în literatura noastră, mă voi opri cu deosebire asupra lui, considerînd că *Existența tragică* cuprinde cîteva soluții extrem de interesante pentru problema abordată.

În primul rînd, s-ar putea releva convingerea lui D. D. Roșca că filozofia are un specific calitativ al său, ireductibil la știință și că atitudinea filozofică, alături de cea estetică și morală, permite să se descopere aspecte ale existenței, calitativ diferite (dar tot atît de reale), de cel pe care-l descoperim adoptînd atitudinea proprie științei. Aceste atitudini din urmă, fiind „creatoare de valori cel puțin tot atît de mari și cu drept de existență tot atît de neprescriptibil ca și valorile datorite atitudinii științifice”, se completează reciproc.

„E, prin urmare, evident că avem mai multe șanse de mărire calitativă și cantitativă a cunoașterii, observînd existența din cele mai numeroase puncte de vedere cu puțință”¹¹.

Deosebirea dintre cunoașterea metafizică (ontologică) și cea caracteristică științelor particulare (vorbînd despre știință, D. D. Roșca are în vedere mai ales științele ce studiază concretul fizic), D. D. Roșca o vede în primul rînd în faptul că filozofia ne oferă o concluzie generală despre starea de fapt a lucrurilor, o concluzie generală asupra existenței luată ca totalitate. Această concluzie nu reprezintă o viziune cosmică oarecare, ci una cernută „prin sita deasă și purificatoare a cunoașterii disciplinate cu rigoare” în urma sintezei experienței reale și a celei posibile.

¹⁰ I. de Oliveira, *Introduction du sens cosmique en philosophie*, Paris, Didier, ed. 1962.

¹¹ D. D. Roșca, *Existența tragică*, 1934, pag. 200.

Iată cum formulează D. D. Roșca însuși această concluzie ontologică:

„Una din concluziile cercetărilor noastre a fost o judecată de ansamblu asupra naturii metafizice a existenței. Aceasta ne-a apărut a avea caracter istoric în însuși fondul ei metafizic. Universul nu s-a dovedit a fi dat din eternitate pentru eternitate. Drept consecință, evoluția ne-a apărut creatoare de veșnică noutate. Noutate în sensul propriu al termenului. Lumea este deci neisprăvită în însăși substanța ei metafizică. Este etern provizorie și veșnic imprevizibilă: în toate momentele și în toate lucrurile ei, în toate aspectele ei” (op. cit., pag. 231).

Prin urmare filozofia depășește cunoașterea științifică în primul rînd printr-o concluzie generalizatoare, oferind viziunea cosmică a eternei deveniri, viziune clădită pe datul științific. Ea depășește știința — după părerea lui D. D. Roșca — în al doilea rînd, și mai ales, prin interpretare.

„Filozofia nu e numai și nu e atît concluzie generală a ceea ce credem a fi o stare de fapt a lucrurilor, ci interpretare a ceea ce considerăm ca un rezultat al eforturilor noastre de cunoaștere «pură»”. Ea este în fond „o atitudine moral-estetică în fața existenței luată ca totalitate”, atitudine ce își are izvorul într-un strat sufletesc de esență lirică.

Nu ne vom opri aici la analiza concluziilor etico-estetice ce rezultă din viziunea existenței luată ca totalitate în concepția lui D. D. Roșca. Vrem doar să relevăm că pentru a putea lua atitudine în fața existenței ca totalitate, era necesară elaborarea unei asemenea viziuni, ceea ce D. D. Roșca și realizează în *Existența tragică*. Cum remarcam și cu un alt prilej, este un merit deosebit al filozofului D. D. Roșca, acela că a susținut posibilitatea și necesitatea unei viziuni asupra existenței luată ca totalitate, într-o perioadă de mare înflorire a curentelor idealist-subiectiviste.

Problema specificului cunoașterii filozofice ca teorie a existenței a preocupat și pe filozofii marxiști, care nu reduc filozofia la teoria cunoașterii sau logică, ci abordează raportul dintre filozofie și știință și din perspectivă ontologică, considerînd această perspectivă ca fiind primordială.

Dacă filozofia este în primul rînd o concepție despre lume în ansamblu, ea nu poate fi elaborată fără raportare la universal, infinit, absolut.

Generalizarea filozofică a rezultatelor obținute de științele particulare nu este o simplă însumare a acestora, ci un salt de la generalul propriu științelor particulare la *universalul* filozofic. Legile științelor particulare, oricît de generale ar fi, se pot referi doar la anumite laturi ale realității sau la grupe limitate de fenomene. De aceea concluziile obținute în științele particulare au întotdeauna un caracter

limitat, constituind doar baza generalizării filozofice. Nici măcar reunierea lor într-un tot nu înseamnă cunoaștere specific filozofică.

Specificul filozofiei ca ontologie îl reprezintă *mai ales* depășirea caracterului finit, într-o anumită măsură particular, al științelor speciale prin saltul spre infinit și universal. Această trecere nu este o simplă schimbare a gradului de generalitate, ci saltul spre o nouă calitate a cunoașterii, posedând noi trăsături în comparație cu cunoașterea științelor particulare, deși există numai pe baza celor din urmă și în unitate cu ele.

Operarea cu universalul, infinitul, absolutul, constituie astfel una din notele caracteristice ale filozofiei, care justifică desprinderea ei ca formă a conștiinței sociale, distinctă de știință, deși întemeiată, clădită în bună parte pe ea. *Problema esențială, mult disputată, nu este atât precizarea acestui specific, pe care deseori și adversarii ontologiilor îl recunosc, ci argumentarea faptului că acest salt este îndreptățit și că, deci, are valoare de adevăr.* Desigur, științele particulare își aduc contribuția la cercetarea universalului și absolutului. Simburele de absolut și universal, prezent în toate aceste investigații, este apoi cules și sintetizat de gândirea filozofică. Cu cât gradul de generalitate al unei legi științifice este mai mare, cu atât ea este mai aproape de filozofie și joacă un rol mai important în elaborarea și dezvoltarea concepției despre lume în ansamblu. Aici se întrevăde răspunsul la întrebările pe care R. Ruyer nu le putea soluționa, investind universul cu trăsături mistice. Saltul spre infinit este posibil tocmai pentru că fiecare finit duce spre infinit, poartă în sine ceva din acest infinit. Surprinzând multilateral Universul de pe pedestalul oferit de științele particulare, filozofia poate depăși suma cunoștințelor particulare, făcând un salt spre infinit, absolut, universal.

Filozofia — ca teorie a existenței — este posibilă și necesară în primul rând pentru că există atribute universale ale materiei și legi dialectice ale existenței sale, care se manifestă la toate nivelurile de organizare, în al doilea rând, pentru faptul că ea desprinde din varietatea obiectelor, fenomenelor și proceselor, infinitul și absolutul, pentru că — în esență — ea are prioritate în abordarea acestor probleme și prioritatea în cercetarea infinitului și absolutului va rămâne întotdeauna de partea ei.

Cum este posibil acest salt? După părerea pozitiviștilor orice generalizare, pornind de la datul empiric, nu are decât un anumit grad de probabilitate. Dar dacă este adevărat că nici o lege nu poate fi confirmată cu certitudine absolută, ci doar cu un grad de plauzibilitate care crește prin numărul confirmărilor, este tot atât de adevărat că, în practica cunoașterii, *extrem de plauzibilul echivalează cu certul și acest lucru este valabil îndeosebi în filozofie*¹².

¹² Vezi și Clara Dan, *O nouă lucrare românească de critică a pozitivismului*, în „Revista de filozofie” 5/1964.

Principiile, legile filozofice nu se mărginesc să generalizeze un ansamblu limitat de fapte empirice, ci concentrează, totodată, oarecum, întreaga experiență a dezvoltării precedente a cunoașterii omenestii¹³. Principiile filozofiei științifice reprezintă astfel o condensare a practicii omenirii, în forma ei cea mai generală¹⁴. Ceea ce apare ca universal pentru întreaga cunoaștere de pînă acum are baza obiectivă cea mai solidă, obligîndu-ne să considerăm trăsătura respectivă ca una din cele mai profunde laturi ale lumii materiale¹⁵.

Desigur, criticile pozitivismului și ale altor adversari ai ontologiei sînt justificate atunci cînd ascuțitul lor este îndreptat împotriva speculațiilor filozofice lipsite de fundament, dar ele lovesc în gol atunci cînd este vorba de ontologia marxistă, care constituie generalizarea maximă a practicii milenare a omenirii.

Intemeietorii marxismului au subliniat că este principial imposibil de a face filozofie fără premise. Marx afirmă explicit (referindu-se la filozofia socială) că filozofia nu se poate întemeia pe ea însăși, că ea pornește de la anumite presupuziții indiferent dacă o recunoaște sau nu. Esențialul este de a examina de unde sînt scoase aceste premise, ce garanții prezintă ele.

Dacă K. Marx reliefa necesitatea premiselor reale pentru elaborarea filozofiei sociale, F. Engels sublinia necesitatea acestor premise pentru susținerea materialității lumii. „Adevărata unitate a lumii — scria F. Engels în *Anti-Dühring* — constă în materialitatea ei și acest lucru este dovedit nu prin cîteva fraze de scamator, ci printr-o dezvoltare lungă și anevoioasă a filozofiei și a științelor naturii”¹⁶. Postulatul filozofic al materialității lumii, al devenirii, ca toate postulatele filozofice marxiste, se abstrag din realitate și reprezintă rezultatul final al unei îndelungate dezvoltări.

Tocmai situîndu-se pe acest pedestal, ce invocă practica milenară a omenirii, poate apoi filozofia ca ontologie să exercite funcția metodică în raport cu științele particulare.

Este perfect îndreptățită concluzia lui G. Klaus că filozofia științifică nu acceptă fără rezerve teoriile din domeniul științelor naturii (chiar dacă ele sînt necontradictorii în limitele înguste ale unei științe particulare), atunci cînd ele contrazic în ansamblu concepția științifică despre lume. „Dacă, de pildă, — scrie G. Klaus — astronomii idealiști susțin că lumea ar fi fost creată cu 3 miliarde de ani în urmă, noi considerăm această informație greșită și neștiințifică nu pentru că susținem în mod dogmatic păreri preconceptuate, ci pentru

¹³ Vezi: *Problema cauzalității în fizica modernă*. Ed. științifică, București, 1963, p. 143—144.

¹⁴ Vezi și *Practica — criteriul adevărului în fizică*, Ed. științifică, București, p. 105—107.

¹⁵ Vezi: *Dialekticeski materialism i sovremennoe estestvoznanie*, Izd. Moskovskogo Universiteta, 1964, p. 57.

¹⁶ F. Engels, *Anti-Dühring*, Ed. P.M.R. 1952, pag. 52.

că materialismul dialectic este moștenitorul întregii gândiri progresiste a omenirii și generalizarea rezultatelor tuturor științelor, și pe acest temei respinge orice minune, pe care o astfel de afirmație o presupune¹⁷. Dar dacă filozofia marxistă este concluzia ce se desprinde din cunoștințele acumulate în milenii de activitate științifică și practică umană și constituie criteriul *necesar* pentru reflectarea adecvată a realității, ea nu este în același timp și *un criteriu suficient*. Confruntarea cu principiile filozofice ferește pe cercetător de căutări de prisos, dar adevărul unei teorii particulare trebuie dovedit în limitele științei respective. Astfel stînd lucrurile, se reliefează și faptul că soarta filozofiei nu poate fi legată nemijlocit de soarta teoriilor stabilite de științele particulare.

Se mai poate evidenția un aspect important al funcției metodologice pe care o îndeplinesc postulatele filozofice cuprinse în teoria existenței.

Istoria cunoașterii umane a demonstrat că în cercetarea profundă a oricărei probleme complexe, scopul final al cunoașterii și contururile generale ale soluției se prevăd mai curînd decît elaborarea în detaliu a verigilor intermediare. O seamă de previziuni geniale au fost formulate în istoria gândirii pe baza principiilor materialiste și dialectice și au primit abia ulterior o verificare experimentală și o precizare cantitativă în cadrul științelor concrete. Aceste previziuni au fost posibile prin generalizarea profundă a elementelor absolutului și universalului, obținute din datele de experiență și legile cunoscute la un moment dat, pe baza practicii concentrate a omenirii.

De această caracteristică a generalizărilor filozofice este legată încă una: faptul că analiza filozofică în domeniul științelor particulare este îndreptată adesea spre linia întîii a frontului, spre pozițiile cele mai avansate ale cercetării științifice, acolo unde investigația abia începe, acolo unde încă nu s-a format o părere precisă, confirmată de repetate experiențe.

În acest specific al ontologiei putem descoperi și tăria și slăbiciunea ei metodologică¹⁸.

Tăria filozofiei ca teorie a existenței constă — sub acest aspect — în faptul că ea poate deschide mereu noi căi de investigație, depășind în cercetările sale cărările bătătorite ale științei, că ea poate formula mai devreme scopul investigației și, în linii generale, poate descoperi esența problemelor noi. Relevînd această funcție a filozofiei în secole XVII și XVIII, Engels scria în *Dialectica naturii*: „Constituie un titlu de glorie pentru filozofia de atunci faptul că nu s-a lăsat indusă în eroare de stadiul limitat al cunoștințelor contemporane despre natură și că, începînd cu Spinoza și terminînd cu marii

¹⁷ G. Klaus, *Jesuiten, Gott, Materie*. Berlin, 1958, p. 81.

¹⁸ Vezi S. T. Meliuhin, *Despre unele probleme metodologice ale științelor naturii*, „Dokladi vișsei školi, Filosofskie nauki”, 1964, nr. 3.

materialiști francezi, ea a perseverat să explice lumea prin ea însăși și să lase pe seama științei naturii a viitorului justificarea în amănunt¹⁹.

„În științele teoretice ale naturii, care își elaborează o concepție despre natură pe cât posibil unitară și armonioasă și fără de care nici cel mai mărginit empiric nu se mai poate azi mișca, trebuie să operăm foarte des cu mărimi insuficient cunoscute, iar logica gândirii a trebuit în toate timpurile să vină în ajutorul cunoașterii neindestulătoare.

Științele moderne ale naturii au fost silite să adopte de la filozofie teza indestructibilității mișcării, teză fără de care ele n-ar mai putea exista²⁰.

Dar tot în acest specific rezidă și una din slăbiciunile ei. Fiind mereu în prima linie a investigației, analiza filozofică nu poate oferi răspunsurile precise pe care le-ar dori specialiștii (dar pe care nici ei nu le pot da în momentul istoric respectiv).

Absolutizînd această slăbiciune, această mișcare a filozofiei spre țara nimănui, pozitivismul respinge orice teorie a existenței.

E reflectată în soluția pozitivistă incapacitatea de a înțelege că teoria existenței, ca unitate a contrariilor, are aspecte care îi asigură și tăria, frumusețea, utilitatea. Filozofia cuprinde în sine poezia deschiderii largilor orizonturi, poezia marilor căutări și a marilor sinteze, care culminează toate cu tendința de descoperire a absolutului, a infinitului, a universalului.

După cum arătam mai sus, în toate judecățile inductive, sintetice, există un element de incertitudine, de relativitate. Acest element de relativitate (în realitate) și de incertitudine (în cunoaștere) nu este însă izvor de pesimism și agnosticism, ci ferment permanent pentru noi investigații, pentru a păși spre noi orizonturi, chezașia progresului neîncetat al cunoașterii. Acest lucru a fost subliniat și de către Engels.

„Construirea unei imagini mintale exacte a sistemului cosmic în care trăim, scria Engels, rămîne pentru noi ca și pentru toate timpurile o imposibilitate. Dacă într-un moment oarecare al dezvoltării omenirii s-ar construi un astfel de sistem definitiv al legăturilor din Univers, atît al celor fizice, cît și al celor spirituale și istorice, domeniul cunoașterii omenesti ar fi încheiat...“.

„... În fapt, orice imagine mintală a sistemului cosmic este și rămîne limitată în mod obiectiv de condițiile istorice și în mod subiectiv de structura fizică și spirituală a autorului ei²¹.

Parafrazînd pe Lenin, am putea spune că filozofia marxistă ca teorie a existenței este destul de precisă pentru a nu permite idealismului și metafizicii să se strecoare în imaginea asupra lumii în ansamblu și destul de imprecisă pentru a permite neîntrerupta perfecționare și îmbogățire a acestei imagini.

¹⁹ F. Engels, *Dialectica naturii*, E.S.P.L.P., 1954, pag. 9.

²⁰ *Ibidem*, pag. 21.

²¹ *I d e m*, *Anti-Dühring*, ed. P.M.R., 1952, pag. 44—45.

Din această perspectivă, ceea ce într-un anumit context este o slăbiciune a teoriei științifice a existenței, din alt punct de vedere devine o forță motrică: filozofia marxistă cuprinde în sine, în principiile ei fundamentale dialectice, motorul propriei autodepășiri.

*

Deoarece principala deosebire dintre filozofie și științele particulare constă în aceea că filozofia realizează saltul la infinit, absolut, universal, se pune întrebarea dacă toate categoriile și legile filozofiei — privită ca teorie a existenței — au valoare universală.

Mulți filozofi marxști consideră că investigația filozofică se reduce la cercetarea universalului, fără precizări suplimentare.

Cercetînd deosebirea dintre legile filozofiei și legile științelor particulare, G. Kröber consideră că în cazul acțiunii legilor filozofiei este necesară și suficientă prezența unei singure condiții: materia în mișcare. De aici rezultă că pentru G. Kröber toate legile și categoriile filozofice ca teorie a existenței au valabilitatea universală²².

Alți cercetători fac distincție între legile universale ale mișcării infinite și legile foarte generale* (sau universale, cum le numește P. Apostol), ale dezvoltării finite, pe temeiul că sfera de acțiune a legilor dialectice diferă, din cauză că și condițiile în care acționează nu sînt identice. Astfel, dacă se poate accepta ideea că legea unității și luptei contrariilor are nevoie pentru acțiunea ei de o singură condiție: existența materiei în mișcare, legea trecerii de la cantitate la calitate este deja dependentă de prima, iar legea negării negației de amîndouă.

Pe de o parte, este necesară distincția dintre *universal*, înțeles ca ceea ce se referă la *Univers în ansamblu*, ca ceea ce are ca subiect Universul, și *universal*, înțeles ca *notă proprie tuturor obiectelor, atributelor și relațiilor existenței*, dar care nu se mai poate extinde asupra existenței în general, din cauza deosebirii dintre finit și infinit. În acest sens se poate înțelege deosebirea făcută mai sus între legile universale ale mișcării infinite și legile universale ale dezvoltării finite.

Pe de altă parte, ontologia nu are ca obiect de studiu exclusiv universalul, infinitul, absolutul, ci și diferite aspecte foarte generale ale realității, referindu-se la cîteva niveluri de organizare a materiei sau chiar la manifestări specifice ale universalului într-un anumit domeniu. De pildă, reflectarea specific umană nu este o proprietate universală a materiei, după cum raportul dintre reflectarea umană și realitatea obiectivă nu e un raport universal, și totuși, el constituie obiectul de studiu al filozofiei, nefiind o problemă oarecare, ci chiar

²² G. Kröber, *Svez marksistsko—leninskoj filozofii i ceastnih nauk*, „Voprosi filozofii”, 1964, 1.

* Aici am putea aminti pe M. N. Rutkevici, B. M. Kedrov, Kaznitinski etc.

problema fundamentală a filozofiei. În măsura în care filozofia cercetează și specificul calitativ al lucrurilor, ea se preocupă și de finit și de relativ.

Așa cum pe bună dreptate remarcă I. Mărculescu, ontologia materialist-dialectică înglobează toate judecățile dialectice asupra realității, fiind strins legată de nucleu, de problema filozofică fundamentală; problemele ontologice în marxism sînt problemele dialecticii obiective a materiei, accentul căzînd nu atît pe demonstrarea existenței unei astfel de dialectici a realității, cît mai cu seamă pe efortul de a găsi și de a exprima formele și legile noi, prin care această dialectică se manifestă²³.

Este nevoie, bine înțeles, să se facă mențiunea că și atunci cînd cercetează un anumit domeniu al realității, filozofia nu pierde din vedere scopul unificator: elaborarea unei concepții generale, unitare despre lume, prin explicarea unității în diversitatea calitativă. Acest scop unificator trebuie urmărit pînă la ultimele consecințe, adică pînă la cercetarea locului pe care îl ocupă omul în cadrul existenței luate ca totalitate. Ontologia duce în cele din urmă spre concluzii de ordin social, cu deosebire politic și etic²⁴. Înțelegerea acestui fapt se impune din ce în ce mai mult tuturor cercetătorilor marxiști pe tărîmul filozofiei.

СПЕЦИФИКА МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ КАК ТЕОРИИ БЫТИЯ

(Р е з ю м е)

Автор ставит своей целью доказать постоянную актуальность онтологических вопросов и значение марксистских решений для современной духовной жизни.

В первой части работы критически анализируются взгляды, высказанные в современной буржуазной философии, начиная от отрицания или пренебрежения онтологией, до её признания с фидеистических или атеистических позиций. В этой части автор останавливается, главным образом, на позиции, изложенной румынским философом Д.Д. Рошкой в своей работе „Трагическое бытие”.

Во второй части изложены аргументы марксистской философии для оправдания онтологии. Являясь общей концепцией о мире, философия относится к универсальному, абсолютному, бесконечному и это придаёт ей, в первую очередь, качественную специфику, отличающую её от специальных наук. Возможность и законность оперирования с универсальным и бесконечным, следовательно с абсолютным, состоит в том, что философские положения являются обобщением тысячелетней практики человечества, позволяющей сделать скачок от очень вероятного к достоверному. Несомненно, марксистская философия как онтология, стремясь обнаружить абсолютное, осуществляет это намерение неполно, что позволяет непрерывное усовершенствование общего представления о мире.

²³ I. Mărculescu, *Dialectica naturii și Naturphilosophie*, „Revista de filozofie” 1/1965.

²⁴ Vezi și A. Kosing, *Über die Funktionen der marxistischen Philosophie*, „Deutsche Zeitschrift für Philosophie”, 3/1965.

Показав, что марксистская онтология занимается и аспектами действительности, имеющими меньшую степень общности, автор заканчивает свою работу выводом, что онтологические интересы оправдываются, главным образом, общественными, этно-аксиологическими последствиями, которые они содержат и к которым они ведут в конечном итоге.

THE SPECIFIC OF THE MARXIST PHILOSOPHY AS A THEORY OF EXISTENCE

(Summary)

The author tries to demonstrate the permanent interest of the ontological problems and the importance of the Marxist solutions for the spiritual contemporary life.

In the first part of her paper, the author analyses critically the points of view of the contemporary bourgeois philosophy, beginning with the denial and the neglect of ontology and finishing with its recognition from the fideistic and atheistic positions. Within the framework of this part, the author insists especially upon the position exposed by the Romanian philosopher D. D. Roșca in "Tragic Existence".

In the second part, there are presented the arguments of the Marxist philosophy for the justification of ontology. Being a general conception about the world, philosophy refers to the universal, the infinite, and the absolute and this thing confers to it, first of all a qualitative specific that distinguishes it from the special sciences. The possibility and legitimacy to operate with the universal and the infinite, that is to say, with the absolute, lies in the fact that the philosophical theses constitute a generalization of the millennial experience of humanity, which allows the leap from the very likely to the certain. As a matter of fact, the Marxist philosophy as ontology, intending to discover the absolute, incompletely carries out this tendency, allowing thus the permanent perfecting of the general image of the world.

Showing that the Marxist ontology also deals with other aspects of reality, in a lower degree of generality, the author concludes that the ontological studies are justified particularly through the social consequences, ethico-axiological ones which they contain and to which they ultimately lead.

SEMIOTICA ȘI PROBLEMATICA EI

de

ION IRIMIE

Elaborarea unei teorii a semnelor și a sistemelor de semne, a locului și rolului acestora în cunoaștere și în viața omului în genere, e o preocupare destul de veche. Începuturile ei pot fi găsite încă în filozofia antichității la Platon sau la stoici, de pildă.

Mai târziu, în epoca modernă, acordă o anumită atenție acestui gen de preocupări gânditori ca Hobbes, Leibniz, în parte Hegel, mai târziu neokantianul Cassirer, fenomenologul Husserl, iar în zilele noastre mai ales neopozitiviștii semantici.

O particularitate deosebită a acestor eforturi este, în genere, aceea că semnele sînt privite și analizate mai ales sub una sau cel mult două din multiplele lor moduri concrete de a fi. E vorba de semnul lingvistic (cuvîntul vorbit sau scris) sau semnul matematic (cifre sau formule matematice). Această situație face ca dintre toate teoriile de ordin semiotic, cea mai veche și mai elaborată să fie teoria limbilor naturale, adică lingvistica cu toate ramificațiile ei.

În secolul nostru, problematica teoriei semnelor s-a îmbogățit în mod considerabil și a ajuns să ocupe un loc cu adevărat central pe arena discuțiilor științifice și filozofice. Acest fapt are surse diferite. El se leagă nemijlocit de introducerea din ce în ce mai masivă a simbolizării și formalizării în știința contemporană, de apariția unor foarte complicate limbaje artificiale, de elaborarea metalimbilor, de apariția unor ramuri noi ale investigației științifice, cum ar fi de pildă: *logica matematică, cibernetica, teoria informației* etc. Toate acestea, la rîndul lor, se leagă prin zeci de fire de tehnica comunicărilor și prelucrărilor informaționale, de mașinile capabile să transporte și să consume nu numai substanță sau energie, ci semne sau semnale. Elementele noi intervenite în tehnica comunicațiilor rapide și la mare distanță (radio, televiziune, telecomandă etc.) nu pot fi concepute fără descoperirea unor noi tipuri de semne și semnale, fără punerea la punct a unor moduri noi de fixare a mesajelor, de codificare și decodifi-

care a acestora. La fel, crearea și exploatarea automatizării intelectuale impunea, cu necesitate, traducerea semnelor proprii limbilor naturale în limbaje de înaltă formalizare și impunea traducerea acestora din urmă în limbi de programare pe care să le poată recepționa și utiliza mașinile logico-informaționale.

Această realitate din știință și tehnică a dus la o evidentă înmulțire a tipurilor de semne, la o deosebită complicare a modurilor și a regulilor lor de manipulare și transformare. Semnele și sistemele de semne au devenit, mai mult decît înainte, un obiect frecvent al activității teoretice și practice. O dată cu aceasta, semnul devenea el însuși un important obiect de cercetat, un obiect central pentru o serie întreagă de analize și dispute teoretice. Pe această cale și din asemenea motive se și naște în deceniile secolului nostru o știință nouă: *semiotica*. Actul ei de naștere ar putea fi considerat lucrarea lui Ch. W. Morris, *Foundations of the Theory of Signs* (1938). Menirea ei este de a elabora o teorie generală a semnelor și a sistemelor de semne, de a lămuri natura acestora, de a stabili schema tipurilor lor, de a elabora regulile lor de transformare, de a explica valoarea lor pentru activitatea de cunoaștere a realității, pentru comunicarea omului cu semenii săi și cu alte sisteme ale lumii sale înconjurătoare.

Prin însăși natura problematicii ei, semiotica are legături foarte strinse cu filozofia. Așa se și explică faptul că unele din problemele și soluțiile ei au ajuns să se nască în cadrul unor preocupări propriu-zis filozofice, așa se explică de asemenea de ce teoreticienii semioticii, chiar dacă ar vrea, nu pot ocoli o anumită poziție și o serie de probleme gnoseologice.

Primele lucrări de semiotică, de sine stătătoare, au apărut de pe pozițiile unor platforme filozofice idealiste, mai ales pragmatiste și neopozitivistice.

Pornind de la această situație, multă vreme unii din filozofii marxisti, fie că au condamnat, fie că au ignorat această nouă linie a cercetării. Conținutul semioticii era identificat cu suprapunerile ei subiectiviste. Momentele raționale, necesitatea și valoarea atît a problemelor cît și a unora din soluții nu puteau fi, din această cauză, subliniate.

Dar perioada unei asemenea situații este de mult depășită. Cercetători marxisti de prestigiu au dat și dau atenție deosebită teoriei semnelor. Expresie a acestei atenții sînt lucrările: A. Schaff, *Waster do semantyki* (Warszawa, 1960), G. Klaus, *Semiotik und Erkenntnistheorie* (Berlin, 1963), L. O. Reznikov, *Gnoseologhiceskie voprosi semiotiki* (Leningrad, 1964) etc.

*

Problema centrală a semioticii este aceea a *definirii semnului*. În această definiție se relevă, înainte de toate, că semnele sînt de regulă obiecte materiale, fragmente de substanță sau energie. Dar semnul e

semn nu prin substanțialitatea sau energetică sa, ci numai în și prin ceea ce acoperă, designează, semnifică. Semnul e semn în și prin informația pe care fragmentul respectiv de substanță sau energie o poartă și o comunică.

Acest lucru a fost bine înțeles de către Hobbes, care considera semnul ca fiind un fenomen ce conține date despre un alt fenomen¹, sau de către Hegel care compară semnul cu o „piramidă” în care zace un „suflet străin”².

„Piramida” e latura fizică a semnului, latură ce nu are niciodată valoare de semn în și prin sine, ci numai în și prin ceea ce e în dosul sau înăuntrul ei, adică prin „sufletul” ei, denumit în mod obișnuit „semnificație”. Momentul semnificației e momentul esențial și defini-toriu al semnului.

Cu această descriere a semnului, prin cele două momente — fizic și semantic — sînt în genere de acord aproape toți autorii care au acordat o anumită atenție acestei probleme. Diferențele și polemicile apar atunci cînd se pune problema naturii și valorii momentului semantic, cînd se caută temeiurile de fapt ale semnificației.

Prima problemă ce se ridică în acest sens e aceea legată de conținutul sau „obiectul” semnificării, de întrebarea: cine sau ce poate fi semnatul? Variantele modului de a pune această întrebare s-ar putea rezuma și reduce la următoarele: Se exprimă în semne obiecte și relații de ordin obiectiv sau numai fapte de conștiință, numai entități de ordin subiectiv? Sînt semnele niște înlocuitori ai primelor sau al celor din urmă?

Un răspuns corect și acceptabil se poate da numai dacă se introduce aci punctul de vedere al multilateralității, dacă se admite că *orice* poate deveni „obiect” al semnificării.

Orice fenomen distinct al lumii exterioare sau interioare omului poate fi surprins și acoperit de un anumit semn sau semnal. Înseși semnele pot deveni conținut al altor semne, pot ocupa locul și rolul unui anumit designat. Așa se întîmplă în cazul metalimbilor.

După adoptarea unei asemenea poziții se impun însă anumite concretizări și precizări de natură să releve că lucrurile și procesele lumii obiective reprezintă de regulă ultimul și principalul „obiect” al semnificării. Acest lucru rezultă înainte de toate din aceea că semnele, oricare ar fi și orice ar designa, în ultima lor analiză au menirea medierii și ușurării raporturilor „subiectilor” (oameni sau animale) cu fenomenele lumii ce se află în jurul și în afara lor.

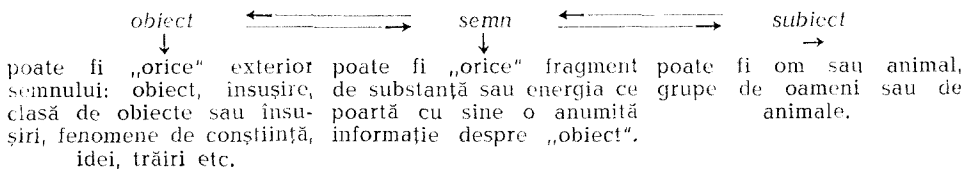
Chiar atunci cînd apar și funcționează ca mijloace ale comunicării intersubiective, ele au undeva în spatele lor, mai apropiat sau mai înde-

¹ Vezi A. A. Brudnii, *Semn și semnal*, „Probleme de filozofie” nr. 4/1961, p. 150.

² Hegel, *Socinena. Filozofia duha*, tom. III, Moskva, 1956, p. 265.

părtat, mai explicit sau mai implicit, fondul reglementării relațiilor subiecților cu fenomenele mediului lor de viață.

Privit în funcție de natura sa, luind în considerare posibilitatea lui de a acoperi orice, semnul apare întotdeauna ca fiind un ceva ce se interpune între un anumit conținut exterior lui și un anumit sistem capabil să-l recepționeze și exploateze în calitate de semn. În acest sens, în cazul oricărei situații semiotice am avea de-a face cu schema:

Această schemă, ca oricare alta, simplifică foarte mult complexitatea unei situații semiotice. Ea, de pildă, nu pune în lumină că momentul „semn” apare de multe ori ca sistem de semne; nu permite să vedem influența pe care relațiile sintactice le pot avea asupra valorii și funcționării semnului. Această schemă nu conține nici un fel de indicație cu privire la varietatea tipurilor de semne, la gradul lor diferit de apropiere de obiect sau de subiect, la valoarea diferită a semnificației lor. Unele semne se pot interpune pe căile trecerii de la obiecte fizice la subiect, în timp ce altele pot ocupa un anumit loc în mersul dela subiect la obiect; unele pot îndeplini anumite roluri pe linia transpunerii subiective a unui conținut obiectiv iar altele pe aceea a obiectivizării unui conținut ce e prin natura lui subiectiv.

Schema în discuție nu ne permite să înțelegem în toată bogăția sa nici momentul „subiect”, nu ne relevă laturile multiple ale acestuia, modurile lui variate de a interveni în mișcarea de semnificare.

Cu toate slăbiciunile ei, schema de mai sus are totuși o anumită valoare. Ea ne rezumă complexitatea situației semiotice, ne permite să surprindem momentele fundamentale ale acesteia, ne dezvăluie că semnele sînt cele care mediază relațiile celor doi termeni extremi în ciuda multor cazuri în care lucrurile ar apărea ca fiind altfel.

Mai mult decît atît, schema prezentată ne arată că semnele nu trebuie privite ca fenomene de *mono-* ci de *polivalență*, că în cadrele ei esențiale și fundamentale sînt valențele ce leagă semnul de „obiectul” său, de cel semnat și de subiect, adică de cel cărui i se semnifică. Semnificația ca moment și ca valoare a semnului nu poate fi nici ea primită ca fiind sau ca derivînd dintr-o unică relație, ci numai ca fiind și ca derivînd din cel puțin o *dublă relație*. Semnul și semnificația depind întotdeauna atît de „obiectul” cît și de „subiectul” lor, atît de ceea ce e semnat cît și de cel care poate primi și valorifica această semnificație.

Dependențele descrise sînt acelea care generează semnul, care dau naștere semnificației. Semnificația e un fenomen ce nu există în afara contextului acestor raporturi, ea apare și funcționează numai în cadrul și datorită polivalențelor semnului.

Neînțelegînd unitatea momentului și relațiilor analizate, luînd în atenție numai unele din laturile situației în și prin care există și funcționează semnificația, unii filozofi, semioticieni, lingviști etc. au emis despre semne și sistemele de semne teorii cu o vădită notă de unilateralitate.

Sînt detașate și absolutizate legăturile semnului cu obiectul în așa-numita teorie obiectuală a semnificației (C. Frege, B. Russell etc.). Potrivit ei semnificația se reduce la obiectul designat sau denotat³. În opoziție cu diferitele variante ale acesteia, teoreticienii marxști insistă asupra ideii că „...semnificația este informația despre obiect dar nu obiectul însuși”⁴.

În alte teorii, de altfel în cele mai multe, sînt unilateralizate și exagerate laturile participării subiecților în cadrele situației semiotice. Cel mai limpede se poate observa acest lucru în teoriile pentru care semnificația nu e nimic altceva decît „înclinația spre reacție”, decît răspunsul pe care semnul îl provoacă în subiect (Ch. S. Peirce, Ch. W. Morris etc.). În elaborarea acestei poziții sînt evidente urmele behaviorismului și platforma filozofică a pragmatismului.

Exagerarea rolului subiectului în operarea cu semnele mai e caracteristică așa-numitei teorii fenomenologice a semnificației (F. Brentano, E. Husserl etc.). Potrivit ei, mai ales în varianta sa husserliană, semnificația e dată de nota de „intenționalitate” cu care subiectul folosește semnul.

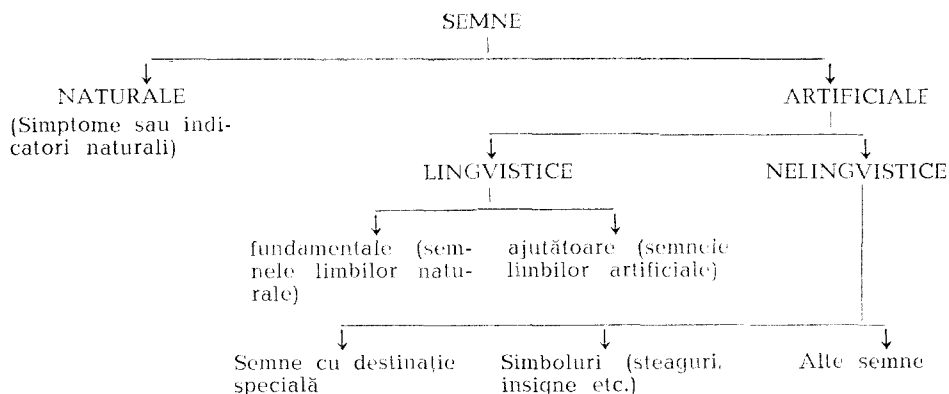
În opoziție cu punctele de vedere schițate mai sus și în care problema semnului și a semnificației e abordată mai mult sau mai puțin metafizic, mai mult sau mai puțin idealist, în literatura filozofică marxistă se simte efortul spre o anumită multilateralitate, se simte lupta pentru plasarea discuției despre ceea ce foarte frecvent se cheamă „semnificația semnificației”, pe terenul solid al materialismului și dialecticii, pe fondul teoriei marxiste a cunoașterii.

*

În cadrul cercetărilor de semiotică un loc deosebit ocupă și problema tipurilor de semne. Din lista schemelor tipologice propuse, reținem aici pe aceea a lui L. O. Reznikov. Ni se pare cea mai reușită.

³ Vezi A. Schaff, *Vvedenie v semantiku*, Moskva, 1963, p. 232—234. Vezi de asemenea, A. A. Vetrov, *Predmet semiotiki*, „Voprosi filosofii”, 9/1965, p. 62.

⁴ L. O. Reznikov, *Gnoseologicheskie voprosi semiotiki*, Leningrad, 1964, p. 59.

Schema aceasta, după cum ne putem da seama, e destul de completă. La baza elaborării ei pot fi ușor observate cel puțin două principii. Primul se referă la natura *căilor* de elaborare a semnelor. De aci împărțirea lor în naturale și artificiale. Printre semnele naturale, adică printre acelea care există și funcționează fără nici un moment de convenționalitate, pe lângă diferite genuri de „indicii” și „simptome”, trebuie să enumerăm și *semnele-imagini*, adică imaginile subiective de ordin senzorial și rațional. Ultimele, adică semnele-imagini de ordin rațional, se formează, se fixează și acționează întotdeauna cu participarea unor semne artificiale (semnele limbilor naturale sau speciale). Aceasta nu duce însă la identificarea lor, la ștergerea granițelor ce există între semnul și semnalul-noțiune, ca imagine de tip deosebit, și semnul sau semnalul-cuvânt (vorbit sau scris) purtător al acestei imagini. Limba, de pildă, niciodată nu e însăși gândirea.

Cele mai multe semne sînt însă de ordin artificial. În procesul constituirii lor există anumite forme și grade de convenționalitate și intersubiectivitate. Pentru funcționarea acestor semne trebuie ca subiecții să cunoască convenția, să știe ce anume acoperă și conține un anumit semn. Fără această învățare semnul nu-și poate îndeplini rolul, nu poate fi mijloc al comunicării și designării; fără aceasta semnul rămîne un simplu obiect fizic.

*

Complexitatea semnului, multitudinea momentelor, relațiilor și funcțiilor lui impun uneori analize speciale, analize care să vizeze doar unele din laturile acestei complexități. Așa s-au născut cele trei părți sau aspecte ale semioticii: semantica, sintaxa și pragmatica.

Semantica e partea principală și centrală. Ea vizează mai mult decît oricare alta esența semnelor și a sistemelor lor.

Semantica a apărut mai întîi ca o ramură a lingvisticii, ramură ce avea drept obiect conținutul sau sensul cuvintelor și a sistemelor de

cuvinte. În cadrul semioticii, problematica ei se lărgeste oarecum, ea devine partea care cercetează în genere raporturile semnului — indiferent de natura și de forma sa — cu „obiectele” pe care le exprimă și designează.

Întrucit „obiectul” sau conținutul semnului poate fi orice obiect fizic, orice gând sau orice semn, unii teoreticieni reduc obiectul semanticii la analiza raporturilor dintre semne și conținuturile lor ideale. Raporturile dintre semne și obiectele lumii reale sînt detașate și considerate drept obiect al unei alte părți a semioticii denumită sigmatică (G Klaus). Această detaliere are, după părerea noastră, sub un anumit aspect, o oarecare justificare dar nu în sensul existenței unei sigmatici alături de semantică ci numai ca parte, ca moment al acesteia.

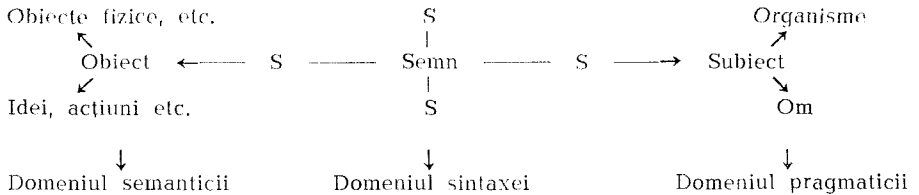
Sintaxa, fără a putea ignora momentul semantic, face totuși o anumită abstracție de existența lui. În preocupările ei intră semnul din punctul de vedere al raporturilor lui cu alte semne, intră regulile de grupare și de transformare a semnelor, de trecere de la unele la altele. De cele mai multe ori anumite conținuturi informaționale sînt purtate nu de un singur semn ci de grupe sau sisteme întregi de semne. Legile formării acestor sisteme, structura lor interioară constituie tocmai obiectul sintaxei. Sintaxa e o parte importantă a semioticii, care analizînd regulile operării cu semnele, asigură acestora o anumită suplețe, face din semne mijloace de cuprindere și exprimare a unor conținuturi din cele mai variate ca extensiune și adîncime.

Dar semnul nu e semn fără relațiile lui cu sistemul care să-l surprindă și folosească ca atare. Planul acestor relații intră în atribuțiunile *pragmaticii*. În acest plan se ridică problemele valorii semnului, problemele gradului de corespondență dintre semn ca entitate obiectivă și cerințele sau interesele vitale ale sistemului cu care interacționează. De nivelul de organizare și evoluție a sistemului „subiect” depinde gradul de valorificare și exploatare a semnelor. Pentru un animal de pildă, un semn pentru care acesta are organe de recepție și prelucrare, poate avea numai o valoare și semnificație biologică. La om lucrurile se complică foarte mult. Unul și același semn poate fi purtător al unor genuri diferite de semnificație. Poate fi vorba de o informație biologică, dar mai poate fi vorba și de una psihologică sau lingvistică, logică sau gnoseologică.

La nivelul științei se complică mult planul analizelor pragmatice și sub un alt aspect. Acest lucru e valabil mai ales în zilele noastre. Dacă pînă nu de mult omul exploata și valorifica numai prelucrările informaționale pe care le putea efectua cu organele sale naturale, astăzi el folosește din plin o serie de prelucrări efectuate de diferite genuri de mașini. În acest sens se cade să notăm că mașinile cibernetice nu au un moment pragmatic propriu, că ele sînt subordonate, din

acest punct de vedere, omului. Mașinile de acest gen, ca și oricare mașini, nu lucrează pentru ele ci pentru om. Omul valorifică produsele prelucrărilor lor.

Cele spuse mai sus cu privire la părțile fundamentale ale semioticii ar putea fi reprezentate în următoarea schemă:

Problematika semioticii, după cum se poate desprinde din cele de mai sus, e cât se poate de vastă, complexă și actuală. Analizele ei se impun pe un prim plan. Fără ele sînt greu de înțeles o serie de particularități ale științei și tehnicii contemporane. Fără ele devin greu de soluționat o întreagă gamă de probleme filozofice. De aci și atenția ce urmează să i se acorde în problematica noastră științifică și filozofică.

СЕМИОТИКА И ЕЁ ПРОБЛЕМАТИКА

(Р е з ю м е)

После общей характеристики семиотики и после выявления её роли в системе современной науки, автор статьи более подробно обсуждает определение знака. Схема: объект \rightleftharpoons знак \rightleftharpoons субъект считается основой любой семиотической ситуации, контекстом без которого не существует и не возникает никакой знак. Значение рассматривается как существующее в знаке, как его существенный момент. Оно представляет собой явление отношения, что-либо, что возникает и существует лишь в двух и, по крайней мере, двумя из многочисленных отношений знака; его отношениями с обозначенным объектом и с субъектом.

Уделяется определённое внимание и типологии знаков. Излагается и обсуждается классификация знаков, предложенная Л. О. Резниковым. Высказывается идея, что в списке естественных знаков следует найти какое-либо место знакам-образам сенсорного и рационального порядка. Они будто являются знаками особого вида, самыми сложными и совершенными носителями информации.

В последней части излагаются части семиотики: семантика, синтаксис, прагматика. Вкратце анализируются некоторые вопросы их отношений.

SEMIOTICS AND ITS PROBLEMS

(S u m m a r y)

After the general characterization of semiotics and the presentation of its role in the system of the contemporary science, the author discusses in detail the defining of the sign. The scheme: object \rightleftharpoons sign \rightleftharpoons subject, is considered as being the essence of any semiotical situation, as a content without which no sign can appear or exist. The significance is considered as existing in sign, as being its value moment. It is a phenomenon of relation, something which appears and exists only in, and at last through two of the multiple relations of the sign, through its relations with the signified object and with the subject which is signified to.

The author pays also a special attention to the typology of signs. He presents and discusses L. O. Reznikov's classification. He brings in the idea that among natural signs, a certain place must be found for the signs — images of a sensorial and rational nature. These would be signs of a special type, they would be the most complex and perfect bearers of information.

In the last part of this paper, he presents the parts of semiotics: semantics, syntax, pragmatics. In a succinct way, the author analyses some problems of the relations between them.

NATURA ȘI ROLUL SISTEMULUI DE FORME ȘI LEGI LOGICE

de

ION V. MESAROȘIU

Explicarea naturii și rolului gândirii logice a constituit de-a lungul vremurilor, alături de marile probleme legate de existența și activitatea oamenilor, o preocupare fundamentală și continuă. Marii gânditori i-au dat felurite explicații, în funcție de gradul de dezvoltare al științelor și în funcție de poziția de gândire de pe care o priveau. Explicațiile de pe pozițiile idealiste s-au dovedit, în esența lor, false, iar cele de pe poziții materialiste, mai mult sau mai puțin științifice. Explicația cu adevărat științifică n-a putut fi dată decât de pe poziția de gândire materialist-dialectică. De pe această poziție se poate cunoaște și explica nu numai lumea exterioară, legile obiective după care există și se dezvoltă lucrurile și fenomenele, ci și procesul care face posibilă cunoașterea lumii, precum și modul cum se poate transforma această lume în folosul oamenilor și al societății.

Deși are un deosebit de important rol în procesul de cunoaștere a lumii, gândirea logică nu poate fi confundată nici cu întregul proces al gândirii și, cu atât mai mult, nici cu întregul și multilateralul proces al cunoașterii. Ca proces complex, gândirea constituie, în totalitatea aspectelor și funcțiunilor sale, o modalitate specifică de reflectare, de „reproducere a structurii și dezvoltării obiectului în forme proprii, în forme abstracte, în generalitatea, în esențialitatea lui”¹. Văzută ca structură a formelor și legilor prin care structurează reflectările (conținuturi de cunoaștere) și raportează aceste reflectări la valorile de corectitudine și adevăr, este gândire logică (spre deosebire de alte aspecte și funcțiuni, bunăoară aspectul psihic). Ceea ce trebuie precizat este faptul că deși unitare, diferitele aspecte și funcțiuni ale gândirii nu pot fi confundate unele cu altele, dar nici rupte unele de altele. Nu putem reduce logicul la psihologic, nu putem confunda

¹ Apostol P., *Probleme de logică dialectică în filozofia lui G. W. F. Hegel*, vol. II. p. 182.

formele logice cu conținuturile de cunoaștere pe care le structurează, dar nu putem nici rupe logicul de psihologic și nici de realitatea din afară care le cauzează. Sesizarea corectă a strinsei legături și, în același timp, a deosebirii ce există între logic și celelalte aspecte ale gândirii, ne dă posibilitatea să precizăm natura gândirii logice ca sistem de forme și legi reflectante.

Formele și legile logice sînt structuri mintale prin care gândirea structurează și organizează rațional în întreguri unitare elementele componente ale variatelor conținuturi de cunoaștere sub forma ideilor, judecăților și raționamentelor. Deși relativ independente de conținuturile pe care le structurează, nu sînt forme goale de orice conținut. Marxism-leninismul demonstrează că forma logică, chiar desprinsă de conținuturile pe care le structurează, nu poate fi desprinsă de propriul său conținut. Nu numai conținutul ideilor, judecăților și raționamentelor este o reflectare a lumii materiale, ci și forma lor. „Formele și legile logice, ne spune Lenin, nu sînt un înveliș gol, ci reflectarea lumii obiective”². Atît prin conținut, cit și prin formă, ideile, judecățile, raționamentele, ca și legile logice, sînt reflectări în creierul omului a unor însușiri și relații existente în realitatea materială; reflectă structura lucrurilor, a legilor lor de extremă generalitate. Practica ne arată că dacă formele și legile logice n-ar reflecta structura lucrurilor, oamenii n-ar putea nici să cunoască natura și, ca urmare, n-ar putea nici s-o supună scopurilor lor. Natural, în practica gândirii, oamenii nu operează cu forme logice pure. Ei nu despart formele de conținuturile lor determinate. Logicianul însă face această despărțire și trebuie s-o facă; face abstracție de conținuturile determinate, reprezintă procesele logice ale gândirii prin simboluri fără dimensiuni, cu scopul de a le studia, de a efectua calcule logice valabile cu privire la conținuturile pe care le are în vedere. Pentru a cerceta formele logice și raporturile logice în puritatea lor, scrie Engels, e necesar să fie complet despărțite de conținutul lor „care trebuie neglijat ca ceva indiferent”³.

Posibilitatea de a despărți formele logice de conținuturile lor și de a le reprezenta simbolic provine din faptul că aceste forme (care structurează reflectarea celor mai diverse conținuturi obiective) sînt în ultimă analiză, ele înșele conținuturi raționale, ca reflectare a structurii de extremă generalitate a lucrurilor obiective. Noțiunea structurează logic unitatea dintre comprehensiune și extensiune ca reflectare a unității obiective dintre particular și general. Judecata structurează modalitatea rațională în care se organizează și se relaționează conținuturile determinate ale auto- și etero-raporturilor obiective. Raționamentul structurează modalitatea rațională în care se organizează reflectarea, în mod distinct, a unității dialectice dintre singular — par-

² Lenin, *Caiete filozofice*, p. 149.

³ Engels, *Anti-Dühring*, p. 48.

ticular — general și raporturile de implicație dintre condiție și consecință. Aceste structuri logice golite de orice conținut determinat și reprezentate prin simple simboluri continuă să reflecte un conținut obiectiv de externă generalitate: formele de existență a lucrurilor și a dezvoltării lor. Expresiile simbolice: $S \rightarrow P$, $S \leftarrow P$ (judecata predicativă), $R(x, y) \rightarrow R(\bar{x}, \bar{y})$, judecata relație; dacă F e G și X e F , atunci X e G . (raționamentul) — reprezintă forme logice pure. Constantele rămânând neschimbate, enunțurile sub forma acestor expresii sînt valabile pentru orice conținuturi determinate cu care înlocuim variabilele. Ca unitate de constante și variabile, expresiile simbolice reprezintă structura formelor logice.

Organizarea conținuturilor structurate de formele logice și relaționarea acestor forme între ele în unități de gândire este efectuată prin acțiunea legilor logice fundamentale. Cerințele acestor legi asigură reflectarea în mod corect și adecvat a lucrurilor obiective, a mișcării lor, a dezvoltării și conexiunilor lor. Împreună cu formele logice, legile gândirii constituie un sistem unic, în baza căruia și prin care gândirea structurează rațional reflectarea dialecticii obiective. Mișcarea cunoașterii se realizează în unități de gândire prin organizarea și înlănțuirea formelor logice potrivit corectitudinii logice manifestată în cerințele legilor logice. Organizate și dezvoltate în cadrul unei unități determinate de gândire, judecățile și raționamentele structurează reflectarea mișcării obiective în întregul ei, o cinematografiază rațional, așa cum se desfășoară ea potrivit legilor dialecticii.

Cerințele de corectitudine ca cerințe ale gândirii logice, ca proprietăți ale formelor și legilor logice de a determina caracterul de adevăr al actelor noastre de gândire, au fost relevate și studiate pentru prima dată de către Aristotel, care a formulat totodată și legile fundamentale ale gândirii logice. E vorba de preciziunea logică, de consecvența logică și de întemeierea logică, precum și de legile care le exprimă: legea identității ($a = a$), legea non-contradicției ($a. \bar{a}$), legea terțiului exclus ($a \vee \bar{a}$) și de legea rațiunii suficiente (există b fiindcă există a ca întemeiere a lui.) Ca sistem logic unitar, aceste legi asigură coerența, corectitudinea și temeiul actelor noastre de gândire.

Exprimind însușirile ce determină caracterul logic al gândirii, legile logice sînt prezente în orice act de gândire corectă și adevărată; funcționează în procesul cunoașterii pe cale mediată, organizînd și îmbinînd formele logice într-un sistem unitar de abstracțiuni ca reflectare a structurii și mișcării lucrurilor obiective; asigură condițiile necesare corectitudinii oricărui proces logic. Actele de gândire nu pot fi adevărate, dacă nu respectă strict cerințele legilor logice. Aceasta, pentru că, precum vom vedea, formele și legile logice sînt ele însele un adevăr, exprimă adevărul logic ca condiție a oricărui alt adevăr. Valoarea de adevăr le e dată de faptul că conținutul lor nu este altceva decît reflectarea pe plan mintal a însușirilor și relațiilor de extremă generalitate, existente oricînd și oriunde în realitate. Adevă-

rul de care vorbim este de un fel deosebit și se manifestă sub forma corectitudinii logice ca un minim de adevăr de maximă abstracțiune „plin de conținut”⁴. Acesta conferă capacitate legilor și formelor logice să cuprindă și să organizeze rațional conținuturile de cunoaștere și să le relaționeze analog lucrurilor pe care le reflectă. Reflectând modalitatea relaționării lucrurilor în procesul dezvoltării lor, legile logice sînt condiții necesare oricărui proces de dezvoltare mediată a adevărului și stau la baza tuturor operațiilor și demonstrațiilor logice. Ca atare, constituie un „sistem de axiome solidar, care definesc structura formală unică a gândirii noastre, a cărei capacitate de reflectare o asigură”⁵.

Practica gândirii face evident faptul că nici un raționament și nici o operație logică nu pot fi adevărate dacă nu îndeplinesc cerințele corectitudinii logice. Chiar dacă pleacă de la idei inițiale adevărate (verificate în practică ca adevărate), raționamentul care nu respectă corectitudinea logică duce la concluzii false. Cu respectarea corectitudinii logice, din premise adevărate, obținem adevăruri certe, fără a mai fi necesar să le verificăm în practica directă. Mai mult: adevărurile unor teorii matematice și, în general, al acelor care reflectă structuri de mare generalitate și abstracțiune, nu se cer verificate în practica directă nici în ce privește adevărul dat în premisa inițială. Verificarea prin mijloace logice este suficientă. Este suficientă pentru că aceste teorii și teoreme sînt deduse din axiome și dezvoltate unele din altele. Cînd construirea teoremelor respectă cerințele de corectitudine ale sistemului de forme și legi logice, adevărul reflectat de acestea nu este dezmințit de realitatea pe care o reprezintă. Cînd vor să-și verifice adevărul teoriilor construite pe această cale, oamenii de știință nu recurg la practica directă, ci tot la mijloace logice. Folosind metoda formalizării, deduc, cu respectarea condițiilor corectitudinii logice, formule noi din formula inițială. Dacă formula teoremei construite poate fi dedusă din formula care reprezintă axioma, adevărul acestei teoreme este și demonstrat și verificat. Acest adevăr nu necesită verificarea în practica directă, pentru că punctele de plecare sînt axiome universal valabile, cu necesitate adevărate prin ele însele și, ca urmare, obligatorii pentru orice minte normal dezvoltată. Respectarea cerințelor corectitudinii logice, forma sub care se manifestă adevărul sistemului de forme și legi logice, determină adevărul concluziilor și deducțiilor efectuate.

Sistemul de forme și legi logice constituie structura logică unică a gândirii. Legile logice, formele logice, relațiile logice sînt universale. Nu se poate gîndi corect fără respectarea cerințelor de corectitudine logică. Cei care vorbesc de structuri logice variate (de la popor la popor sau de la epocă) confundă structura logică a gândirii cu conți-

⁴ Rubinstein, S. L., *Existență și conștiință*, p. 191.

⁵ Apostol P., *Probleme de logică dialectică...*, vol. II. p. 130.

nuturile determinate pe care le structurează formele logice. Aceasta nu înseamnă că aceeași unică structură n-a evoluat și nu evoluează în cursul dezvoltării istorice a omului. Nu putem vorbi nici de forme logice dialectice, de „judecată dialectică”, „raționament dialectic”, cum au exagerat unii autori. Că structura unică poate fi văzută și studiată sub mai multe aspecte, aceasta este o altă problemă. Logica dialectică nu se referă la alte forme ale gândirii, ci la această structură unică pe care o vede și o studiază din unghiul său de vedere, în modul cum se realizează teoriile științifice ca reflectări ale realității obiective în auto-mișcarea și dezvoltarea sa. Practica ne arată că gândirea logică nu funcționează în procesul cunoașterii pe planuri diferite, nici paralel, nici succesiv. Structura logică a gândirii are capacitatea de a reproduce adecvat dialectica obiectivă. Ea reproduce lucrurile și conexiunile lor (în formele sale specifice), în unitatea și în deosebirea lor. Cunoașterea dialectic realizată nu este altceva decit o unitate de gândire efectuată pe baza sistemului de forme și legi mai sus enumerate. Orice unitate de gândire adevărată se caracterizează și prin corectitudine, coerență și rigurozitate logic-formală și prin orientare și mers ascendent dialectic. Când vorbim de funcțiunea logică a gândirii în procesul de cunoaștere, nu putem distinge niveluri diferite în care ar acționa structuri logice diferite. Aceasta nu înseamnă că nu putem vorbi de niveluri diferite în ce privește profunzimea și multilateralitatea cunoașterii. Fără prezența și acțiunea sistemului de legi și forme logice despre care vorbim, nu e posibil nici un nivel de cunoaștere rațională. De aceea se cer explicate, spre a fi înțelese, afirmații ca (1) „la un prim nivel e suficientă respectarea legilor logicii elementare care garantează coerența și corectitudinea gândirii, conferind formei respective capacitatea de a reflecta adecvat realitatea”⁶ și (2) „la al doilea nivel de funcționare a aceluiași forme (ascultând de aceleași legi ca și în primul caz), adevărul ei nu mai este asigurat prin respectarea legilor elementare ale relațiilor pur extensionale”⁷.

Pavel Apostol vorbește de niveluri și planuri diferite de gândire: de un nivel căruia îi sint suficiente condițiile de corectitudine logică pentru reflectarea adecvată a realității și de un nivel căruia aceste condiții nu-i sint suficiente, pentru că, scrie el, la primul nivel gândirea operează cu relații extensionale, iar la cel de al doilea cu relații intensionale. Greutatea de înțelegere a ceea ce vrea să spună provine din faptul că nu precizează conținutul termenilor. Afirmă că distincția pe care o face între acești termeni nu e echivalentă nici cu opoziția dintre comprehensivism și extensivism și nici cu distincția ce se poate face între ceea ce numim conținut gnoseologic și conținut logic. Pe de altă parte (la pag. 18) vorbește de relații intensionale de conținut... care sint decidabile nu formal ci prin procedee extraformale (pag. 7),

⁶ *Ibidem*, p. 157.

⁷ *Ibidem*, p. 158.

ca la pagina 168, unde vorbește despre logică ca știință, să spună că distincția între relații extensionale și intensionale nu înseamnă că logica formală și simbolică ar studia forma gândirii, iar logica dialectică conținutul logic sau gnoseologic; „ca logică și logica dialectică studiază structura formală a gândirii”.

Dacă prin „extensional” s-ar înțelege conținutul propriu al formei logice, iar prin cel „intensional”, conținutul de cunoaștere pe care-l structurează forma, distincția ar putea deveni clară: extensionalul ar asigura condițiile formale necesare adevărului, iar intensionalul, conținutul adevărului, care, cum știm, e determinat de factori extra-formali. Cele două cerințe decurg din unitatea materială a lumii și sînt necesare obținerii adevărului.

Nu putem și nu trebuie să despărțim gândirea dialectică de cea formală. Atît una cît și cealaltă, scrie I. S. Narski, funcționează în toate etapele cunoașterii raționale cu adevărat științifice și se aplică oricărui conținut⁸. Gîndirea dialectică se realizează „într-un lanț complex de judecăți și raționamente, unde fiecare verigă se realizează potrivit formelor și legilor formale, astfel că în gîndirea cunoscătoare, care evoluează corect are loc (—) o permanentă imbinare a două laturi: rigurozitatea formală a gîndirii și orientarea ei dialectică”⁹. În gîndirea cunoscătoare, sistemul de forme și legi logic-formale asigură reflectarea mișcării obiective în judecăți și raționamente, care „echivalează doar cu fixarea rezultatelor mișcării”. În schimb, logica dialectică „reflectă mișcarea obiectelor prin mișcarea cunoașterii înseși, adică cercetînd procesul succesiunii modurilor de reflectare tot mai fidelă a rezultatelor mișcării formei obiective ale mișcării materiei”¹⁰. Aceeași precizare rezultă și din răspunsul pe care-l dă Pavel Apostol întrebării: cum se constituie logica dialectică în forme logice? „Dialectic, scrie el, este procesul de gîndire și de demonstrație, nu verigile lui luate separat și considerate în sine”¹¹. În procesul cunoașterii, gîndirea se mișcă prin formele sale logice, dezvoltă formele unele din altele, le relaționează potrivit axiomaticii logic-formale și astfel reflectă lucrurile în conexiunea și mișcarea lor contradictorie. Deși reproduce în forme specifice contradicțiile din lucruri, gîndirea logică se realizează necontradictoriu. Contradicțiile obiective își găsesc exprimarea în forme logice necontradictorii.

*

Gînditorii idealisti n-au putut și nu pot fundamenta științific problema originii și naturii sistemului de forme și legi logice și nici caracterul axiomatic al legilor logice, în primul rînd pentru că aceștia ignoră unitatea materială a lumii și gîndirii. E suficient să amintim

⁸ Narski, J. S., *Pozitivismul contemporan*, p. 85.

⁹ *Ibidem*, p. 86.

¹⁰ *Ibidem*, p. 86.

¹¹ Apostol, P., *Probleme de logică...*, vol. II. p. 189.

că Descartes, deși materialist în fizică, consideră legile logice și axiomele ca existente din totdeauna în gândire, adevărul lor fiind garantat de divinitate și relevat prin mijlocirea intuiției, că Immanuel Kant le vede ca principii „a priori”, produs al gândirii înseși, ca forme raționale goale de conținut, dar cu putere de a crea lumea fenomenală și a prescrie legi naturii, sau, de neopozitiviștii din zilele noastre, care le consideră simple sisteme convenționale, invenții ale oamenilor. Explicarea logicului prin elemente și cauze exterioare lumii materiale, sau prin elemente de convenție arbitrară este complet străină de spiritul științific și nu poate oferi argumente admisibile. Sistemul de forme și legi logice nu poate fi explicat în afara unității dintre ontologic, gnoseologic și logic și nici în afara legăturii dintre gândire și practica social-istorică. Teza leninistă despre unitatea dintre ontologic, gnoseologic și logic pune în evidență faptul că sistemul de forme și legi logice nu poate fi rupt de lucrurile obiective și, cu atât mai mult, nu poate fi golit de conținutul său gnoseologic ce se cere cuprins în orice cunoștință adevărată și din care-i derivă capacitatea reflectorie. Conținuturile de cunoaștere sub forma reflectărilor senzorial-raționale ale obiectului în conștiința subiectului nu se pot constitui fără participarea logicului. Cunoașterea — determinată de practica social-umană (ca bază și scop) — rezultă din relația dintre subiect și obiect ca un proces în care structura și relația obiectelor nu se pot reproduce în forme specifice gândirii fără acțiunea logicului.

Reflectările subiective se cer structurate și obiectivate în forme stabile. Se cer reproduse și relaționate în formele și relațiile în care stă lucrul la care se referă. Logicul, constituit din sistemul de forme și legi logice, răspunde acestei cerințe. Prin conținutul său specific, constituie sistemul formelor reflectante ale oricărui conținut obiectiv. Organizează în forme raționale reflectarea elementelor conținuturilor obiective determinate și asigură totodată mișcarea corectă a gândirii în procesul dobândirii pe cale mediată a adevărului. Relaționează rațional conținuturile de cunoaștere analog modalităților în care există și se dezvoltă lucrurile obiective. Dacă ar fi goale de conținut obiectiv, formele și legile logice n-ar putea asigura adevărul, îmbinarea și relaționarea lor n-ar fi decit un joc steril al gândirii. Clasicii noștri precizează că ele sînt „pline de conținut”, reflectă logicul obiectiv în maxima lui generalitate și esențialitate. Legile lucrurilor și legile gândirii, spune Engels, sînt „două grupe de legi identice în esența lor”¹². Identitatea lor provine din faptul că structura logică a gândirii își are fundamentul în realitatea materială: este obiectivă prin origine și conținut (și subiectivă, prin forma ei de existență).

Nefiind în stare să înțeleagă de pe pozițiile lor de gândire, unitatea dintre ontologic, gnoseologic și logic, susținătorii logicii formaliste nu pot explica natura logicului. Ei nu pot înțelege că formalul nu semni-

¹² Engels, *Opere atese...*, vol. II, p. 419.

fică absența oricărui conținut de cunoaștere, ci numai a unui conținut determinat. Forma logică este pură numai în raport cu individualul și generalul, dar nu și în raport cu însușirile și relațiile obiective de extremă generalitate. În raport cu structura de generalitate maximă a obiectului, cu modul de existență a lucrurilor și relațiilor lor ca forme de manifestare ale materiei în mișcare, forma logică este conținut; structurează rațional reflectarea structurii obiectului la nivelul maximei generalități. Prin acest conținut de esență universală, sistemul de forme și legi logice devine reflectant de conținuturi și esențe determinate. Este cunoscut faptul că diversele lucruri și genuri, distincte unele de altele prin caractere și legi specifice, sint totodată legate între ele prin legi generale comune și legi de generalitate extremă proprii întregii unități a lumii. Esența generalității extreme este aceeași pentru toate lucrurile. Conținutul specific al sistemului de forme și legi logice este constituit din reflectarea acestei extreme generalități. De aici decurge capacitatea lui de a cuprinde sub el și de a structura rațional reflectarea oricărui alt conținut de mai mică generalitate. Acest fapt l-a determinat pe Lenin să spună că obișnuitele figuri logice nu sint altceva decît cele mai obișnuite raporturi dintre lucruri.

Conținutul gnoseologic al sistemului de forme și legi se manifestă sub forma corectitudinii logice. Acțiunea lui determină corectitudinea gândirii și a operațiilor ei și explică de ce verificarea prin practica directă a teoriilor științifice se cere însoțită de verificarea logică și, de ce unele teorii, mai ales din științele matematicilor nu necesită verificarea directă.

Oricită abstracție am face de conținutul determinat pe care-l structurează și-l relaționează, formele logice continuă să structureze un anumit conținut și, prin aceasta, ele reprezintă un minim de adevăr. Din faptul că dialectica obiectivă singular — particular — general permite gândirii să se ridice, pe calea abstractizării, de la un anumit grad de generalitate la un grad superior și de aici la generalitatea extremă, decurge posibilitatea logicianului de a despărți formele logice de conținuturile lor determinate, de a le cerceta în puritatea lor, de a reprezenta procesele gândirii prin simboluri fără dimensiuni și de a face calcule logice, valabile cu privire la conținuturile determinate, pe care le reprezintă. De aici decurge posibilitatea formalizării în logică și matematică. De aici decurge faptul că, plecînd de la anumite propoziții socotite drept axiome, matematicianul poate construi pe cale deductivă, prin sisteme de calcul cu formule și semne, teoreme și teorii, care își dovedesc utilitatea și înlesnesc realizarea scopurilor proiectate pe baza lor de societate, cu privire la transformarea naturii.

Dacă ar fi independente de realitatea obiectivă, dacă ar fi forme pure, produs propriu al gândirii sau al unei forțe supramateriale, sau dacă ar fi creații convenționale, cum susțin în diferite nuanțe idealistii, legile și formele logice n-ar reflecta lucrurile obiective și n-ar putea conduce, cu respectarea regulilor lor de corectitudine, la dez-

văluirea de noi adevăruri din adevăruri date. Capacitatea lor de forme reflectante nu poate fi explicată decît prin legătura de natură și esență pe care o au, pe de o parte cu realitatea materială obiectivă, iar pe de altă parte cu reflectările determinate pe care le structurează rațional. Așa fiind, sistemul de forme și legi logice este numai relativ independent de lumea materială. Originea corectitudinii logice, caracterul necesar și axiomatic al adevărului logic nu pot fi decît cele ale oricărui adevăr. Corectitudinea logică nu poate fi despărțită de adevărul gnoseologic; și corectitudinea ca adevăr logic își are originea și esența în practica social-istorică și tot aceasta îi constituie și criteriul de veridicitate.

Teoria materialismului dialectic a demonstrat că adevărul nu este nici însușire a lucrurilor, nici acord al gândirii cu ea însăși, nici acord între senzații sau acord convențional al gândirii cu utilul, cum în felurite nuanțe e văzut de gânditorii idealisti, ci categorie gnoseologică și logică ce reflectă în conștiința omului, din ce în ce mai exact, obiectul și relațiile lui, prin urmare acord al gândirii cu realitatea pe care o reflectă. Esența lui nu poate fi explicată în afară de societate. Relația dintre subiect și obiect în procesul cunoașterii are loc din motive determinate de practica socială și prin mijlocirea practicii sociale. Acest fapt determină ca practica socială să fie și izvorul și criteriul de verificare al oricărui adevăr.

Natura și originea sistemului de forme și legi, prin care acționează corectitudinea logică, trebuie căutate, ne spun clasicii marxismului, în procesul repetabilității raporturilor obiective, constatat de omul social în practica sa milenară. „Activitatea practică a omului a trebuit, scrie Lenin, să pună de miliarde de ori conștiința umană în situația de a repeta diferitele figuri logice, pentru ca ele să poată căpăta semnificația unor axiome”¹³. Cu alte cuvinte, textul leninist precizează legătura dintre structura logică a gândirii cu lumea materială pe care o reflectă, și cu practica social-istorică.

Formele și legile logice s-au imprimat în conștiința omului ca structuri raționale într-un îndelungat proces istoric, prin reflectarea repetată și mereu verificată în practică a structurii și relațiilor obiectelor. Această repetabilitate a determinat nu numai transpunerea în plan mintal sub formă de reflectări a structurii lucrurilor, dar și consolidarea acestor reflectări prin mijlocirea limbajului în structuri raționale independente și relativ stabile. Ca urmare, din interacțiunea omului cu lumea înconjurătoare, prin mijlocirea practicii social-istorice, gândirea a căpătat capacitatea de a stabili în planul său propriu, relativ independent, raporturi și conexiuni cu sens gnoseologic.

Explicarea, pe baza tezelor marxism-leninismului, făcută de către L. M. Arhanghelski¹⁴ modului de constituire istorică a formelor și le-

¹³ Lenin, *Opere*, vol. 33, p. 183—184.

¹⁴ Arhanghelski, L. M., *Criteriul practicii în logică* (în vol. „Practica, criteriul adevărului în știință”, Ed. științifică, 1963).

gilor logice, a corectitudinii logice, este, credem noi, justă și clară. Prin acțiuni inițiale, din necesități practice, oamenii au luat cunoștință, mai întâi în mod senzorial, de structura lucrurilor, de caracterul relațiilor lor. Apoi, din nevoia orientării corecte în situații diferite, deosebind mereu lucrurile și relațiile lor, au ajuns să selecționeze asemănările și deosebirile reale în funcție de succesul asigurat. Repetind mereu, și verificând tot de atâtea ori, asemănările și deosebirile corecte, au deprins capacitatea de a le reține în conștiință sub formă de conținuturi ideale. În modul acesta, transpus în conștiință, particularul și generalul real au devenit conținutul gnoseologic (ca reflectare) al identificării și deosebirii, elemente caracteristice oricărei cunoștințe determinate. În sfârșit, acest conținut gnoseologic, prin repetarea continuă, a înlesnit fixarea în gândire a logicului ca structură relativ stabilă sub forma afirmației și negației și structurarea acestora, în dezvoltarea istorică, sub diferite raporturi logice date astăzi în sistemul de forme și legi logice.

Cît de complicate ar părea la prima vedere, supuse unei atente analize, legile și formele logice nu reprezintă decît felurite raporturi reducibile la formele inițiale ale afirmației și negației. Structurînd logic unitatea reală S. P. G. judecata reflectă totodată și raporturile lucrului respectiv cu celelalte lucruri din interdependența obiectivă. Judecata de forma $S \rightarrow P$ dezvăluie nu numai apartenența lui S la clasa sa, ci și deosebirea dintre S și toate lucrurile aparținînd altor clase. Afirmă direct identitatea dintre laturile lucrului, iar indirect, deosebirile, atît dintre laturile lucrului, cît și dintre lucrul respectiv și cele care aparțin altui gen. Judecata R (a, b) structurează raporturile în care stau două lucruri de genuri diferite, dar care au însușiri comune de grad diferit. Afirmînd sau negînd un raport sau altul, structura judecătii reflectă și identitatea și deosebirea. Prin afirmare reflectă direct identitatea și indirect deosebirea. Prin negare, reflectă direct deosebirea și indirect identitatea. Structura raționamentului silogistic nu este, în ultimă analiză, decît modalitate de relaționare a afirmației și negației ca formă de reflectare posibilă a relației identitate-deosebire. Calitatea judecăților ce-i constituie materia determină și structura internă și concluzia lui. Dintre modurile valabile ale celor trei figuri silogistice, cinci reflectă în mod direct raporturi de afirmație, iar nouă raporturi de negație. Dintre modurile figurei I, Barbara — $M a P \& S a M \rightarrow S a P$ și Darii — $M a P \& S i M \rightarrow S i P$ reflectă în mod direct afirmația; iar Celarent — $M e P \& S a M \rightarrow S e P$ și Ferio — $M e P \& S i M \rightarrow S o P$ reflectă în mod direct negația. Raportul afirmație-negație se desprinde din orice lege și regulă a gândirii logice.

*

Din cele spuse rezultă: corectitudinea logică, — formă de existență și manifestare a adevărului logic — poate fi explicată științific numai de pe poziții de gândire materialist-dialectice și istorice, pe baza unității

dintre ontologic, gnosologic și logic pe de o parte, și a rolului practicii social-umane în cunoaștere pe de altă parte. Ea constituie o categorie logică, formată și dezvoltată în procesul istoric al cunoașterii, ca rezultat al interacțiunii dintre omul cunoscător și lumea obiectivă. Cum relația dintre subiect și obiect în cadrul cunoașterii nu se realizează nici direct și nici la întâmplare, ci din motive determinate de practica socială și prin mijlocirea ei, practica socială joacă și în constituirea adevărului logic rol hotărâtor: ea îi determină și originea și criteriul de verificare. Afirmatia trebuie înțeleasă nu în sensul că logicul ca minim de adevăr „de extremă generalitate și abstracțiune”, ca structură rațională a reflectării lucrurilor (ca formă de manifestare a materiei) ar fi un produs direct al practicii social-istorice, ci în sensul că s-a structurat în mintea oamenilor (ca forme și legi logice) prin mijlocirea practicii sociale: *mediante civitate, principia iudantur in re*, cum lapidar se exprimă Ath. Joja¹⁵. Factorii din interacțiunea cărora au rezultat, în cursul dezvoltării istorice, legile și formele logice ale gândirii, și-au transmis propriile lor caractere și adevărului logic rezultat din această interacțiune. Prin conținutul lor, care vine de la obiectul existent independent de subiect, legile și formele logice au caracter obiectiv, prin forma și modul lor de existență, au caracter subiectiv, iar prin mobilul ce le-a determinat apariția, dezvoltarea și criteriul de verificare, au caracter social.

Ca urmare, corectitudinea logică manifestată în cerințele sistemului de forme și legi logice și valabilitatea ei universală derivă din practica umană, din fapte constatate și mereu verificate în practica istorică. Aceste fapte repetat constatate s-au transpus în gândire ca structuri raționale relativ independente, concentrând astfel practica trecută, „experiența șirului de strămoși”, cum se exprimă Engels. Sistemul de forme și legi logice este, cu alte cuvinte, generalizarea istorică a rezultatelor obținute prin experiență. Pe această cale cucerit, și condensând rațional practica trecută, acest sistem devine condiție necesară atât în obținerea cunoștințelor, cât și în procesul verificării și demonstrării adevărului lor. Aceasta explică de ce adevărul logic acționează în mod necesar și de ce se cere cuprins în orice cunoștință dedusă (ca întemeiere a ei). Prin caracterul lui, adevărul logic constituie, alături de practica directă, și izvor parțial al cunoștințelor deduse, și criteriu de verificare a adevărului lor. Se înțelege, adevărul logic manifestat sub forma corectitudinii logice nu este decît o formă specifică în care apare și acționează practica social-istorică. Concepția materialismului dialectic și istoric ne cere să dăm noțiunii de practică socială un sens mai larg: nu poate fi vorba numai de practica actuală (prezentă), ci de întregul proces istoric de dezvoltare, care include și practica trecută. Și, cum s-a putut reține, cea trecută acționează concentrată rațional în structura sistemului de forme și legi logice, sub forma cerințelor de

¹⁵ Joja, Ath., *Studii de logică*, p. 381.

corectitudine logică. În constituirea adevărului, practica socială este prezentă sub ambele sale moduri de existență și manifestare și acționează concomitent și în mod necesar și pe cale directă, ca practică nemijlocită, actuală, și pe cale logică — ca practică trecută, rațional structurată. Bine înțeles, corectitudinea logică nu poate constitui prin ea însăși criteriul adevărului obiectiv. Ea rămâne o condiție necesară (datorită originii ei) nu însă și suficientă. Nu e cazul să absolutizăm. Cerințele corectitudinii logice se cer însoțite de verificarea în practica directă a conținuturilor de cunoaștere din ideile, judecățile și raționamentele noastre. Verificarea în practică directă poate fi înlocuită cu „rezultatele experiențelor șirului de strămoși” condensate în cerințele corectitudinii logice numai în anumite limite hotărâte de practica directă. Criteriul unic al adevărului este practica socială, care, cum am văzut, verifică și adevărul corectitudinii logice.

Nici o știință nu se poate dispensa de criteriul logic în verificarea adevărilor descoperite. La nivelul contemporan de dezvoltare, când, pe baza mijloacelor perfecționate de investigație, fiecare știință pătrunde tot mai adânc în esența fenomenelor, ridicându-se de la particular la tot mai general, verificarea adevărului constituie un proces complex, în care acționează concomitent atât practica directă, cât și demonstrația logică. Poate fi vorba doar de predominarea uneia sau a alteia dintre modalitățile de verificare, în funcție de natura fenomenelor cercetate și de gradul de generalitate și esență a proceselor oglindite de o teorie sau alta. Dacă în verificarea adevărului unor teorii din domeniul științelor naturii predomină criteriul practicii nemijlocite, pe cale experimentală în laboratoare sau în procesul industrial de producție, iar în cel al teoriilor din domeniul științelor sociale predomină verificarea prin însăși desfășurarea vieții sociale, în verificarea teoriilor ce oglindesc procese abstracte și extrem de abstracte, cum sint teoriile din domeniul matematicilor, predomină verificarea pe calea demonstrației logice. Faptul că practica socială se manifestă pe căi diferite și în grade diferite în obținerea și verificarea cunoștințelor reflectate de variatele teorii științifice, nu schimbă nimic din esența ei. E vorba numai de modurile ei specifice de manifestare.

ПРИРОДА И РОЛЬ СИСТЕМЫ ЛОГИЧЕСКИХ ФОРМ И ЗАКОНОВ

(Р е з ю м е)

Система логических форм и законов, умственные структуры, посредством которых мышление организует и рационально соотносит в единые целые составные элементы разнообразных познавательных содержаний, не может быть оторвана от объективных вещей и, тем более, не может быть освобождена от собственного содержания, которое должно заключаться в любом настоящем знании. Со своих позиций мышления проповедники формалистической логики не могут понять тот факт, что „формальное” не означает отсутствие любого содержания, а лишь определённого содержания. Ло-

гическую форму можно считать чистой в соответствии с индивидуальным и общим, но не в соответствии с универсальным, со структурой крайней общности объекта, со способом существования вещей и отношений как формы проявления материи в движении. По отношению к универсальному она является содержанием: она рационально структурирует отражение структуры объекта на уровне его крайней общности. Благодаря этому содержанию универсальной сущности система форм и законов обладает способностью охватывать и отражать содержания и определённые сущности меньшей общности, так как сущность крайней общности является одинаковой для всех вещей. Как рациональные структуры отражения свойств и отношений крайней общности, логические законы и формы идентичны с законами крайней общности вещей. Гносеологическое содержание, структурированное системой логических форм в законов, составляет логическую истину, которая проявляется в виде требований логической корректности (способ существования логической истины, которая должна содержаться в любом менее общем знании, приобретенном опосредствованным путём). Действие этого содержания определяет корректность и истину наших мыслительных актов. Его присутствие и его действие обеспечивают не только приобретение новых, истинных знаний, но объясняют и тот факт, почему проверка путём непосредственной практики научных теорий должна быть сопровождается логической проверкой и почему некоторые теории максимальной абстракции, главным образом, теории из области математики, не нуждаются в проверке непосредственной практикой.

Если логические формы и законы были бы оторваны от объективной действительности (и от другой сущности), если они были бы формами, лишёнными всякого содержания, продуктом мышления или сверхъестественных сил, или если они были бы условными творениями, они не могли бы быть способными отражать объективное движение и не могли бы привести — при соблюдении требований корректности — ни к обнаружению новых истин из данных истин и даже не могли бы сопровождать и заменить иногда общественную практику в процессе проверки истины научных теорий.

Вытекает, что происхождение, природа и сущность логической истины, проявленной в виде логической корректности как свойство форм и законов, необходимый и аксиоматический характер логической истины те же, что и у гносеологической истины. И логическая истина является объективной своим происхождением и содержанием и субъективной своим способом существования: общественно-историческая практика определяет её происхождение и сущность и является и её критерием правдивости.

NATURE ET RÔLE DU SYSTÈME DE FORMES ET DE LOIS LOGIQUES

(Résumé)

Le système de formes et de lois logiques, le système de structures mentales, grâce auxquels la pensée organise et met en corrélation rationnellement, sous forme d'ensembles unitaires, les éléments composants des contenus variés de connaissance, ne peut être séparé des réalités objectives et, moins encore, ne peut être vidé d'un contenu propre — contenu qui veut être compris dans toute connaissance véritable. A partir de leurs positions théoriques, les partisans de la logique formaliste ne peuvent pas comprendre le fait que le „formal” signifie non pas l'absence de tout contenu, mais seulement d'un contenu déterminé. La forme logique peut être considérée comme pure par rapport à l'individuel et au général, mais ne peut pas l'être aussi par rapport à l'universel, à la structure de généralité extrême de l'objet, à la modalité d'existence des objets et des relations comme formes de manifestations de la matière en mouvement. En rapport avec l'universel elle est contenu; elle reflète rationnellement la réflexion de la structure de l'objet au niveau de son extrême généralité. Par ce contenu d'essence universelle le système de formes et de lois possède la capacité de comprendre aussi en lui celle de réfléchir sur des contenus et des essences déterminés de généralité plus restreinte, car l'essence de la

généralité extrême est la même pour tous les objets. En tant que structures rationnelles de la réflexion des propriétés et relations d'extrême généralité, les lois et formes logiques sont identiques aux lois d'extrême généralité des objets. Le contenu gnoseologique structuré par le système de formes et de lois logiques constitue la vérité logique, vérité qui se manifeste sous la forme des exigences de correction logique (le *mode d'existence* de la vérité logique, qui demande à être compris dans toute connaissance moins générale obtenue par voie médiate). L'action de ce contenu détermine la correction de la vérité de nos actes de pensée. Sa présence et son action non seulement assurent l'acquisition de nouvelles connaissances vraies, mais expliquent aussi pourquoi la vérification des théories scientifiques par la pratique directe doit être accompagnée de la vérification logique et pourquoi certaines théories d'abstraction maxima, surtout celles du domaine mathématique, ne nécessitent pas la vérification par la pratique directe.

Si les formes et lois logiques étaient détachées de la réalité objective (et d'autre essence), si elles étaient des formes vides de tout contenu, produit de la pensée ou de forces surnaturelles, ou bien des créations conventionnelles, elles seraient incapables de réfléchir le mouvement objectif et ne pourraient pas mener, dans le respect des exigences de correction, à la découverte de vérités nouvelles à partir de vérités données, ni accompagner et parfois remplacer la pratique sociale dans le processus de vérification de la vérité des théories scientifiques.

De là résulte que l'origine, la nature et l'essence de la vérité logique manifestée sous la forme de la correction logique comme propriété des formes et lois logiques, le caractère nécessaire et axiomatique de la vérité logique, ne peuvent être que ceux de la vérité gnoseologique. Et la vérité logique est objective par l'origine et le contenu, et subjective par son mode d'existence: la pratique historico-sociale détermine son origine et son essence et constitue en même temps le critère de sa véracité.

ELEMENTE DIALECTICE ÎN GÎNDIREA LUI J. -J. ROUSSEAU

de
EUGEN RÓZSA

Dezvoltarea dialecticii în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea în general și, în consecință, și în gândirea lui J. -J. Rousseau, s-a realizat în condițiile unei presiuni intense a metafizicii. În astfel de împrejurări, apariția fiecărui element dialectic și cu atât mai mult nașterea unei capodopere dialectice¹ a purtat pecetea unei biruințe, de altfel necesarmente parțiale, dar promițătoare de alte victorii. Cercetarea dialecticii în această epocă stîrnește însă interes nu numai din cauza acestui dramatism, implicînd o tensiune puternică. Această perioadă prezintă, din unghiul de vedere al dezvoltării dialectice, înfățișarea unui adevărat laborator: totul se petrece ca și cum s-ar experimenta pe o scară imensă felurite căi, care, deocamdată în mod modest și cu o scadență mai îndepărtată, duc totuși la o dialectică dezvoltată. În orice caz, încercările, determinate în ultimă analiză de factori economici, sociali, sînt variate. Prezintă caracter specific și drumul lui J. -J. Rousseau spre dialectică. Astfel, dacă la Denis Diderot se poate constata o înaintare oarecare a elementelor dialectice pe toate terenurile înțelegerii realității și dacă, într-un anumit sens, este permis de a vorbi la el despre o ofensivă generală, — la Rousseau dialectica se găsește numai în anumite domenii; s-ar putea afirma chiar că la Rousseau dialectica, de altfel cu o adîncime surprinzătoare pentru epoca sa, se prezintă într-un context străin dialecticii. Drumul lui Rousseau diferă într-un fel mult mai accentuat de cel al lui Leibniz, diferența mergînd pînă la a fi radicală. Este știut că opoziția, pe o scară mai mult sau mai puțin largă, față de gândirea metafizică se asociază la anumiți gînditori, printre care și la Leibniz, cu o detașare de materialism, cu o opoziție față de materialism. Dar dacă la Rousseau există idealism, și fără îndoială există, linia de afirmare a dialecticii nu-l duce spre idealism. Din contră: rezultatele cele mai importante ale lui Rousseau pe terenul dialecticii îl apropie, într-o

¹ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, ed. III-a, București, p. 27.

anumită măsură, de materialismul istoric. Înaintarea spre dialectică ce se poate constata la Rousseau, cugetător având o concepție progresistă cu o largă rezonanță istorică², prezintă în această lumină o însemnătate cu atât mai mare.

Iată câteva caracteristici generale ale dialecticii la Rousseau. Este îngăduiț, credem, de a începe, în anumite cazuri, cu afirmarea unor caracteristici generale, urmînd ca dovada justetei caracterizării, considerate ca prealabilă, să se facă pe parcurs. Problema dialecticii în secolul al XVIII-lea și în special la Rousseau este, desigur, de această natură. În „laboratorul” unde s-a elaborat filozofia secolului al XVIII-lea s-au născut rezultate îndepărtate de gîndirea metafizică dominantă, rezultate dacă nu ascunse, în orice caz relativ greu discernabile. În înțelegerea acestor începuturi de rezultate, dificultatea provine și din faptul că anumite asemănări reale și identități aparente invită insistent să se pună totul în sacul comun al elementelor dialectice și fac să nu se vadă imediat diferențe importante de nuanță ce se cer degajate. În aceste condiții nu este, credem, o precauție inutilă a pune la început câteva jaloane de orientare.

*

O cercetare care își pune ca sarcină să furnizeze o contribuție la elucidarea problemei elementelor dialectice în gîndirea lui J.-J. Rousseau nu poate să aibă nici o șansă să ajungă la rezultate dacă nu se bazează pe o înțelegere a ansamblului acestei gîndiri, cel puțin în liniile sale cele mai importante și, în orice caz, în orientarea sa esențială. Numai în acest fel se poate determina care sînt aceste terenuri ale gîndirii lui Rousseau unde se manifestă dialectica; numai în acest mod se poate examina raportul dintre elementele dialectice și poziția față de materialism și idealism în gîndirea lui J. -J. Rousseau.

Dar în unele cazuri este necesar a aborda mai întii unele probleme care nu au o importanță directă în determinarea orientării generale a unei gîndiri, pentru a ajunge numai după efectuarea acestui ocol la probleme de însemnătate directă. Un aspect ce nu se poate neglija, chiar dacă are numai o importanță indirectă, îl constituie problema examinării gîndirii cercetate în raportul ei cu trecutul filozofic pe de o parte, cu prezentul și viitorul filozofic pe de altă parte. Problema raportului unei filozofii față de trecut și viitor trebuie însă studiată cu condiția de a nu deplasa, în sensul exagerării, importanța ei. Ea implică și o anumită complexitate. La unii filozofi prezintă mai multă însemnătate raportul față de trecut, la alții raportul față de prezent și viitor, fără ca vreunul dintre aceste aspecte să fie relevant în privința orien-

² Jean Guchenno în *En marge des Confessions*, ed. Grasset, Paris, 1943, p. 10, prezentînd un fel de dovadă a acestei rezonanțe perceptibile și în zilele noastre, scrie: „În 1941 în tristul și falsul timp liber ce servitudinea l-a oferit scriitorilor, am căutat un mare prieten, un om neînduplecat. Totul era plin de minciuni în jurul nostru; atunci m-am gîndit din nou la Rousseau”.

tării generale a gândirii studiate. Dacă în foarte multe cazuri există un anumit echilibru între aceste două feluri de raportări, Rousseau constituie o excepție, de altfel cât se poate de ușor de înțeles. Autodidactul Rousseau n-a avut posibilitatea să-și îndrepte privirea asupra întregii bogății a trecutului filozofic și din acest fapt a rezultat o predominanță în gândirea lui a înrădăcinării nemijlocite în prezent și a orientării spre viitor.

Prin aceasta nu afirmăm că o concepție ca cea a lui Rousseau ar fi străină trecutului filozofic. S-ar putea arăta, dacă nu o filiațiune istorică cu toate amănunțele dezvoltate, în orice caz înrudirea filozofică generală a gândirii lui Rousseau cu o serie de concepții din trecut. Dar fapt este că aspectul acesta, din motivul amintit, a atras mai puțin atenția contemporanilor. S-au făcut totuși încercări de interpretare și în această privință. În adevăr, s-a vorbit despre Rousseau ca despre un urmaș al cinismului antic, avînd în vedere ostilitatea sa pronunțată față de anumite urmări ale civilizației, disprețul său accentuat față de viața mondenă și atașamentul său de principiu la o viață simplă, străină oricăror pretenții. Astfel de comparații pot avea o anumită utilitate pentru a arunca o lumină vie asupra unor aspecte ale ideilor lui Rousseau, dar ele nu pot fi duse prea departe. Astfel, este incontestabil că doctrina generală a lui Rousseau trebuie să fie caracterizată ca sentimentalism; or, putem să ne întrebăm, cu drept cuvînt, dacă un cinism sentimental mai este cinism. Putem să nu dezvoltăm aceste observații, deoarece nimeni nu s-a gândit să facă dintr-o interpretare a raportului lui Rousseau față de trecutul filozofic un punct de plecare pentru explicarea orientării generale a gândirii sale.

Cu totul altfel se prezintă situația în privința raportului față de prezent și viitor, și tocmai aici se impune clarificarea prealabilă despre care a fost vorba. Înțelegerea acestei probleme presupune refuzul net de a ceda tentației — în cercetarea cugetării lui Rousseau — de a separa viitorul de prezent; înțelegerea justă implică rezistență față de ispita de a considera pe Rousseau fie ostil reprezentanților caracteristici ai epocii sale, fie rupt de contemporanii săi; într-un cuvînt, se cere eliminarea interpretării după care Rousseau născîndu-se pentru viitor, ar fi în mod exclusiv un precursor, sau ar trebui să fie considerat în primul rînd ca atare. Tentația are o anumită putere și din cauză că polemica dusă de Rousseau, în diferite forme, cu mințile luminate ale epocii sale pare să-și aibă rădăcina într-o tendință profundă a gândirii sale. Există, în orice caz, anumite elemente în opera lui Rousseau care dacă sînt considerate ca detașate de ansamblu, pot să creeze impresia că Rousseau s-ar fi ridicat împotriva epocii luminilor, împotriva epocii sale. Pretinsa opoziție între Rousseau și epoca sa s-ar baza, după unii interpreți, pe faptul că Rousseau este omul sentimentului, iar epoca sa, în reprezentanții ei cei mai luminați, s-a călăuzit, pe terenul concepției de viață, după rațiune, considerînd-o drept principiu suprem.

Astfel, punctul de vedere nejustificat al opoziției între rațiune și sentiment devine pentru unii un principiu de explicare a operei lui Rousseau și chiar a secolului al XVIII-lea în întregimea sa.

Dar interpretarea după care este posibil a înțelege raportul lui Rousseau față de viitor, pe Rousseau în ansamblul operei sale, și secolul XVIII-lea în general, din unghiul de vedere al opoziției între rațiune și sentiment, are din ce în ce mai puțini partizani și o încercare de acest fel nu mai este socotită ca operantă nici de critica universitară franceză. Astfel profesorul Jean Fabre³ respinge acest punct de vedere, regretînd că Paul Hazard în marea sa operă *La pensée européenne au XVIIIe siècle* publicată în 1946, mai plătește tribut acestui fel de a privi (neaplicat de altfel și lui Rousseau, gînditor a cărui operă Paul Hazard ar fi examinat-o într-un al doilea volum dacă n-ar fi intervenit moartea sa), și aprobă căutările întreprinse în ultimii ani într-o direcție diferită. Din partea sa, Jean Fabre susține că același conținut, în împrejurările diferite ale aceleiași epoci, poate să fie exprimat fie ca gîndit, fie ca trăit, fie prin rațiune, fie prin sentiment⁴. Abandonarea justificată a opoziției între rațiune și sentiment, ca cheie de înțelegere a secolului al XVIII-lea, înseamnă în orice caz înlăturarea unei piedici în calea înglobării firești a concepției lui Rousseau în gîndirea generală a epocii sale, fără însă a se exclude posibilitatea și a unui rol de precursor al filozofului nostru.

Conținutul din concepția lui Rousseau nu se va înțelege însă în sensul și orientarea sa decît atunci cînd, conform metodologiei marxiste, se va examina realitatea ce o exprimă și atitudinea față de realitate ce o implică.

În ultimă analiză, o lumină vie aruncă asupra întregii sale gîndiri, atît în aspectul ei propriu-zis filozofic, cît și în latura sa de cugetare social-politică, faptul că Rousseau a trăit în ajunul destrămării definitive a relațiilor economice feudale franceze. Nu se poate să nu îi recunoaștem acestui cugetător care a străbătut o cale filozofică originală și importantă, rolul de a fi fost unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai acestei Franțe frămîntate, ai Franței progresiste din secolul al XVIII-lea.

*

Unele lucrări ale lui Rousseau, în special cele autobiografice, nu prin conținutul lor ci prin anumite accente ce-și găsesc expresia în ele pot să fie inducătoare în eroare. Iată de ce este necesar să afirmăm cu insistență că Rousseau, care s-a dovedit a fi de partea forțelor sociale noi, de partea burgheziei în ascensiune, și în special a micii burghezii, a avut o atitudine de condamnare hotărîtă a stărilor existente, militînd

³ Jean Fabre, *Lumière et romantisme*, Librairie C. Klincksiek, Paris, 1963, Introducere, p. II.

⁴ *Ibidem*, p. VII.

pentru ideile de egalitate și de libertate și nerenegînd niciodată concepția sa o dată formată⁵.

Rousseau a militat pentru ideile progresiste ale epocii sale și totodată și-a delimitat concepția sa de cea a celorlalți gînditori progresiști. Este oare nevoie a se accentua că nu poate elabora o interpretare justă cel care pune pe primul plan tendința — în mod cert existentă la Rousseau, fără să fie primordială — de a se delimita de ceilalți gînditori, care și ei s-au situat de partea forțelor sociale noi? Este incontestabil că sentimentul constituie principiul suprem în concepția lui Rousseau. Dar importat este a vedea în mod precis ce reprezintă sentimentul în filozofia acestui gînditor progresist.

Sentimentul, așa cum îl concepe Rousseau, este oare opus, ostil rațiunii? Hotărit, nu. Sentimentul nu este la Rousseau un factor de dezordine, de perturbare, nici pe terenul teoretic și nici în domeniul practic-moral al rațiunii. La Rousseau inima are, în fond, același limbaj ca și rațiunea. Iată de ce Rousseau, omul sentimentului, a putut să aibă idealurile epocii sale progresiste, epocă călăuzită de rațiune.

Dar dacă faptul că există acest limbaj comun este ușor de constatat, explicarea acestei coincidențe nu se oferă de la sine. Dificultatea provine din faptul că Rousseau nu este un gînditor sistematic și poziția principiului nu este în multe cazuri imediat urmată, la el, de explicare. Dar explicarea pe care o căutăm există, romanul său *La nouvelle Héloïse*, lucrarea literară atît de importantă din punct de vedere filozofic, conținînd o analiză explicativă profundă a principiului său suprem. Reiese în felul acesta că Rousseau nu prețuiește orice fenomen afectiv, și manifestă chiar repulsație față de acea formă de afectivitate care cuprinde vreun element brusc, producător de criză. Rousseau atribuie valoare numai acelei forme de afectivitate care este caracterizată printr-un aspect calm, printr-o continuitate, continuitate în a cuprinde căldură umană. Iată deci explicarea: există limbaj comun al inimii și rațiunii la Rousseau deoarece, după el, sentimentul trebuie să fie conceput în așa fel ca prin caracterele sale esențiale de calm și continuitate să fie receptiv față de rațiune, și chiar să cuprindă rațiunea. La Rousseau sentimentul — conceput ca într-adevăr uman — poate să cuprindă rațiunea. În felul acesta, printr-o analiză adîncă Rousseau regăsește în sentiment conținutul propriu-zis uman și barează calea acelorora care nu vor să vadă în oricare element de afectivitate nici o altă semnificație decît aceea de a fi un punct de plecare spre irațional. Sentimentul, drept principiu suprem în concepția sa tocmai din cauză că are această semnificație de element afectiv umanizat, a putut să-i permită lui Rousseau să aibă și să exprime o atitudine generală progre-

⁵ Nu examinăm aici decît gîndirea maturizată a lui Rousseau și nu ne ocupăm de o fază a vieții sale cînd, tînr fiind, a căutat o anumită acomodare cu secolul său și s-a declarat chiar pentru împăcarea cu inegalitatea socială.

sistă de afirmare a ideilor de egalitate și libertate, înglobându-se în avântul general al Franței înaintate din secolul al XVIII-lea.

Dar sentimentul ca principiu suprem îi servește lui Rousseau și pentru a se delimita de acei gânditori cu care se găsește, în fond, în aceeași tabără progresistă.

Sentimentul se dovedește a avea un conținut bogat și în acest aspect al său. Dar de data aceasta conținutul despre care vorbim se revelează a fi de caracter contradictoriu.

În fond ce le reproșează Rousseau contemporanilor săi? Ar fi inexact a afirma că respinge concepția lor mecanicistă în toate aplicațiile ei. El acordă un teren chiar foarte larg de valabilitate concepției mecaniciste în forma sa materialistă. Valabilitatea materialismului mecanicist este recunoscută de către Rousseau nu numai pe terenul naturii moarte, ci și în domeniul naturii vii. Trebuie să ne ferim de eroarea care ar putea proveni din faptul că natura, la Rousseau, este determinată de o gamă întinsă de sentimente. Rousseau nu spune nici un cuvânt din care s-ar putea deduce că privește natura în general sau un anumit domeniu al ei în special ca neputînd intra, în privința explicării, în cadrul unei concepții mecaniciste. Despre corpul uman în general și despre corpul său în special vorbește, în mai multe locuri, ca despre niște mașini.

Rousseau nu respinge mecanicismul în bloc, el se ridică numai împotriva tezei valabilității generale a teoriei mecaniciste; nu are obiecții împotriva acestei teorii decît în măsura în care și pe acel teren unde ea jenează sau împiedică elaborarea unei concepții bogate despre om. În acest sens, dar numai în acest înțeles, există la Rousseau o foarte puternică opoziție față de concepția mecanicistă. Și tocmai aici intervine doctrina sentimentului, prezentînd un aspect nou și afirmîndu-se ca factor delimitant al filozofiei lui Rousseau față de gândirea aceluia cu care filozoful nostru se găsește în aceeași tabără progresistă.

În adevăr, sentimentul considerat ca baza vieții omului, ca garanția bogăției vieții umane este conceput de Rousseau ca interioritate. La Rousseau interiorul din sentiment se opune în mod firesc exteriorului caracteristic pentru orice este de natură mecanică. Iată că interioritatea este accentuată cu putere. Iată că Rousseau descoperă — sau redescoperă, sau și mai precis, descoperă pentru secolul său — interioritatea. În felul acesta sentimentul se prezintă într-o nouă înfățișare: sentimentul s-a afirmat ca transparent, pătruns de rațiune, avînd limbaj comun cu rațiunea, — și sentimentul se manifestă acum ca interioritate. Dar a arăta la Rousseau existența sentimentului ca interioritate, de parte de a însemna terminarea analizei, nu este decît începutul acesteia. În adevăr, nu există un singur fel de interioritate. Rousseau concepe interioritatea în spiritul luminos al secolului său. El nu creează o prăpastie de netrecut între interior și exterior; prețuind interiorul, el nu neagă rolul exteriorului. Iată de ce nu este permis a-l considera pe Rousseau ca omul interiorității izolate. Nu numai că el nu separă în

mod absolut interiorul de exterior, dar emite chiar ideea dependenței interiorului de exterior, idee ce este călăuzitoare în mare măsură în opera sa. Astfel, tot conținutul lucrării *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* tinde să arate că „interiorul”, întreaga viață psihică și morală în dezvoltarea ei, este dependent de felul cum se prezintă „în exterior”, în istorie, diferitele forme ale inegalității și egalității. Iar în *La nouvelle Héloïse* problema reapare într-o cu totul altă formă, dar cu aceeași esență. Nu ne referim la acțiunea propriu-zisă a romanului, nici la destinul personajelor sale, dar relevăm că viața umană a personajelor, și în special a celor doi tineri, experiența lor a sentimentului, a virtuții, a fericirii, viața lor în ceea ce are „interior”, este diferită după cum în „exterior” existența forței conservatoare de inegalitate socială, reprezentată prin tatăl lui Julie, nu este considerată încă ca operantă, sau se manifestă ca indiscutabil reală. În felul acesta, ceea ce s-ar putea numi întreaga structură a interiorității este arătat ca schimbându-se în funcție de exterior. Este clar că pentru Rousseau interioritatea nu constituie o casă închisă, fără porți și ferestre spre exterior, ferită de pătrunderea oricăror influențe din afară. Astfel se dovedește că noul adus de Rousseau rămîne în cadrul general al spiritului caracteristic pentru secolul al XVIII-lea: interioritatea nu-i servește lui Rousseau pentru a întreprinde o fugă himerică de la realitate, un salt imaginar din lume. Rousseau, prețuitor al interiorității, continuă să aibă ochii ațintiți spre exterior. Iată de ce problema sentiment-rațiune și tendința de cuprindere a rațiunii în sentiment este așa de aproape la J. -J. Rousseau de problema sentiment-interioritate și tendința de a menține dependența interiorului de exterior.

Dar iată că a devenit limpede felul în care Rousseau a ajuns la dialectică. Vederea aceasta a dependenței interiorului de exterior, ce am constatat-o la Rousseau, îl duce la conceperea diferitelor forme ale inegalității în diferite faze de desfășurare în cadrul istoriei; îl duce, cu alte cuvinte, la o apropiere de ideea de dezvoltare istorică. Iar înțelegerea forțelor sociale de egalitate și inegalitate ca factori exteriori de care depinde schimbarea în structura interiorității, îl duce la o apropiere de ideea de dialectică a vieții psihice și morale. Trebuie să mai adăugăm: ideea de schimbare, cel puțin în forma sa incompletă de apropiere de dezvoltare, se înrădăcinează la Rousseau în așa măsură încît ea apare, sau cel puțin se lasă întrevăzută, oriunde este vorba la el despre om. Astfel, ideea de dezvoltare se întrezărește și în domeniul pedagogic și în special în concepția lui Rousseau după care copilul nu este un adult în miniatură, creșterea psihică a copilului și diferitele vârste în general reprezentînd momente de dezvoltare umană. Iată deci domeniile unde se manifestă în primul rînd elemente dialectice la J. -J. Rousseau.

Dar trebuie să mergem mai departe în caracterizarea acestei dialectici. În adevăr, dacă reamintim că existența inegalității este văzută de Rousseau în dependență de apariția și menținerea proprie-

lății private, existența proprietății private avind drept consecință inegală repartiție a averii, aceasta o facem pentru a arăta că Rousseau a depășit punctul de vedere în general adoptat atunci de reprezentanții burgheziei, și a elaborat o concepție în cadrul căreia elementele dialectice, mai ales unele dintre ele, dobîndind un anumit caracter, au o importanță cu totul deosebită. În urma faptului că în sinul feudalismului, după cum se știe, relațiile capitaliste s-au dezvoltat puternic în Franța secolului al XVIII-lea, burghezul devenit posesor de mari averi s-a ferit să pună, prin reprezentanții săi ideologici, problema economică, neavînd interes decît în lichidarea inegalității juridice și politice. Mica burghezie nefiind în aceeași situație cu marea burghezie în privința beneficiilor de pe urma dezvoltării relațiilor capitaliste, consecința acestui fapt s-a reflectat în atitudinea micii burghezii ca o relativă independență față de marea burghezie, iar pe plan filozofic ca o lărgire considerabilă în conceperea realității sociale, mergînd pînă la înglobarea factorului economic. Concepînd, în adevăr, inegalitatea ca fiind în primul rînd de natură economică, și considerînd că factorul economic stă pe primul plan în privința dezvoltării în domeniul social-istoric, Rousseau a făurit o operă care, în acest aspect al său, se situează pe linia pe care se va dezvolta materialismul istoric.

Iată cum opoziția lui Rousseau față de concepția mecanicistă îl duce spre o apropiere de dialectică și încă spre o apropiere de acest virf al dialecticii. În felul acesta sentimentul, ca principiu suprem adoptat de Rousseau, și care îi servește și pentru a se delimita de contemporanii săi atașați mecanicismului, cuprinde un imbold de a merge spre dialectică.

Dar, după cum am mai afirmat, sentimentul constituind un mijloc de opoziție față de concepția mecanicistă, are și un conținut contradictoriu, cuprinde și un alt aspect. La Rousseau sentimentul ca interioritate nu este totdeauna un factor de atașament la realitate prin relația strînsă între exterior și interior. Dacă ne-am ridicat cu hotărîre împotriva interpretării după care Rousseau ar fi în general omul interiorității izolate, nu putem să nu relevăm că într-un anumit domeniu sentimentul se prezintă la el și ca pură interioritate. Iar interioritatea ruptă de exterior constituie pentru Rousseau o cale către Dumnezeu. Este cert că deismul lui Rousseau are un caracter specific⁶. Atitudinea lui față de religie și biserică păstrează elemente puternice pozitive, manifestate prin negarea miracolelor, prin respingerea dogmelor și printr-un anticlericalism neșovăitor. Nu putem să nu ținem cont de faptul că persecuțiile reale ce le-a suferit, le-a îndurat în mare parte din cauza unui text în care a tratat problemele religiei. Dar nu este mai puțin adevărat că, în concepția sa filozofică se operează în felul acesta o breșă.

⁶ J. L. Lecercle în *Introducerea* la lucrarea lui Rousseau *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, Paris, Éditions sociales, 1954, p. 20, dă caracterizări juste vorbind despre Dumnezeu-jandarm al lui Voltaire și despre Dumnezeu al lui Rousseau, consolatorul poporului.

Astfel, oricîtă importanță îi atribuie Rousseau realității existente „în exterior”, totuși, după el, realitatea nu este suficientă sîeși. Într-o astfel de concepție generală, neferită de iluzii, realitatea în mod artificial sărăcită de autodinamica ei, nu poate cuprinde totul, și în special nu poate cuprinde în întregime interioritatea în ceea ce are ea înălțător. Opoziția lui J. -J. Rousseau față de concepția mecanicistă se manifestă deci, în acest aspect al opoziției sale, ca o îndepărtare de la realitate, ca o refugiere în idealism.

Acestea sînt cele trei înfățișări în care sentimentul se prezintă la Rousseau :sentiment ca avînd limbaj comun cu rațiunea, sentiment ca înglobînd interioritatea dependentă de exterioritate și sentiment ca pură interioritate. Sentimentul numai în totalitatea acestor trei înfățișări, văzute în funcție de realitatea socială de atunci, constituie obiectul doctrinei sentimentului la Rousseau.

Ajuns la acest punct al expunerii noastre, putem să încercăm să dăm răspuns și la întrebarea dacă Rousseau poate fi considerat ca precursor al vremurilor viitoare. Am arătat că în situația sa socială, relativă independență a micii burghezii față de marea burghezie, îi permite lui Rousseau să întrevadă primordialitatea contradicțiilor economice. Rousseau a întrevăzut deci acele contradicții care se vor manifesta, în mod acut, cu toate consecințele lor, în viitor. Ca și toți ceilalți gînditori înaintați ai epocii, și Rousseau a luptat în primul rînd împotriva ideologiei feudale, dar, împreună cu unii cugetători ai secolului său dintre cei mai înaintați, el a avut, într-un anumit sens și într-o anumită măsură, privirea îndreptată și spre viitor. În acest fel poate fi considerat Rousseau ca un precursor. Dar condiția de mic burghez ce a avut-o, a determinat la Rousseau o atitudine complexă cu aspecte nearmonizate. Dacă are privirea îndreptată și spre viitor și dacă este atașat și viitorului, acest viitor îi inspiră totuși și îngrijorări. Condamnînd cultura, cu anumite rezerve de altfel, Rousseau respinge în primul rînd cultura feudală, dar este inexact a susține că se împotrivesțe în mod exclusiv culturii feudale. El critică trecutul, dar nici față de dezvoltarea culturală și socială a viitorului, în anumite aspecte ale ei, nu manifestă entuziasm. Este îngrijorat, în fond, de soarta micului burghez care intruchipează pentru el independența. Îngrijorarea aceasta ia mult din încrederea pe care o are în viitor. În orice caz, dacă micșorarea independenței micului burghez îl duce pe Rousseau la o micșorată încredere în viitor, reala independență relativă a micii burghezii față de marea burghezie — după cum am constatat — îi permite să întrevadă problemele vremurilor viitoare. Din fericire, micșorata încredere în viitor nu-l împiedică pe Rousseau să sondeze viitorul și să înțeleagă ceea ce i-a fost îngăduit unui fiu al secolului al XVIII-lea să descifreze din viitor.

Această orientare și spre viitor se manifestă la Rousseau, în primul rînd, în izbucnirea elementelor dialectice. Dintre cele trei domenii

în care am încercat să dezvăluim prezența dialecticii, ne vom ocupa în continuare de domeniul social-istoric și de viața psihică și morală. În primul rînd vom examina felul în care Rousseau concepe dezvoltarea în domeniul social-istoric.

*

Înainte de a trece însă la analiza directă a manifestărilor dialectice în gîndirea lui J.-J. Rousseau, trebuie să aruncăm o privire asupra lucrărilor sale pentru a stabili în care din ele și în ce fel aceste manifestări dialectice se găsesc exprimate. Acest lucru este cu atît mai necesar cu cît Rousseau nu este un gînditor sistematic, după cum s-a mai arătat.

Este adevărat că lirismul său filozofic acoperă, și s-ar putea crede că totodată și revelează o logică internă incontestabil existentă care, în ciuda unor inconsecvențe⁷, se manifestă în liniile esențiale ale doctrinei. Dar această logică internă nu este ușor de găsit. Nici chiar lirismul lui Rousseau nu este un fir conducător despre care s-ar putea presupune că este de folos pentru a lămuri toate demersurile, uneori ascunse, ale gîndirii sale. Astfel, elaborarea lucrării *Discours sur les sciences et les arts* a fost realizată de Rousseau, după propriile sale mărturisiri, într-o stare de exaltare care se oglindește și în text și care nu se va mai întîlni, cel puțin nu în măsura aceasta, la întocmirea nici unei alte lucrări dintre cele create de el; dar chiar și o considerare simplă și directă arată că această afectivitate debordantă nu este în proporție nici cu valoarea intrinsecă a lucrării în general și nici cu importanța elementelor dialectice exprimate în această scriere în special. Este deci necesar să renunțăm la acest fir conducător, care se dovedește a fi nesigur, și trebuie simplamente să comparăm diferitele lucrări ale lui Rousseau ținînd cont de conținutul lor.

În lucrarea *Discours sur les sciences et les arts* este vorba despre influența asupra moravurilor a științelor și artelor, influență ce Rousseau o apreciază ca fiind negativă. Tema oferă posibilități, bine folosite, de prezentare strălucitoare, dar nu se ratașează la o concepție social-istorică cristalizată. În lunga înșirare de argumente și ilustrări prin care Rousseau încearcă să întărească teza pe care o susține, apar unele teme constante ale gîndirii lui, cum ar fi condamnarea luxului și respingerea artificialității puse în legătură cu dezvoltarea științelor și artelor. Dar că aceste teme au caracter constant nu apare decît prin comparație cu celelalte lucrări. Astfel, departe de a avea rolul să explice celelalte lucrări, *Discours sur les sciences et les arts* are nevoie de lumina răsîndită de celelalte scrieri ale lui Rousseau.

⁷ În cartea sa despre viața lui Rousseau (*Rousseau par lui-même*, Éd. du Seuil, Paris, 1962), Georges May fiind condus să vorbească și despre opera sa, făcînd de altfel analize subtile, interesante, accentuează în așa măsură contradicțiile lui Rousseau încît nu poate recunoaște nici un loc logicii interne, existente în opera sa, în ciuda unor inconsecvențe incontestabile.

Lucrarea *Discours sur l'inégalité* este fundamentală atât pentru cunoașterea concepției social-istorice a lui Rousseau în general, cât și pentru a înțelege caracterul profund dialectic al acestei concepții. Această lucrare oferă posibilitate și pentru a ratășa conținutul din primul *Discours* la concepția social-istorică a lui Rousseau. Cu toate acestea, *Discours sur l'inégalité* nu constituie o unitate aparte și are nevoie de întregiri, conținute în alte lucrări ale lui Rousseau și în special în *Du contrat social*. În adevăr, cel de al doilea *Discours* nu se ocupă de „ultimul” inel al lanțului istoric, și anume de prezent, și din acest motiv trebuie să fie studiat împreună cu *Du contrat social*. Studiul acesta va pune problema legăturii sau a lipsei de legătură între aceste două lucrări. De altfel, numai avînd în vedere conținutul acestor două lucrări luate laolaltă, se va putea considera în toată amploarea necesară — neexcluzînd nici aspectele rămase nerezolvate — problema dialecticii în domeniul social-istoric la Rousseau.

Viața psihică și morală în dezvoltarea ei, este de asemenea prezentată în *Discours sur l'inégalité*, dar ultimul inel al lanțului nici în această privință nu este arătat în această lucrare. Este surprinzător ca o scriere literară să aibă un rol însemnat într-o operă cu conținut filozofic, dar, după cum am mai arătat, romanului *La nouvelle Héloïse* nu i se poate nega acest rol. Se va vedea mai de aproape că acest roman are tocmai rolul important de a exprima ultimul inel al lanțului dezvoltării vieții psihice și morale, inel a cărui lipsă din *Discours sur l'inégalité* am deplins-o. Putem să afirmăm deci, că lucrarea *Discours sur l'inégalité* și romanul *La nouvelle Héloïse*, completîndu-se într-un anumit fel, exprimă mersul spre o dialectică a vieții psihice și morale, așa cum a conceput-o Rousseau. Va trebui să se examineze pînă unde duce și unde se oprește acest mers către o dialectică a vieții psihice și morale.

Se arată astfel că *Discours sur l'inégalité* constituie oarecum un punct central în opera lui Rousseau. În orice caz, de la acest punct pornesc drumuri care duc atât spre *Du contrat social* cât și spre *La nouvelle Héloïse*.

Dintr-un anumit punct de vedere, *Emile* este o lucrare de o mare complexitate: nici problema dezvoltării din domeniul social-istoric, nici cea din domeniul psihic moral n-a putut fi tratată în întregime într-o singură lucrare; în schimb *Emile* a putut avea un conținut cuprinzînd întreaga problematică a dezvoltării și educării copilului.

Se înțelege de la sine că și lucrările autobiografice ale filozofului nostru pot furniza, în principiu, material servînd rezolvarea problemelor puse în legătură cu existența elementelor dialectice exprimate în lucrările lui Rousseau, cu condiția însă ca ele să nu fie conside-

rate în mod exclusiv sub aspectul lor autobiografic⁸, ci și ca oglindind și cugetarea filozofică, exprimată în toate aspectele ei numai în ansamblul operei lui Jean-Jacques Rousseau.

*

Rousseau a obținut cele mai importante realizări dialectice tocmai în domeniul în care strapungerea frontului metafizic părea să fie cea mai grea: în domeniul social-istoric. În privința opunerii sale la metafizică, atacând caracterul anistoric al gândirii din secolul al XVIII-lea, totul se petrecea ca și cum Rousseau ar fi vrut să aleagă, pentru a o combate, dificultatea cea mai mare. Bine înțeles, Rousseau nu s-a îndeltnicit cu alegerea de dificultăți pentru simpla plăcere de a le combate. Dar în orice caz este justificată întrebarea, cum a ajuns Rousseau să întrevadă elemente dialectice atât de importante tocmai în acest domeniu care părea că vrea să-și păstreze secretele dialectice cu atita gelozie.

Știm că Rousseau și-a creat posibilități vaste de a păși pe terenul dialecticii, pornind de la un aspect al doctrinei sentimentului și concepend un raport de dependență a interiorului de exterior, exteriorul fiind văzut ca manifestându-se în dezvoltarea istorică a formelor variate de inegalitate și egalitate. Dar ne este permis să punem întrebarea, cum a ajuns Rousseau la crearea acestor posibilități.

Concepției mecaniciste îi este cu totul străină ideea unei forțe motrice interne a societății; cum ajunge atunci Rousseau la ideea unei astfel de forțe? Ce-i drept, există și în cadrul concepției mecaniciste conceperea unei schimbări. Dar dacă avem în vedere concepția tipic mecanicistă a lui Hobbes, înțelegem că această schimbare nu este decât o trecere de la o situație bazată pe raporturi de forțe într-o anumită compoziție, la o situație bazată pe raporturi de forțe într-o altă compoziție, fără ca istoria să cuprindă cauza schimbării acestor „situații”. Realizarea acordului, încheierea așanumitului contract social nu este, desigur, un fapt istoric. În fond nu există nici o trecere, ci numai o juxtapoziție mecanică a două stări de lucruri în mod abstract concepute. Este vorba aici despre absența istoriei. Cum ajunge Rousseau să descopere istoria?

Rousseau nu ajunge să descopere istoria prin considerații teoretice asupra dimensiunilor timpului. În gândirea sa, prezentul în mod practic are nevoie de considerații asupra trecutului, aceste conside-

⁸ Legătura între opera și viața lui Rousseau este, fără îndoială, foarte strinsă. Dar aceasta nu justifică, credem, afirmația lui Bernard Groethuysen după care „opera lui Jean-Jacques Rousseau este istoria inimii sale” (*Les Réveries d'un promeneur solitaire*, Association pour la diffusion de la pensée française, Paris, 1964, Introducere, p. 7). Rousseau scriind istoria vieții sale, este conștient de condițiile determinante speciale ale destinului său și dacă luăm în considerare toate aspectele acestei lucrări putem afirma că el, în fond, nu identifică omul din „*Réveries*” cu „omul natural”. În orice caz, în ansamblul operei sale Rousseau a vrut să exprime istoria inimii și nu istoria inimii sale.

rații asupra trecutului făcînd parte integrantă din rezolvarea problemelor prezentului. Rousseau este fiul secolului său și atunci cînd atacă epoca sa, cînd atacă caracterul anistoric al secolului în care a trăit, deoarece atenția sa, ca și a celorlalți gînditori progresiști ai epocii, este îndreptată în primul rînd spre necesitatea eliminării relelor sociale.

La Hobbes se trece de la starea naturală la starea socială, această din urmă stare reprezentînd soluția problemei sociale. Dar Rousseau, abordînd în mod direct problema socială, vede răul într-un anumit fel al organizării sociale și nu în starea premergătoare organizării. Neavînd prejudecata religioasă a nimicniciei omului, și considerîndu-l pe om ca bun din fire, existența răului social este pentru Rousseau un adevărat scandal. În nici un caz răul social nu poate fi explicat într-o asemenea concepție prin ceva interior omului; factorul explicativ al inegalității nu poate fi găsit decît în exterior, în împrejurările externe, într-un cuvînt în istorie, care și arată dezvoltarea diferitelor forme de inegalitate și egalitate. Pentru înlăturarea răului prezent, de mare ajutor este de a ști cum s-a născut răul, în ce fel binele s-a schimbat în rău; în cadrul unei asemenea concepții, istoria trebuie să existe. Este vorba aici despre o concepție mai profundă decît aceea care scoate în evidență numai un mers înțeles ca pornind de la un prezent neconform rațiunii și ajungînd la un viitor conform rațiunii. În această concepție mai profundă, răul, pentru a fi înlăturat, trebuie să fie explicat, și explicarea nu poate să vină decît de la istorie.

Astfel, pentru Rousseau, trecutul a devenit ajutorul prezentului. Dar istoria nu este pentru el maestra vieții, împărtășind învățămintele experienței istorice într-un sens restrîns de practică îngustă. Istoria învață, în sensul concepției lui Rousseau, prin dezvăluirea legii istoriei, a factorului istoric determinant.

Dar, întrebarea este de a ști dacă dezvoltarea este determinantă pentru întregul lanț istoric. Am văzut că lanțul istoric nu este tratat de către Rousseau în întregime într-o singură lucrare. Acum va trebui să vedem, dacă în cele două lucrări în care este examinată problema noastră se dă oare o imagine a unui lanț istoric nerupt.

Presupunerea relativă la existența unei rupturi în lanțul istoric la filozoful nostru este justificată și întărită prin examinarea metodologiei de cercetare aplicată de Rousseau.

Metoda mecanicistă, rezultată din concepția mecanicistă, nu putea să fie aplicată de Rousseau în domeniul social-istoric, alături de motivele ce rezultă din cele expuse pînă acum, și din motivul următor: metoda mecanicistă strict și consecvent aplicată în domeniul social, interzice în fond calea spre o teorie politică democratică. Nu s-a relevat în literatura de specialitate, cu toată importanța pe care o are, aspectul dublu al metodei mecaniciste în cercetarea domeniului social-politic, sau, mai precis, dintre cele două aspecte nu s-a accentuat decît unul: s-a arătat că metoda mecanicistă are în cel mai înalt

grad caracter progresist, intrucit exclude din interpretare ideile teologice, religioase. Dar trebuie să insistăm și asupra celui alt aspect, care constituie o piedică în a făuri o teorie politică cu o orientare democratică. După cum am mai făcut aluzie la această caracteristică a metodei mecaniciste, în cadrul aplicării ei stricte și consecvente totul rămâne pe un singur plan, și anume pe planul forței, intrucit schimbarea este redusă la a se opera numai în privința compoziției raporturilor de forțe. Iată de ce gânditorii care au susținut teorii politice democratice, studiind domeniul social prin metoda mecanicistă, au depășit-o în cursul aplicării ei. Iar Hobbes care a rămas consecvent, a susținut și a trebuit să susțină teoria statului atotputernic. Nu este necesar să intrăm acum în explicarea felului în care Hobbes, reprezentant, într-un anumit fel, al burgheziei în ascensiune, a ajuns să aprobe teoria statului atotputernic. Important este acum numai să reținem existența unui raport strins între aplicarea consecventă în domeniul social a metodei mecaniciste și imposibilitatea de a făuri o teorie democratică pe terenul politic. În faptul existenței acestui raport strins rezidă un motiv în plus, un motiv puternic pentru democratul Rousseau de a nu aplica metoda mecanicistă în studierea domeniului social-istoric. Împins fiind și de alte considerente, Rousseau și-a îndreptat în mod firesc atenția într-o altă direcție, și anume spre un fel de istoricism.

În mod intenționat am întrebuințat expresia „un fel de istoricism”, deoarece în considerațiile destul de ample pe care le face atât în prefața, cât și în corpul lucrării *Discours sur l'inégalité*, Rousseau precizează că nu invocă fapte istorice concrete, ci încearcă reconstituirea istorică bazându-se pe „raționamente ipotetice și condiționale”. În mod just s-a propus pentru caracterizarea acestei concepții metodologice expresia de cvasi-istorism. Dar, în orice caz, cvasi-istorismul acesta înseamnă o rupere evidentă de metoda mecanicistă și începutul aplicării spiritului istoric în cercetarea domeniului social-istoric, deoarece cercetarea este orientată astfel spre vederea într-un anumit fel a dezvoltării istorice.

Dar scoaterea în evidență a metodei istorice sau cvasi-istorice, realizată în *Discours sur l'inégalité*, nu înseamnă că ea este aplicată de Rousseau pentru cercetarea întregului lanț istoric, inclusiv „ultimul” inel al acestui lanț, tratat în mod special în *Du contrat social*. În această ultimă lucrare este aplicată o metodă ce s-ar putea numi juridică. Nu există deci la Rousseau o continuitate în materie de metodă. Lipsa aceasta de continuitate sugerează cu multă forță ideea că există o ruptură oarecare și în privința obiectului la care se aplică metodele întrebuințate, cu alte cuvinte că există o ruptură și în lanțul istoric conceput de Rousseau.

Pentru a interpreta în mod just felul în care Rousseau a înțeles lanțul istoric, un ajutor cit se poate de prețios sint observațiile lui Engels,

După cum se știe, clasicii marxismului consideră două lucrări drept capodopere în expunerea gândirii dialectice în secolul al XVIII-lea: *Le neveu de Rameau* de Diderot și *Discours sur l'inégalité* de Rousseau. Dar, pe cînd Marx, într-o scrisoare adresată lui Engels, dă o analiză indirectă lucrării lui Diderot⁹, analiză care tocmai din cauza acestui caracter indirect prezintă mari dificultăți de interpretare, Engels caracterizează în *Anti-Dühring*¹⁰ nu numai pe larg, dar și în mod direct conținutul dialectic al lucrării lui Rousseau.

Acest text al lui Engels exprimă o apreciere cît se poate de elogioasă a meritelor lui Rousseau. La Rousseau — constată Engels — există în domeniul istoric nu numai înțelegerea dezvoltării ca proces antagonistic prin natura sa, ca proces cuprinzînd contradicții în care una dintre extreme se transformă în cealaltă extremă, ci și înțelegerea faptului că „sîmburele acestui întreg este negarea negației”. Engels arată că negarea negației ca sîmburele întregului proces de dezvoltare stă la baza examinării de către Rousseau a problemei inegalității, deci a problemei centrale din lucrarea cercetată și, într-un anumit sens, a întregii sale opere. În felul acesta, Engels sugerează ideea că aici nu este vorba despre ceva secundar, ci că negarea negației intră în miezul gândirii lui Rousseau.

Pentru demonstrația sa Engels alege pasajul în care Rousseau întrebuințează în mod direct chiar și limbajul dialecticii. „Aici este ultimul punct al inegalității, spune în adevăr Rousseau, și punctul terminal care închide cercul și atinge punctul de la care am pornit: aici toți particularii devin din nou egali, deoarece nu sint nimic, și supușii neavînd altă lege decît voința stăpînului și nici stăpînul neavînd altă regulă decît pasiunile sale, noțiunile de bine și principiile de dreptate dispar din nou”. Comentînd acest text și luînd în considerare și dezvoltarea de către Rousseau a ideii exprimate aici, Engels face constatarea că la Rousseau se pornește de la egalitate, care însă se transformă în cursul procesului de dezvoltare istorică în inegalitate, care la rîndul ei negîndu-se în mod dialectic duce din nou la egalitate, dar care se manifestă pe un plan superior, și pînă la urmă se afirmă pe planul contractului social. Sintetizînd rezultatele examinării ce a efectuat, Engels scoate în relief imensul merit al lui Rousseau, constatînd că este vorba aici, fără nici o îndoială posibilă, despre negarea negației.

Înaintarea aceasta îndrăzneată a lui Rousseau pe terenul dialecticii este subliniată de către Engels prin afirmarea spirituală că „epidemia hegeliană a atacat pe Rousseau încă cu 23 de ani înaintea nașterii lui Hegel”.

⁹ Scrisoarea lui Marx din 15. IV. 1869, în „Karl Marx—Friedrich Engels, Briefwechsel“, t. IV, p. 220. Verlag für Fremdsprachige Literatur, Moskau, 1939.

¹⁰ Fr. Engels, *Anti-Dühring*, București, ed. a III-a, pp. 165—167.

Dar Engels caracterizează și conținutul procesului dialectic la Rousseau, arătând că, după el, „fierul și griul au civilizat pe oameni și au distrus genul uman” și că nașterea proprietății private este cauza ivirii inegalității.

Engels subliniază deci concepția lui Rousseau despre baza, în fond economică, a inegalității sociale. Într-adevăr, Rousseau arată legătura existentă oarecum sub formă de filiațiune istorică între ivirea inegalității economice și despotism, stare ce o consideră ca ultimul punct al inegalității. După Rousseau, în mersul de dezvoltare al inegalității prima fază, care este și fundamentală, deci și determinantă pentru celelalte faze, este cea a inegalității între bogat și sărac, a doua — cea dintre puternic și slab, iar ultima fază a inegalității este cea a despotismului, cea dintre stăpin și sclav.

Cînd, caracterizînd meritele lui Rousseau în privința dialecticii, Engels se referă nu numai la Hegel ci și la Marx, are în vedere, după toate probabilitățile, și conținutul acesta al procesului dialectic, cu toate că în mod expres nu vorbește decît despre ritmul dialecticii.

Alegînd pentru caracterizarea dialecticii lui Rousseau puncte de referințe și de comparare ca cele reprezentate pe de o parte prin Hegel și pe de altă parte prin Marx, Engels a exprimat o apreciere cît se poate de înaltă a rezultatelor obținute pe acest teren de premarxistul Rousseau.

În pofida impresiei ce se poate degaja văzînd forța autopropulsatoare atribuită istoriei de către Rousseau, lanțul istoric nu este însă conceput de el ca nerupt și, în consecință, procesul dialectic nu este complet desfășurat în domeniul social-istoric.

Tendința aceasta spre unitate și existența rupturii nu se pot înțelege decît prin analiza raportului natură—societate în concepția lui Rousseau.

Există un anumit paralelism în privința dificultăților de înțelegere justă între raportul natură—societate și raportul sentiment—rațiune la Rousseau, în sensul că, la prima vedere, există opoziție absolută și între natură și societate. Dar pînă la urmă opoziția absolută se dovedește a fi inexistentă și în ce privește acest raport, care de altfel nu este nelipsit de opoziție.

Prima impresie de opoziție absolută este întărită prin citirea mai multor texte și în special partea finală a lucrării *Discours sur l'inégalité*, unde „omul natural” este preamărit, iar „omul social” este descris ca fiind artificial, ca avînd numai pasiuni fără sens, ca neavînd ținută internă fermă și depinzînd numai de opinia altora și, în sfîrșit, ca avînd o viață caracterizată prin „onoare fără virtute, rațiune fără înțelepciune și plăcere fără fericire”. Într-un cuvînt, acest pasaj — și multe altele — pare să dovedească că, după Rousseau, viața adevărată ar fi fost trăită numai de „omul natural”, iar „omul social” s-ar prezenta ca artificialitatea întruchipată.

Cu toate acestea, la Rousseau, opoziția între natură și societate nu este absolută. În ciuda aparențelor, Rousseau nu identifică societatea cu artificialitatea. Chiar și în partea aceasta finală a lucrării *Discours sur l'inégalité* existența artificialității nu o atribuie „spiritului de societate” luat ca factor determinant aparte, ci „spiritului de societate și inegalității careia societatea dă naștere”. Rezultă chiar și din această formulă că societatea nu este în general identificată cu artificialitatea și că pentru nașterea artificialității este necesară inegalitatea socială. Dar o dovadă certă se reliefează pe baza conținutului lucrării *Du contrat social* și în special din definiția ce se dă aici societății, definiție care, departe de a face apel la noțiunea de artificialitate, operează cu conceptul de convenționalitate. Întrebuițarea de către Rousseau a noțiunii de convențional are o importanță deosebită deoarece, pe cînd artificialul prin natura sa nu implică nici o realitate adevărată, nici o realitate nedeformată și nu suportă nici o regulă, convenționalul posedă o realitate și are o regulă, o lege. Astfel naturalul, prin opoziția sa absolută față de artificial, nu se opune în acest fel absolut și socialului, definit ca convențional care posedă realitate și are o lege.

Iată că în felul acesta dispare aparența de opoziție absolută între natură și societate, deoarece nu numai natura ci și societatea posedă realitate. Rousseau pare însă să realizeze și un paradox, intrucît după ce a atribuit valoare numai naturii, aici consideră societatea ca implicînd o realitate superioară. Dar numai felul de expunere, felul de prezentare a ideilor sale, și nu conținutul lor, implică caracter paradoxal, deoarece în partea finală a lucrării *Discours sur l'inégalité* a preamărit natura în raport cu societatea artificializată prin inegalitate, iar aici, și în special în capitolul VIII din cartea I, „despre starea civilă”, preamărește societatea în esențialitatea ei neviciată, comparînd-o cu primitivitatea stării naturale. Societatea concepută în acest fel, societatea care nu este deci în opoziție absolută cu natura are, după Rousseau, legea ei.

Studiind societatea Rousseau tocmai această lege o caută. În ce constă această lege, această regulă? În teoria aceasta a contractului social, pe care Rousseau o prezintă în celebra sa lucrare purtînd acest titlu, contractul numai cu numele a rămas; în teoria aceasta nu se dă ceva altuia pentru a primi ceva de la altul, nu așa ia naștere societatea. Nici în mod închipuit nu sînt aici față în față doi factori, doi contractanți, ci este vorba despre o realitate nouă, despre popor, care născîndu-se, se afirmă. Autoafirmarea aceasta a poporului ca realizarea esenței societății se efectuează, după formula celebră a lui Rousseau, prin „alienarea totală a fiecărui asociat, cu toate drepturile sale, întregii comunități”. În fond, în felul acesta poporul, ca totalitate a indivizilor, se alienează sieși ca popor-comunitate. Cu alte cuvinte: nealienîndu-se nici unui factor exterior sau superior, poporul se afirmă liber; astfel se afirmă libertatea poporului, și libertate în popor. În acest sens este legea autoafirmării poporului — legea societății. Dar

este limpede că este vorba aici despre o lege implicată în esența societății sau, mai precis, despre o lege identică cu esența societății; în acest sens de exprimare a esenței raționale este vorba deci despre o lege a rațiunii. Referindu-se la legea societății și spunind că „asemenea legii naturii nici sub legea rațiunii nu se face nimic fără cauză”, Rousseau vorbește și în mod direct despre legea societății ca fiind, în acest sens, o lege a rațiunii. De subliniat că, considerațiile acestea se referă la soluționarea problemei social-politice și că ele reprezintă o soluționare democratică la nivelul cel mai înalt al epocii lui Rousseau. Foarte importantă este poziția lui Rousseau potrivit căreia soluționarea democratică este înscrisă în esența societății, afirmând deci existența unei legi privind și „ultimul” inel al lanțului istoric. Astfel, prin faptul că imperiul legii, la el, este fără lipsă de continuitate în valabilitatea ei pe acest teren, se dovedește că tendința spre unitate în conceperea lanțului istoric este foarte puternică la Rousseau.

Dar, am afirmat că lanțul istoric nu este totuși nerupt la filozoful nostru, afirmație ce o menținem ca valabilă. Această constatare relativă la caracterul nedesfășurat al procesului dialectic la Rousseau se bazează pe faptul incontestabil că, conform concepției sale, forța autopropulsatoare a istoriei se epuizează ajungând pînă în epoca „prezentă”. Este adevărat că eficacitatea legii este operantă în general pe acest teren, dar nu este mai puțin cert că soluționarea problemei social-politice nu se face bazîndu-se pe legea istoriei, ci pe baza unei legi de altă categorie. Iată că ruptura devine vizibilă; există pe de o parte legea istoriei și pe de altă parte legea rațiunii, fiecare avînd domeniul ei specific de valabilitate; soluționarea problemei social-politice istoria este incapabilă să o furnizeze, soluționarea nu poate deci să vină, după Rousseau, decît de la rațiune. Iată că, în ciuda tendinței de unitate, ruptura totuși se produce și se arată limpede că, la Rousseau, procesul dialectic rămîne incomplet pe terenul social-istoric.

Prin aceasta se ajunge și în situația în care tendința materialistă în conceperea lanțului istoric în privința „ultimului” inel nu-și afirmă valabilitatea. Dacă legea istoriei ar fi fost valabilă și în privința soluționării problemei social-politice, această soluționare în mod consecvent n-ar fi putut să fie alta decît negarea proprietății private, deoarece, după Rousseau, inegalitatea este determinată de proprietatea privată. Dar legea istoriei nu dictează această soluționare, cu toate că ea decurge din concepția istorică generală cu tendință materialistă a lui Rousseau, deoarece istoria nu dictează, după el, nici o soluționare. Iar legea rațiunii, din toate posibilitățile ce se pot concepe de a lichida inegalitatea, alege pe cea mai rațională. Ca atare este considerată posibilitatea exprimată într-o notă a lucrării *Du contrat social*, în fond o soluție mic-burgheză și care constă în a repartiza averiile în așa fel încît nimeni să nu aibă nici așa de puțin încît să fie

nevoit să se vindă și nici așa de mult încît să fie tentat să cumpere pe altul. În privința „ultimului” inel al lanțului istoric deci, Rousseau substituie în mod idealist determinismului istoric operațiile abstracte ale rațiunii abstracte. În felul acesta, în ciuda tendinței materialiste incluse în concepția sa generală asupra lanțului istoric, concepție prin care se apropie de linia de dezvoltare ducînd la materialismul istoric, în privința bazei soluționării problemei social-politice Rousseau rămîne prizonierul secolului său care, pe acest teren, n-a putut să se debaraseze de idealism. Astfel, ruptura în procesul dialectic este însoțită de o îndepărtare al lui J.-J. Rousseau de tendința fundamental materialistă în acest domeniu.

Trebuie să remarcăm că din chiar atitudinea pe care Rousseau o are față de istorie, a rezultat pentru el necesitatea să conceapă existența a două categorii de legi din domeniul social-istoric: legea istoriei și legea rațiunii. Rousseau a păstrat, într-adevăr, ceva din neîncrederea ce epoca sa a avut-o față de istorie, neîncredere ce, la el, s-a manifestat prin a considera că realitatea istorică nu este întru totul rațională. Rousseau atribuie un loc mare hazardului în istorie. Hazardul în concepția sa, are nu numai un rol de grăbire sau de încetinire în privința mersului istoriei; hazardul determină nu numai ocoluri mai mari sau mai mici în înaintarea istorică. La Rousseau proprietatea privată este determinantă pentru nașterea inegalității, dar părăsirea stării anterioare și trecerea la regimul de proprietate privată Rousseau o atribuie unui „hazard funest”. Poziția generală a lui Rousseau care aruncă lumină asupra existenței, la el, a două categorii de legi în domeniul social-istoric, este următoarea: realitatea istorică nefiind întru totul rațională, raționalitatea în acest domeniu trebuie să rezide într-o altă categorie de lege; rațiunea concepută ca avînd legile sale proprii este pusă, în fond, de către Rousseau, deasupra istoriei. Istoria, sau cvasi-istoria, există la Rousseau și recunoașterea în acest secol a existenței istoriei este un merit cit se poate de mare; dar istoria în concepția lui Rousseau este judecată și subordonată; istoria este privită de un judecător suprem, supusă unui factor superior; acest dublu rol față de istorie îl are, la Rousseau, rațiunea. Iată de ce și iată în ce sens, pentru a da o soluționare umană problemei social-politice, după Rousseau, raționalitatea trebuie să fie introdusă dinafară în istorie.

Din ansamblul considerațiilor noastre rezultă, credem, că la Rousseau în domeniul social-istoric procesul dialectic nu se menține nerupt și că, concomitent cu ruperea lanțului se produce la el și o îndepărtare de la tendința sa fundamental materialistă pe acest teren. Dar este de o importanță covârșitoare faptul că la Rousseau tendința aceasta materialistă există ca fundamentală, că se manifestă o orientare certă spre conceperea unității lanțului istoric, că chiar dacă nu este nerupt, există un lanț istoric, că chiar dacă procesul dialectic

nu este complet desfășurat, există un proces istoric al cărui înțelegere este adânc dialectică și că, într-un cuvânt, concepția lui Rousseau se apropie de ceea ce va fi materialismul istoric.

*

Secolul al XVIII-lea mai are nevoie de reabilitare. Desigur, nu în privința spiritului său revoluționar, în privința spiritului revoluției burgheze franceze, ci în ceea ce privește conceperea largă a întregii bogății a vieții psihice și morale. Este adevărat că nu se mai generalizează simplificarea existență la unii dintre filozofii epocii și nu se mai refuză în general acestui secol capacitatea de înțelegere largă a vieții umane. Dar descoperiri mai sînt posibile pe acest teren și mai există posibilitatea de a continua reabilitarea. În orice caz, Rousseau nu a fost acuzat de sărăcire în conceperea vieții omului. Cu privire la Rousseau primejdia de evitat este de a da o interpretare deformantă a bogăției vieții spirituale a cărei existență exprimată în opera filozofului nostru nu este de nimeni pusă la îndoială.

Este interesant că nu o dată în secolul al XVIII-lea aspecte esențiale ale unei gândiri filozofice au fost exprimate în opere literare. S-a întimplat ca opere literare vehiculînd idei ce implică o orientare asemănătoare să fi purtat pecetea unor stiluri diferite, cum este cazul romanului *La nouvelle Héloïse* de Rousseau și al dialogului *Le neveu de Rameau* de Diderot. Romanul sentimental al lui Rousseau este pătruns de spirit dramatic, iar în opera strălucită a lui Diderot domină spiritul satiric. De altfel, fără să fi avut posibilitatea de a cunoaște dialogul *Le neveu de Rameau*, Rousseau și-a exprimat aversiunea față de spiritul satiric. Iar Diderot, care și-a încercat puterile și în domeniul sentimentalismului, n-a avut decît eșecuri meritate cu dramele sale sentimentale. Aceste fapte arată că alegerea definitivă a stilului la acești gânditori nu se datorește unei simple întimplări. Se înțelege că posibilitatea stilurilor diferite în cazul exprimării unui conținut cu aceeași orientare rezidă în simplul fapt că stilul depinde în mare parte de felul de a aborda problemele și de modul de a prezenta acest conținut asemănător. Cert este că gânditorii secolului al XVIII-lea s-au folosit pe larg de această posibilitate, care implică o varietate atît de mare.

Dar importante considerații ale lui Rousseau în privința problemei dezvoltării în viața psihică și morală se găsesc exprimate și în *Discours sur l'inégalité* și înainte de a trece la analiza succintă a romanului *La nouvelle Héloïse*, trebuie să spunem cîteva cuvinte, din punctul de vedere amintit, și despre această lucrare, examinată în cele precedente sub alt aspect.

Esențială pentru concepția lui Rousseau relativ la dezvoltarea în viața psihică și morală este constatarea sa exprimată în partea finală a lucrării *Discours sur l'inégalité*, după care "... genul uman dintr-o epocă nu ... (este) genul uman dintr-o altă epocă". Rousseau adaugă

în mod spiritual: „...motivul pentru care Diogene nu găsea de loc un om este că a căutat printre contemporanii săi omul dintr-o epocă care nu mai era”. Găsim în acest pasaj și exprimarea felului în care Rousseau concepe dezvoltarea pe acest teren: „(Cititorul atent) în...lenta succesiune a lucrurilor, va vedea soluția unei infinități de probleme de morală și de politică ce filozofii nu le pot rezolva”. Remarcînd că Rousseau nu consideră „succesiunea” ca fiind totdeauna lentă, relevăm ceea ce este de o importanță deosebită, anume că filozoful nostru găsește în dezvoltarea *lucrurilor* soluția problemelor de morală. Regăsim deci teza întilnită deja despre strînsul raport de dependență a interiorului față de exterior. Rousseau este foarte conștient de importanța tezei ce o susține, ceea ce reiese din afirmația sa că numai pe baza ei se pot rezolva problemele ce ceilalți gînditori nu pot să le soluționeze.

De altfel, în pasajul citat, Rousseau rezumă pe planul teoretic de generalizare constatările ce le-a făcut în această privință în tot cursul lucrării sale. Nu ne luăm sarcina de a face inventarul acestor constatări, dar cu titlu de exemplificare amintim că și viața psihică în sinul familiei este explicată în geneza sa, de către filozoful din Geneva, înaintînd de la exterior spre interior și că ivirea iubirii conjugale și apariția iubirii între părinți și copii sînt explicate prin nașterea familiei și prin împrejurările în legătură cu familia, cu locuirea în comun, devenită posibilă grație perfecționării mijloacelor proprii pentru a face să ia naștere, cu ajutorul lor, un loc comun de viețuit. Foarte grăitoare este și constatarea că inegalitatea socială născîndu-se ca efect al nașterii proprietății private sau, mai precis, ca efect al înlocuirii unui fel de proprietate cu proprietatea privată propriu-zisă, determină în viața internă a omului o schimbare radicală pe care Rousseau o analizează pe larg.

Dați fiind însă că în lucrarea *Discours sur l'inégalité* nici „succesiunea lucrurilor” reprezentînd planul exterior nu este prezentată încluzînd și ultimul ei moment, nici efectul acestei succesiuni, determinat pe plan interior, n-a putut fi arătat. În consecință, pentru a întregi analizele noastre, trebuie să facem apel la conținutul romanului *La nouvelle Héloïse*.

Întreaga viață psihică și morală, în structura ei internă, depinde la Rousseau de forțele sociale, reprezentînd lanțul exterior. Forțele acestea își exercită influența lor și, dacă sînt conservatoare, influența aceasta, pînă cînd subzistă, nu poate să fie decît distrugătoare. Nu există, la el, nici un fel de acomodare cu forțele sociale negative și nu putem considera decît ca neținînd cont de toate faptele presupunerea că Rousseau ar fi căutat un fel de împăcare cu realitatea dată. Este adevărat că presupunerea aceasta are la bază anumite fapte și anume că în *La nouvelle Héloïse* forța conservatoare este reprezentată de mult respectatul tată al Juliei, că dorința sa — care echivalează cu un ordin — de a se căsători cu un altul, cu de Wolmar, este pînă

la urmă satisfăcută de Julie, că Saint-Preux se resemnează și acceptă separarea. Dar, hotărîtor este că romanul are un deznodămînt tragic. Nu facem aluzie la moartea Juliei. În unele opere literare se întimplă ca punctul final al șirului evenimentelor exterioare să nu exprime, sau cel puțin nu în mod direct, esența conținutului; acesta este și cazul romanului *La nouvelle Héloïse*. Ne gîndim la structura internă a conținutului și în special la faptul că la sfîrșit se revelează că sentimentele reciproce ale tinerilor, în ciuda unor aparențe, nu au fost învinse în nici un moment, că numai virtutea au putut să o realizeze, dar fericirea lor a rămas neregăsită. Astfel apare că nici un fel de împăcare cu realitatea dată nu este într-adevăr inclusă în atitudinea lui Rousseau, întrucît forța socială negativă, cu tot efectul de mascare al virtuții, care la gînditorul nostru nu numai că frinează anumite sentimente, dar și produce sentimente înalte, se dovedește a fi, în ultimă analiză, distrugătoare de fericire umană.

În raportul acesta de interior-exterior, interiorul este reprezentat prin sentiment — și cert este că omul lui Rousseau este omul sentimentului. Este adevărat, s-a susținut că romanul lui Rousseau ar însemna o depășire a sentimentalismului¹¹. Lui de Wolmar, care reprezintă rațiunea, într-adevăr nu i s-ar putea reproșa nimic: el este înțelegător, subtil psiholog cu o atitudine nu se poate mai delicată, cu o încredere deplină atît în Julie, devenită soția sa, cît și în Saint-Preux. Dar și în această privință ținem seamă în primul rînd de ceea ce este hotărîtor, și astfel apare că sentimentele lui Saint-Preux și Julie subzistînd în dramatica lor înfățișare, de Wolmar, simpatizat și chiar admirat, se dovedește a fi totuși învins. Rousseau rămîne fidel sentimentalismului, pe care îl exprimă aici sub prisma unui dramatism totodată intens și delicat. Dar neabandonînd concepția aceasta, Rousseau prezintă un sentimentalism cu un orizont larg.

De altfel, Rousseau nu este singurul gînditor din secolul al XVIII-lea care apreciază afectivitatea. Diderot este alături de el, alegînd — ce-i drept — un alt element al afectivității, pasiunea. Diderot nu pune pasiunea în centru, cum procedează Rousseau cu sentimentul, dar o caracterizează totuși spunînd că fără ea viața omului ar fi lipsită de grandoare.

Rousseau este omul sentimentului și anume în sensul existenței la el a tendinței de a concepe omul sub semnul sentimentului, ca fiind o totalitate cuprinzătoare. Caracterul acesta cuprinzător se exprimă și în faptul că la Rousseau sentimentalismul nu exclude aprecierea plăcerii; plăcerea nici nu constituie un element care se adaugă numai sentimentului, unitatea lor este mai organică: plăcerea este un fel de

¹¹ Heller Ágnes, *Rousseau és az Új Héloïse*, în „Magyar Filozófiai Szemle”, nr. 2—3, 1964. Pătrunzătoare analize sînt caracteristice pentru lucrarea aceasta, care totuși neconvîngător susține, credem, teza depășirii sentimentalismului de către Rousseau și în mod prea rigid ratasează romanul lui Rousseau la „Fenomenologia spiritului”.

continuare firească față de sentiment; astfel, în concepția lui Rousseau, se dezmente și se elimină opoziția rigidă: sau plăcere rafinată sau simplitatea sentimentului. Dar, la Rousseau, în centrul vieții interne se situează dialectica adîncă a sentimentului și a rațiunii. Unitatea sentimentului și a rațiunii nu este de la început dată, la Rousseau, ci există opunere și unitate, există o dialectică care introduce procesualitatea în viața internă. Rațiunea se pune și se opune sentimentului ca viclenie; ea se situează în afara sentimentului și atunci cînd, opunîndu-se înclinațiilor naturale, face să se piardă drumul just și firesc (pentru a nu reține decît aceste aspecte dintre cele multe pe care Rousseau le accentuează). Mult mai puțin insistă Rousseau asupra sentimentului care, punîndu-se în afara rațiunii, nu se păstrează în întreaga sa valoare. Vorbește totuși despre necesitatea de a aprecia sentimentul după criteriul rațiunii. În legătură cu caracterizarea lui de Wolmar, vorbind și despre oamenii pentru care sentimentul constituie totul în viață, Rousseau spune că inima poate să ne înșele în mii de feluri. Există deci opunere. Dar există și unitate. Viața afectivă nu se manifestă în întreaga sa valoare decît atunci cînd, fără să-și piardă intensitatea, înglobează calmul și durata, — altfel spus, cînd se afirmă ca sentiment la care rațiunea, devenind interioară, produce calm și durată. Despre vocea identică la Rousseau a sentimentului și a rațiunii am mai vorbit. Dar aici insistăm asupra rolului acestei unități în dialectica generală, foarte importantă, foarte caracteristică pentru Rousseau, a sentimentului și rațiunii.

Trebuie să remarcăm însă că acest proces dialectic nu ajunge să fie întregit. Rousseau nu poate concepe unitatea între sentiment și rațiune decît în așa fel incît, în interiorul sintezei, unul dintre aceste elemente să aibă supremația. Supremația rațiunii este reprezentată prin figura lui de Wolmar care are desigur o viață afectivă foarte frumoasă, dar nu simte decît ceea ce rațiunea îi permite, sau chiar prescrie, care, cu toate calitățile sale morale înalte, are o viață lipsită de căldură intensă, spoliată de farmecul de a atrage și de puterea de a reține. Aceasta este slaba sinteză pe care Rousseau o refuză, optînd pentru supremația sentimentului. Tocmai aici se manifestă caracterul ciuntit al procesului dialectic înțeles de Rousseau: la el sentimentul este și unul dintre elementele sintezei și sinteza însăși, lipsind unitatea umană superioară, cuprinzătoare atît a sentimentului cit și a rațiunii. Cert este că Diderot s-a arătat în această privință mai hotărît în orientarea sa spre un proces dialectic complet, întrucît la el există tendința de a înțelege această unitate superioară, această adevărată sinteză dialectică.

Caracterul acesta ciuntit al procesului dialectic are și consecințe la Rousseau. Nefiind închis într-o sinteză umană bine conturată, sentimentul nu se încadrează numai în realul uman, ci duce și la imaginația irealului suprauman. De la supremația față de rațiune sentimentul alunecă spre un fel de detașare de la rațiune și atunci, rupîndu-se

și raportul de dependență a interiorului de exterior, sentimentul, „sufletul” nu mai este de nimic satisfăcut aici pe pământ, viața umană nu-și mai este suficientă sieși.

Ținând cont de ansamblul concepției despre om a lui Rousseau, scoatem din nou în relief că la el dezvoltarea în viața psihică și morală există atât pe planul social-istoric cât și pe planul prezentului, dezvoltarea aceasta prezentându-se în cadrul general al raportului strâns de dependență a interiorului de exterior. Ideea omului multilateral tinzind spre o dezvoltare neîngrădită este prezentă de la Renaștere încolo, într-o formă sau alta, în aproape toate concepțiile europene progresiste, și la Rousseau se manifestă printr-o concepție a omului, sub semnul sentimentului, ca o totalitate cuprinzătoare. În centrul acestei totalități umane — care nu tolerează opoziția rigidă: sau plăcere rafinată sau simplitatea sentimentului — se află o dialectică profundă a sentimentului și a rațiunii. Este adevărat că pînă la urmă procesul dialectic se arată ciuntit și Rousseau alunecă spre o vedere în care viața umană nu mai este întru totul suficientă sieși. Dar, în măsura în care, și în limita în care raportul strâns de dependență a interiorului de exterior este menținut de el, poziția lui Rousseau implică o forță progresistă de o covârșitoare importanță. Rousseau elaborează o doctrină progresistă înfățișînd viața umană în bogăția ei, și nelipsită de căldură umană. Ideea de supremație care înlocuiește ideea de sinteză împiedică ca procesul dialectic să fie, la el, complet desfășurat, dar trebuie să accentuăm cu toată insistența meritul lui Rousseau care constă în a fi văzut, chiar dacă numai în mod ciuntit, dialectica în viața psihică și morală.

*

J. -J. Rousseau a fost unul dintre puținii gînditori ai secolului al XVIII-lea în gîndirea cărora elementele dialectice au intrat cu putere. Spre deosebire de Diderot, ajutat de spiritul său enciclopedic și în consecință de o luminoasă vedere a întregului și la care elementele dialectice au apărut aproape în întregul domeniu al gîndirii filozofice, la Rousseau dialectica se afirmă numai în anumite domenii, dar cu o forță deosebită pentru acest secol al XVIII-lea.

S-a remarcat cu drept cuvînt că Rousseau gîndește totdeauna „împotriva cuiva”, dar spiritul de contradicție nu duce necesarmente la descoperirea contradicției dialectice, fiind de la sine înțeles că cel care contrazice mereu poate să stea pe poziția metafizicii. S-a arătat atașamentul lui Rousseau la formulări paradoxale; dar nu se poate descoperi nici o înrudire între atașamentul față de paradox și spiritul dialectic, evident fiind că printr-un paradox se poate pune într-o lumină vie și o afirmație cu caracter metafizic. Prin motive psihologice de sigur nu se poate explica prezența în gîndirea lui Rousseau a elementelor dialectice.

Se constată și prin exemplul lui Rousseau că natura dialectică a realității se oglindește — cel puțin în gândirea celor mai mari și înaintați cugetători — chiar și în epocile dominate, din cauze istorice, de metafizică. Dar un rol cit se poate de important în a determina afirmația puternică a elementelor dialectice la gânditorul nostru i-a revenit tensiunii sociale extraordinare în care J. -J. Rousseau și-a desfășurat activitatea, tensiune socială caracterizată prin existența atit a contradicțiilor feudalismului în destrămarea cit și a contradicțiilor deja puternice ale relațiilor capitaliste născute în sinul feudalismului, — într-un cuvînt, prin înmulțirea contradicțiilor în realitatea socială.

Elementele dialectice din gândirea filozofului din Geneva au cu atit mai multă importanță incit s-au ivit în domeniul social-istoric și în cel uman în general, domeniu a cărui cunoaștere Jean-Jaques Rousseau a considerat-o ca cea mai utilă și cea mai puțin avansată dintre toate științele create de om.

ЭЛЕМЕНТЫ ДИАЛЕКТИКИ В МЫШЛЕНИИ Ж.Ж. РУССО

(Р е з ю м е)

В настоящей работе вопрос об элементах диалектики у Руссо рассмотрен с точки зрения общего развития диалектики в XVII—XVIII веках, в эпоху господства метафизики.

Элементы диалектики рассматриваются одновременно в целостности проблематики, характерной для мышления выдающегося представителя передовой французской культуры, разработка темы осуществляется при помощи анализа проблем: чувство-разум, внутренность—внешность, природа-общество — эти проблемы находились в центре внимания Ж. Ж. Руссо.

Отмечается, что в мышлении Руссо элементы диалектики проявляются в чуждом контексте, так как они не встречаются во всем философском мышлении, а наблюдаются только в определенных условиях, зато проявляются с особенной силой. Кстати, не отмечается у Руссо и того, что мы встречаем у Лейбница, а именно, оппозиция по отношению к метафизике ассоциируется с отходом от материализма. У Руссо есть идеализм, но линия утверждения диалектики не ведет его к идеализму, а приближает, в определенной мере, к историческому материализму.

Устанавливается, что диалектика появляется у Руссо в области социально-исторической, в психической и моральной жизни, и в педагогике. В работе рассматриваются первые две области.

Подчеркивается, что Руссо принадлежит большая заслуга в том, что он дошел до определенного понимания исторического развития, приписывал определяющую роль формам собственности, объясняя социальное неравенство частной собственностью, и в его тезисах выражается, как указывал Энгельс, отрицание отрицания. Эта позиция сближает его в некоторой степени с историческим материализмом, несмотря на то, что историческая цель не представляется им как непрерывная, что самодвижущаяся сила истории, в его понимании, не может привести и к будущему, что наряду с законом истории, согласно Руссо, и закон разума играет определенную роль, таким образом, диалектический процесс во взглядах Руссо не развернут полностью в области социально-исторической.

Показывается, что психическая и моральная жизнь, понятая как „внутренность” у Руссо находится в отношении зависимости от „внешности” как в плане исторического развития, так и в плане настоящего момента. Ставя на первое место чувство,

Руссо, однако, не противопоставляет изысканность чувства простоте чувства. В центре психической и моральной жизни — глубокая диалектика чувства и разума. Правда, диалектический процесс, включенный в психическую и моральную жизнь, не получает полного естественного развертывания, так как гуманный синтез диалектического характера заменен каким-то главенством чувства. Тем не менее большая заслуга Руссо в том, что он в XVIII веке проявил реальную тенденцию увидеть диалектику психической и моральной жизни.

Несмотря на господство метафизики, явные элементы диалектики проявились в мышлении этой эпохи, в особенности в размышлениях Руссо, как отражение, в конечном счете, огромной социальной напряженности, вызванной наличием противоречий погибающего феодализма и сильных противоречий капиталистических отношений, возникших на основе феодализма, одним словом, увеличением противоречий в социальной действительности.

ELÉMENTS DIALECTIQUES DANS LA PENSÉE DE J.-J. ROUSSEAU

(R é s u m é)

Dans le présent travail le problème des éléments dialectiques chez Rousseau est envisagé du point de vue du développement général de la dialectique aux XVIIe et XVIIIe siècles, époque dominée par la métaphysique.

La question est replacée en même temps dans la problématique d'ensemble caractéristique de la pensée de l'éminent représentant de la culture française avancée, pour être traitée en faisant appel à l'analyse des problèmes sentiment-raison, intériorité-extériorité, nature-société, tous situés au centre des préoccupations de J.-J. Rousseau.

On constate qu'au sein de la pensée de Rousseau les éléments dialectiques se manifestent dans un contexte étranger, du fait que — à la différence de ce qu'on observe chez Diderot — les éléments dialectiques chez le penseur de Genève n'apparaissent pas dans le domaine tout entier de la pensée philosophique et ne s'affirment que sur certains terrains, mais là, il est vrai, avec une force particulière. D'ailleurs on n'observe pas chez Rousseau, ce qu'on remarque par exemple chez Leibniz, que l'opposition à la métaphysique est associée à un détachement à l'égard du matérialisme. Il existe de l'idéalisme chez Rousseau; mais la ligne d'affirmation de la dialectique, au lieu de le conduire à l'idéalisme, le rapproche dans une certaine mesure du matérialisme historique.

L'étude établit le fait que la dialectique fait son apparition chez Rousseau dans le domaine historico-social, sur le terrain de la vie psychique et morale, ainsi que dans le domaine pédagogique (l'étude ne traite que les deux premiers domaines).

On souligne que Rousseau a eu le mérite remarquable d'être parvenu à une certaine intelligence du développement historique, qu'il a attribué un rôle déterminant aux formes de propriété, expliquant l'inégalité sociale par la propriété privée et qu'il exprime dans ses thèses, comme le montre Engels, la négation de la négation. Cette attitude le rapproche en effet, dans une certaine mesure, du matérialisme historique, quoiqu'il ne conçoive pas l'enchaînement historique comme ininterrompu, qu'il ne comprenne pas la force autoproductrice de l'histoire comme pouvant conduire aussi à l'avenir, qu'à côté de la loi historique il accorde aussi un rôle à la loi de la raison et qu'ainsi le processus dialectique ne soit pas, selon sa conception, complètement développé dans le domaine historico-social.

On montre que la vie psychique et morale comprise comme étant l'„intérieur“ est chez Rousseau dans un rapport de dépendance à l'égard de l'„extérieur“, tant sur le plan du développement historique que sur celui du moment présent. Tout en plaçant au premier plan le sentiment, Rousseau élimine l'opposition rigide: ou le plaisir raffiné, ou la simplicité du sentiment. Au centre de la vie psychique et

morale se trouve la profonde dialectique du sentiment et de la raison. Il est vrai que, finalement, le processus dialectique inclus dans la vie psychique et morale n'apparaît pas comme se déroulant de façon naturelle, car la synthèse humaine de caractère dialectique est remplacée par une sorte de suprématie du sentiment; mais le mérite de Rousseau n'en demeure pas moins très grand, d'avoir manifesté au XVIIIe s. la tendance réelle à voir la dialectique se manifester dans le domaine psychique et moral.

En dépit de la suprématie de la métaphysique, des éléments dialectiques vigoureux se sont manifestés dans la pensée de cette époque, particulièrement dans la pensée de Rousseau, comme un reflet, en dernière analyse, de la tension sociale extraordinaire, caractérisée par l'existence à la fois des contradictions du féodalisme en décomposition et des contradictions déjà puissantes des relations capitalistes, nées au sein du féodalisme — en un mot, par la multiplication des contradictions dans la réalité sociale.

RECENZII

O valoroasă lucrare din istoria contemporană a României¹. Printre realizările din ultimul timp ale istoriografiei marxiste românești se înscrie cu autoritate și lucrarea lui *A. Niri*, intitulată: **Istoricul unui tratat inrobitor**, apărută în Editura științifică.

Folosind o bogată documentare științifică — alcătuită în cea mai mare parte din materiale inedite extrase din Arhiva C.C. al P.C.R., Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, din presa vremii, precum și dintr-o serie de surse documentare străine — lucrarea prezentată constituie o valoroasă cercelare și infălișare a istoricului tratatului economic româno-german din martie 1939, acoperind un gol resimțit pînă acum în literatura de specialitate.

În afara unor studii sau articole care ating numai în general problema sau prezintă doar unele aspecte ale tratatului româno-german, nu a existat pînă acum o lucrare de o asemenea amploare și care să infățișeze într-o succesiune cronologică unitară toate momentele mai importante ale istoricului acestui tratat.

Lucrarea lui *A. Niri* — așa cum mărturisește însăși autoarea — „... nu reprezintă o cercelare economică specială, ci un studiu de istorie referitor la tratatul economic româno-german” (p. 8). Propunîndu-și un asemenea deziderat, autoa-

rea abordează o serie de probleme importante pentru înțelegerea semnificației politice a tratatului, ca: geneza; evoluția; etapele principale ale planurilor hitleriste de înrobire a României; poziția diferitelor partide și grupări politice ale burgheziei și moșierimii române; direcțiile principale ale politicii externe a României față de puterile occidentale, U.R.S.S. și „Mica înțelegere”; lupta forțelor patriotice conduse de P.C.R. pentru apărarea independenței naționale a României în fața pericolului expansiunii fascismului german etc.

O asemenea abordare și tratare istorică a problemei, în strînsă legătură cu principalele aspecte ale politicii externe, face ca lucrarea să cîștige un plus de interes și accesibilitate pentru specialiști și cercurile largi de cititori preocupați de cunoașterea unor probleme importante din istoria contemporană a României.

Lucrarea se distinge printr-o tratare personală a problemelor, printr-o critică ascuțită a încercărilor unor istorici burghezi reacționari din străinătate de a prezenta denaturat semnificația tratatului româno-german — ca și cum acesta ar fi fost încheiat între două țări de la egal la egal (p. 6) — sau ca și cînd singura cauză a acceptării lui de către clasele dominante din România burghezo-moșierească ar fi fost presiunile hitleriste (p. 7) etc.

Pătrunsă de grija de a infățișa veridic marelui pericol ce-l prezentau planurile hitlerismului pentru independența și suveranitatea națională a poporului român, autoarea reușește totodată să trezească în cititori respectul și recunoștința caldă față de forțele patriotice conduse de

¹ *A. Niri, ISTORICUL UNUI TRATAT INROBITOR (TRATATUL ECONOMIC ROMANO-GERMAN DIN MARTIE 1939)*, Edit. științifică, București, 1965. Trimiterile la această lucrare vor fi indicate în text.

P.C.R., care, în condiții deosebit de grele, au luptat pentru apărarea intereselor supreme ale poporului.

În primul capitol al lucrării se arată locul ce-l ocupa România în planurile hitleriste cu privire la instaurarea dominației mondiale. Continuând și dezvoltând planurile mai vechi ale imperialismului german din perioada primului război mondial de înfeudare a țării noastre (Tratatul de la București), fascismul german socotea România — ca de altfel întreaga Europă de Sud-Est — drept «spațiu interior al Germaniei» (p. 30). În primii ani după preluarea puterii politice în Germania, 1933—1934, conducătorii hitleriști au vorbit deschis despre planurile lor expansioniste cu privire la țara noastră.

Demascând aceste planuri ale hitlerismului, autoarea lucrării conchide: „... României îi era hărăzită soarta unei țări vasale în cadrul unei Confederații subordonate complet Germaniei, iar poporul nostru soarta de sclav al celui de-al treilea Reich” (p. 36).

În lucrare sînt analizați apoi factorii care au zădărnicit înlăturarea planurilor hitleriste în această primă perioadă corespunzătoare anilor 1933—1934. În cadrul acestor factori, rolul hotărîtor l-a avut lupta hotărîtă a maselor populare conduse și organizate de P.C.R. și a căror supremă manifestare din această perioadă au constituit-o luptele eroice din 1933.

Un alt factor potrivnic expansiunii Germaniei hitleriste — se arată în lucrare — a fost opoziția unor cercuri însemnate din rîndul claselor dominante (p. 46). În această privință este scoasă în evidență poziția fermă a lui Nicolae Titulescu de demascare a pericolului fascismului, de apărare a independenței poporului român. Titulescu a militat pentru o politică externă de respectare a tratatelor de pace în vigoare, de întărire a alianțelor regionale („Mica Înțelegere”, „Înțelegerea Balcanică”), de încheiere a unui tratat de securitate colectivă, de promovare a păcii și alianței cu Uniunea Sovietică, care ar fi putut înfrîna agresorii fasciști.

În capitolul al doilea al lucrării este analizată evoluția relațiilor româno-germane între anii 1935—1937. În această perioadă, politica de agresiune a statelor fasciste în Europa s-a concretizat prin cîmpirea Abisiniei de către Italia fasci-

stă (1935), prin intervenția Germaniei și Italiei împotriva Republicii Spaniole (1936—1939), prin ocuparea de către hitleriști a zonei demilitarizate renane.

Trecerea de către fasciști la înlăturarea practică a planurilor lor războinice împotriva popoarelor i-a împins la grăbirea subordonării economice și politice a României. Astfel, în ianuarie 1935 încep la Berlin tratativele româno-germane pentru un acord economic de lungă durată, prin care hitleristii urmau să obțină din România produsele de care aveau nevoie pentru planurile lor războinice și în primul rînd petrolul. Paralel cu expansiunea economică, hitleristii și-au intensificat presiunile pentru a determina o schimbare a cursului politicii externe a României. Atacul l-au dat împotriva politicii externe a lui N. Titulescu. Pe baza unor izvoare inedite, autoarea arată presiunile făcute de Germania hitleristă împotriva încheierii pactului româno-sovietic. Căpeteniile hitleriste amenințau că, în cazul unei apropieri între România și Uniunea Sovietică și a încheierii unui pact de asistență mutuală cu aceasta, Reichul va răspunde prin sprijinirea pretențiilor teritoriale ale Ungariei horthyste (p. 90).

Datorită întăririi curentului prohitlerist în rîndul vîrfurilor claselor dominante din România și a presiunilor cercurilor fasciste din Germania, Italia, Polonia, N. Titulescu este înlăturat din fruntea conducerii politicii externe românești, fiind considerat un obstacol serios în calea înlăturării planurilor hitleriste cu privire la România.

În perioada următoare, hitleristii, adoptînd politica șantajului politic pe tema pretențiilor revizioniste maghiare, au pretins tot mai insistent atașarea României la politica germană. De pildă, Göring, în 1936, propunînd României un proiect de „colaborare economică” — de fapt un plan de înfeudare a țării noastre — cerea deschis oamenilor politici români „...Trebuie să vedeți ce e preferabil: Germania sau Mica Înțelegere, Franța, Rusia, pentru garantarea granițelor ungurești” (p. 96—97).

După o serie de alte presiuni, la 9 decembrie 1937 a fost semnat acordul româno-german cu privire la modalitățile de execuție a schimbului de mărfuri și a plăților pe anul 1937, care prevedea serioase avantaje Germaniei.

Faptul că Germania reușea treptat să-și realizeze planurile sale cu privire la Ro-

mânia se datora situației în care și cercurile cele mai reacționare de la noi din țară și-au intensificat acțiunea pentru a determina o apropiere de Reichul hitlerist. La aceasta se adaugă poziția regelui de oscilare între puterile apusene și blocul statelor fasciste.

Înțelegând și aplicând în mod just principiul tratării nuanțate a poziției diferitelor grupări politice ale burgheziei, autoarea arată că, politica apropierei față de Germania a trezit o oarecare opoziție chiar din partea unor cercuri ale claselor dominante: „Pericolul german — se arată în lucrare — a fost înțeles de unii oameni politici mai clarvăzători, mai ales de N. Titulescu și într-o oarecare măsură de N. Lupu, Gr. Filipescu, N. Iorga, C. Băicoianu, Mitiță Constantinescu ș.a.” (p. 103).

Dar o poziție clară, hotărât exprimată împotriva pericolului fascismului intern și a expansiunii Germaniei hitleriste, a fost cea a P.C.R. El a organizat și condus mișcarea antifascistă a poporului pentru apărarea libertății maselor, pentru apărarea independenței naționale.

În lucrare sînt prezentate în continuare: creșterea în amploare a mișcării antifasciste, făurirea unor noi organizații de masă, înțelegerile de front popular antifascist din anii 1936—1937, lupta P.C.R. și a organizațiilor sale de masă pentru promovarea unei politici de pace, prietenie și alianță cu Uniunea Sovietică, sprijinirea mișcării antifasciste din alte țări (Etiopia, Spania etc.).

În următoarele două capitole ale lucrării este descrisă intensificarea expansiunii Germaniei hitleriste în România, precum și întreaga evoluție a relațiilor româno-germane pînă la încheierea tratatului din martie 1939.

P.C.R. a atras cu multă luciditate atenția asupra pericolului pierderii independenței naționale dacă nu se promovează o politică externă hotărâtă împotriva Germaniei hitleriste și de pace și alianță cu Uniunea Sovietică. El a cerut sprijinirea popoarelor care au căzut victimă hitleriștilor.

Împotriva acțiunilor agresive ale Germaniei s-a ridicat hotărît și marele istoric român de renume mondial N. Iorga. El considera că, după Cehoslovacia, România era primă țară „pîndită” de pericolul hitlerismului.

Prin prisma celor întimplate cu Austria și Cehoslovacia, strîngerea relațiilor eco-

nomice cu Germania hitleristă apărea tot mai periculoasă. Acest pericol a fost sesizat și de unii oameni politici burghezi (Mitiță Constantinescu, V. Madgearu etc.), care s-au opus Convenției comerciale din 10 decembrie 1938, convenție care a constituit un nou pas spre subordonarea țării Germaniei hitleriste și a pregătît terenul pentru încheierea tratatului din martie 1939.

Lucrarea prezintă în continuare, pe larg, tratativele de la București (13 februarie—23 martie 1939), care s-au încheiat prin semnarea Tratatului economic româno-german.

Capitolul al V-lea al lucrării este destinat analizei conținutului și semnificației politice a tratatului.

Pe baza unui vast material documentar, în lucrare se arată că, în fața opiniei publice alarmate de actul de semnare a tratatului, cercurile conducătoare românești au încercat să ascundă semnificația politică a acestuia. De fapt, tratatul, pe lângă jefuirea produselor petroliere, agricole, forestiere, urmărea totala subordonare economică și politică a țării Germaniei hitleriste. Dincolo de prevederile tratatului, transpar scopuri mult mai mari, ca: menținerea României la nivelul de anexă agrară a Germaniei, desființarea proletariatului român etc.

Conducătorii hitleriști au urmărit prin încheierea tratatului, ruperea României de puterile apusene, punerea resurselor ei la dispoziția Reichului fascist, pregătirea condițiilor pentru înglobarea țării la faimoasa Axă, pentru desființarea independenței și suveranității României, care urma într-un viitor apropiat să devină vasală Germaniei hitleriste (p. 229).

Capitolul al VI-lea înfățișează lupta împotriva tratatului de înrobire a țării.

Poporul român, care cunoștea din perioada primului război mondial ce înseamnă ocupația militarismului german, s-a ridicat cu hotărîre împotriva tratatului înrobitor care, prin conținutul și urmările sale, lovea în independența și suveranitatea țării noastre.

P.C.R. a organizat în întreaga țară puternice acțiuni de luptă împotriva încheierii tratatului cu Germania. Aceste acțiuni au culminat cu demonstrațiile de 1 mai 1939, care au îmbrăcat un puternic caracter antifascist, antihitlerist, antirevizionist.

Mobilizînd masele la lupta împotriva expansiunii Germaniei hitleriste, partidul

a cerut guvernanților să promoveze o politică externă de securitate colectivă „în alianță cu statele democratice în frunte cu marea țară socialistă — U.R.S.S.”, de făurire a unei unități de rezistență a țărilor din Peninsula Balcanică, prin transformarea „Înțelegerii Balcanice” într-un bloc de apărare împotriva agresorilor (p. 264—265).

Creșterea stării de spirit potrivnice includerii țării în orbita Germaniei fasciste se înregistrează și în rindul unor personalități de seamă ale vieții politice și culturale. Astfel, marele istoric patriot N. Iorga, în articolul intitulat foarte sugestiv *Pentru hotarele și independența noastră*, a arătat necesitatea luptei pentru apărarea independenței naționale. Se știe că, pentru atitudinea sa antifascistă, N. Iorga — ca de altfel și V. Magdearu — au fost omorâți de către fasciști în toamna anului 1940.

În ultimul capitol al lucrării se tratează evoluția relațiilor româno-germane după încheierea tratatului din martie 1939.

Sînt descrise consecințele grave ale politicii virfurilor claselor conducătoare: Dictatul fascist de la Viena (30 august 1940), prin care Nordul Transilvaniei este predat Ungariei horthyste, și apoi instaurarea (septembrie 1940) a dictaturii militarofasciste antonesciene care reprezintă dictatura celor mai reacționare, șovine, agresive, prohitleriste virfuri ale claselor dominante. Scopul dictaturii militarofasciste era înăbușirea luptei maselor — care militau pentru drepturi democratice și apărarea independenței naționale — iar pe plan extern subordonarea țării Germaniei hitleriste și țelurilor agresive antisovietice ale acesteia (p. 293).

Lucrarea se încheie cu schițarea evenimentelor petrecute la 23 August 1944, cînd a avut loc victoria insurecției antifasciste a poporului, organizată și condusă de P.C.R., schițarea transformărilor radicale petrecute în viața țării în anii revoluției populare și a construcției victorioase a socialismului. Sînt prezentate — pe baza Declarației din aprilie 1964 a C.C. al P.C.R. — principiile respectării independenței și suveranității naționale, egalității în drepturi, neamestecului în treburile interne, avantajului reciproc etc., principii care stau la baza politicii externe a țării noastre. Este relevată contribuția României la întărirea unității sistemului

socialist mondial, a păcii și prieteniei cu toate statele, indiferent de orînduirea lor social-politică.

★

Lucrarea analizată se distinge prin bogăția și valoarea informației științifice utilizate, prin tratarea sistematică și judicioasă a problemelor, prin forma și stilul îngrijit care permit urmărirea și înțelegerea cu ușurință a ideilor expuse.

Considerăm însă necesare unele observații referitoare la modul de tratare și gradul de aprofundare a unor probleme cuprinse în lucrare.

Apreciem pozitiv procedeul prezentării procesului de creștere a mișcării și luptei antifasciste a maselor conduse de P.C.R. paralel cu prezentarea evoluției situației politice din fiecare perioadă istorică, strîns legată de creșterea pericolului fascismului și a expansiunii Germaniei hitleriste. Acest procedeu trebuia menținut pe întregul parcurs al lucrării.

În ultimul capitol al lucrării, care se referă la situația care a urmat Tratatului din martie 1939, autoarea omite tratarea luptei maselor conduse de P.C.R. împotriva Dictatului de la Viena, a instaurării dictaturii militarofasciste, a introducerii în țară a trupelor fasciste, a jafului hitlerist etc. E drept că, aceste probleme depășesc oarecum titlul lucrării, dar din moment ce sînt amintite în lucrare ca fiind consecințe ale Tratatului sus-menționat, atunci ar fi fost necesară și tratarea luptei maselor, așa cum s-a procedat și anterior. Probabil însă că autoarea va continua investigațiile și despre perioada 1940—1944, întregind astfel tabloul evenimentelor istorice discutate.

Lupta împotriva pericolului fascismului intern și cel al expansiunii Germaniei hitleriste este tratat pe baza unui bogat material documentar. În scopul infățișării cel mai veridice și mai complete a acestei lupte ar fi trebuit prezentate și greutățile făcute de elementele oportuniste, antipartinice în toate perioadele la care se referă lucrarea. Autoarea tratează acest aspect abia începînd cu perioada anului 1939, or este cunoscut faptul că Foriș a adus prejudicii muncii partidului de întărire a legăturilor sale cu masele și făuririi frontului popular antifascist încă mai înainte (exemplu, sabotarea înființării Uniunii Democratice etc.). De asemenea, în legătură cu problema greutăților din condu-

cerca partidului nostru — ca o reflectare a situației din mișcarea comunistă sub influența cultului personalității — ar fi trebuit folosite aprecierile cuprinse în Declarația C.C. al P.C.R. din aprilie 1964.

Tratînd contribuția mișcării muncitorești române la cauza mișcării antifasciste internaționale, pe lângă sprijinul acordat poporul etiopian și spaniol, ar fi trebuit arătată și solidarizarea cu lupta poporului austriac (1934), cu politica frontului popular antifascist din Franța (1935—1936), apărarea victimelor terorii fasciste din mai multe țări.

Observațiile critice la adresa lucrării nu afectează, nu diminuează însă cu nimic valoarea ei științifică incontestabilă. Este o lucrare deosebit de actuală care corespunde necesităților tot mai stringente de informare amplă asupra unor importante probleme din istoria contemporană a României.

I. CHIȘU

Volumul „Teorie și metodă în științele sociale”* deschide o serie a cărei valoare se remarcă, înainte de toate, prin caracterul necesar al apariției sale. Inițiativa Editurii politice, departe de a fi realizarea unei idei întâmplătoare, răspunde unor cerințe precise și încă de mult resimțite de frontul nostru sociologic. Se simțea nevoia unei publicații similare celei intitulată *Materialismul dialectic și științele naturii*, care nu numai să îndrume, sub egida materialismului istoric, pașii cercetătorilor de pe acest tărîm, dar să le și unească eforturile, să lărgească și să adincească colaborarea lor în vederea cunoașterii cit mai complexe și mai profunde a fenomenelor sociale.

În condițiile orînduirii sociale din țara noastră cunoașterea vieții sociale nu este un scop în sine, ci un imperativ în reușita planurilor transformatoare și constructive ale poporului. Prin prisma necesităților practice social-istorice, a complexității și profunzimii sarcinilor desăvîrșirii construcției socialismului, de nerealizat fără ajutorul cunoașterii științifice trebuie înțeles rolul crescînd al științelor

sociale în dirijarea procesului istoric. În lumina acestor cerințe înțelegem și prevederile Congresului al IX-lea al P.C.R. cu privire la intensificarea studierii celor mai actuale probleme pe care le ridică viața socială și a corelării și în acest domeniu a cercetărilor fundamentale cu cele de ordin aplicativ.

Volumul întii al seriei la care ne-am referit se înscrie exact în contextul acestor cerințe și indicații.

Concludentă în acest sens este, înainte de toate, orientarea tematică a cărții. Ceea ce reține atenția cititorului în mod deosebit, chiar și numai din examinarea celor 25 de titluri, este varietatea domeniilor și bogăția problemelor analizate. Abordarea unei problematice vaste pe coordonate uneori îndepărtate, cu toate neajunsurile pe care le comportă, poate fi totuși justificată pentru un volum cu caracter introductiv, chemat nu numai să analizeze o problemă sau alta, dar și să deschidă cîmpul și să sugereze căile cercetării viitoare.

Cu toată complexitatea tematică se pot detașa cîteva idei majore și actuale în jurul cărora se grupează studiile cărții. În prim plan sînt prezentate studiile care tratează problemele teoretice și metodologice de maximă generalitate în științele sociale, cum sînt de pildă: categoriile determinismului social (Ath. Joja), problemele gnoseologice fundamentale ale cercetării istorice (V. Liveanu, V. Constantinescu), definirea obiectului materialismului istoric și raporturile lui cu alte științe sociale particulare (P. Popovici—O. Trăsnea, R. Florian). În completarea și concretizarea fericită a acestora se înserează articolele care accentuează, cu deosebire, valoarea metodologică a materialismului istoric pentru unele științe particulare cum ar fi: Istoria (A. Oțetea), Istoria literaturii (T. Vianu, S. Iosifescu), Estetică (M. Breazu—M. Popescu, J. Janoși).

Pentru ca cercetarea să nu rămînă doar la nivelul unor considerații cu grad foarte înalt de generalitate, volumul cuprinde și o serie de studii în care se pun probleme actuale ale cercetării sociologice concrete și se atrage atenția investigatorilor asupra necesității studierii modului concret de a fi al fenomenelor sociale. Această analiză de ordin concret trebuie să aibă un dublu rezultat. Pe de o parte, să pună în lumină modul în care există, acționează și se realizează principiile so-

* TEORIE ȘI METODĂ ÎN ȘTIINȚELE SOCIALE, vol. I, Editura politică, București, 1965.

ciologice generale, iar pe de altă parte, să ducă la îmbogățirea, nuanțarea sistemului de categorii teoretico-sociologice. În cadrul acestor lucrări se acordă atenție valorii unor metode și tehnici cu rol deosebit în analiza fenomenelor de ordin social (cibernetică, statistică, calculul probabilităților).

Problematika luată în sine, nu ar putea spune totul despre valoarea culegerii, dacă modalitatea concretă a realizării ei, nu ar avea o serie de merite, traducând în fapt intențiile autorilor.

În această traducere, esențială este strădania celor mai mulți autori spre o abordare multilaterală. În vederea ocrotirii căilor bătătorite și a accelerării procesului cunoașterii, condiția primă, satisfăcută în genere competent de carte, este valorificarea științifică a tot ce a creat pozitiv gândirea sociologică trecută. Astfel se explică insistențele analize ale unor momente raționale și progresiste din gândirea unor predecesori ca Aristotel, Hegel, Feuerbach, Xenopol, Iorga și alții.

Moștenirea filozofică trecută împletită cu observarea directă a realității istorice, alcătuiesc fundamentul pe care își clădesc autorii contribuția proprie în descifrarea tainelor vieții sociale. Sub acest aspect, rețin în mod deosebit atenția cititorului, paginile despre legitatea istorică (Ath. Joja), cerințele metodologice ale analizei literare (T. Vianu), drumul întortochiat și curios al gândirii comtience (O. Chețan), puncte de vedere deosebite și bogat argumentate în jurul definiției obiectului materialismului istoric. Tratarea din cât mai multe unghiuri de vedere a categoriilor sociologice pretinde, după cum subliniază chiar unii autori, nu numai documentare serioasă și orizont cât mai larg, dar și o colaborare cât mai susținută și judicioasă organizată a cercetătorilor din diferite domenii ale culturii. Acest apel la consolidarea legăturilor între științele sociale constituie un merit deosebit al culegerii.

Tot sub aceste aspecte se poate aprecia pozitiv faptul că volumul dă curs schimburilor de opinii stimulând în acest mod cercetarea creatoare și originală, asigurând prospețime și plus de informație în gândirea sociologică. Sfera luptei de păreri se lărgeste în paginile cărții prin critica sociologiei burgheze contemporane, cuprinsă într-un anumit grad în toate studiile și devenind preocupare centrală în cele care analizează psihologismul socio-

logic (M. Ralea), empirismul sociologic (O. Bădină și D. Stoianovici), antropologismul filozofic burghez contemporan (Gáll E.), orientări și metode în sociologia relațiilor internaționale (L. Grünberg). Între alte calități ale acestor articole, se desprinde în special ideea progreselor realizate de critica noastră filozofică. Ea a devenit mai concretă, mai nuanțată, mai solid argumentată teoretic și practic. Sublinierea limitelor și slăbiciunilor sociologiei burgheze în general și a celei contemporane în special, marcarea opoziției acestora cu materialismul istoric se împletește organic cu valorificarea momentelor raționale ale rezultatelor pozitive (chiar parțiale fiind) ale acestora. Nuanțările nu contravin principialității partinice și spiritului combativ, ci întăresc și fac mai convingătoare critica. Prin aceasta se dovedește capacitatea gândirii marxiste de a păstra măsura necesară în judecarea și discernerea a ceea ce este adevărat de fals, a ceea ce este progresist de reacționar.

În șirul de aprecieri pozitive s-ar mai putea aminti înalta ținută științifică a unui număr însemnat de studii (Ath. Joja, M. Ralea, T. Vianu, Gáll E. etc.). Coerența logică, claritatea și conciziunea exprimării, sugestivitatea limbajului subliniază, o dată în plus, valoarea conținutului lor de idei.

Notele pozitive cu caracter general coexistă și cu unele neajunsuri.

Diversitatea domeniilor și problemelor, deși justificată din anumite puncte de vedere, prejudiciază coerența logică a cărții. Lipsa unității tematice are repercursiuni negative asupra valorii informative și a circulației volumului.

Culegerea în majoritatea cazurilor publică, nu întotdeauna în mod justificat, studii apărute și deja cunoscute. Considerăm că cercetarea va avea doar de câștigat dacă se vor edita materiale noi, grupate în volume tematice, chiar dacă acestea vor avea un număr mai mic de pagini.

Unele articole tratează problematica la un mod relativ prea general, repetă fapte și date cunoscute. Numărul apreciabil de articole consacrate unor metode și tehnici de cercetare sociologică concretă este sugestiv pentru intenția de a acorda atenția cuvenită acestui domeniu de investigație important și de mare actualitate.

Nivelul realizării multora din ele nu corespunde unghiului de vedere al cărții. Unele studii, chiar dacă în alte contexte și-ar găsi o justificare, nu corespund cadrelor și scopului unui volum închinat teoriei și metodei în științele sociale. (De ex. „Pedagogia și cibernetica”; „Accelerarea dezvoltării sociale și învățămîntul”, etc.)

Va fi necesar ca Editura să acorde mai multă atenție pentru o anumită omogenitate în nivelul de realizare a culegerilor.

Considerăm că volumul de față începe o serie care va acoperi un gol serios în literatura noastră filozofică. Ea va fi în mina sociologilor, istoricilor, esteticienilor, etc. ceea ce sînt tomurile *Materialismul dialectic și științele naturii* pentru filozofi, matematicieni, fizicieni, chimiști, biologi etc. stimulînd și valorificînd eforturile celor care se ocupă de cunoașterea vieții sociale.

LIGIA IRIMIE

Din activitatea cercului științific studențesc de filozofie.

Cercul științific al studenților Secției de filozofie, îndrumați de membrii Catedrelor de materialism dialectic și istoric și de istoria filozofiei și logică (responsabilul cercului din partea corpului didactic fiind tov. conf. Andrei Roth), a prezentat în cadrul ședințelor din anul 1965 o serie de comunicări, rezultate ale muncii de cercetare depuse de studenți. Tematica cercului a fost alcătuită ținându-se seama de preferințele studenților, ea cuprinzând lucrări de materialism dialectic, materialism istoric și istoria filozofiei.

Dintre temele de materialism dialectic prezentate la cerc, amintim *Categoria filozofică de probabilitate*, referat întocmit de studentul Emil Pop. Pe baza unui material bibliografic corespunzător, se arată importanța acestei categorii în teoria cunoașterii, faptul că o dată cu progresul general al științelor particulare, în cadrul noțiunilor folosite de acestea, noțiunea de „probabilitate” ocupă un loc important. Autorul face distincție între categoria filozofică de probabilitate și cea cu care operează științele particulare, arătând că între ele există un raport de la general la particular. Scoțind în relief importanța acestei categorii în sociologie, biologie, psihologie, lingvistică, lucrarea acordă un spațiu mai mare probabilității matematice, analizând o serie de definiții ale acesteia întâlnite în lucrările de specialitate. Referatul nu neglijează nici corelația categoriei de probabilitate cu categoria filozofică de necesitate, întimplare, cauzalitate.

Un moment important în activitatea cercului a fost sărbătorirea celei de a

70-a aniversări a tovarășului prof. D. D. Roșca. Cu această ocazie studentul Valentin Cățineanu a prezentat comunicarea *Critica iraționalismului în lucrarea prof. D. D. Roșca, „Puncte de sprijin”*. Lucrarea explorează volumul de eseuri publicate în anul 1943, eseuri care își iau substanța din atitudinea profesorului față de realitățile burgheze de după primul război mondial și pînă în anii celui de al doilea. Referatul analizează modul cum, de pe pozițiile unui raționalism lucid și ale unui umanism activ, prof. D. D. Roșca supune unei critici pătrunzătoare iraționalismul burghez întilnit în diverse curente metafizice, acțiuni politice și atitudini moral-estetice. Caracteristicile acestui raționalism și umanism au înlesnit trecerea profesorului D. D. Roșca pe pozițiile umanismului marxist în anii de după eliberare.

Cu prilejul împlinirii a 10 ani de la moartea acad. Gaál Gábor, în cadrul cercului a fost prezentat comunicarea studenților Anna Darvasi și Ibolya Bogdán despre viața și activitatea fostului profesor al Universității. Pe baza lucrărilor acestuia, se subliniază concepțiile sociale, filozofice și literare ale criticului clujean, activitatea lui la revista „Korunk”, revistă care, sub îndrumarea P.C.R. a reușit în condițiile regimului burghezo-moșieresc, să devină o adevărată tribună pentru propagarea ideilor antifasciste și marxiste, demascând raclele orînduirii capitaliste și ale ideilor burgheze reacționare. Un spațiu larg acordă lucrarea activității lui Gaál Gábor după eliberare, ca profesor la Universitatea din Cluj, ca întemeietor și redactor al revistei „Utunk” care apare din anul

1946. În activitatea sa de redactor, Gaál Gábor a militat activ pentru oglindirea în paginile revistei a noilor realități sociale din țara noastră, pentru făurirea și înflorirea noii culturi socialiste, pentru cimentarea frăției dintre poporul român și oamenii muncii aparținând minorităților naționale.

În cadrul ședințelor cercului a fost prezentată și lucrarea autorului acestei cronici: *Criteriul practicii în filozofia lui William James*. Lucrarea urmărește critica concepției lui William James, principal reprezentant al pragmatismului, despre criteriul practicii. Se scoate în relief că gânditorul de la Harvard identifică noțiunea de „adevăr” cu noțiunea de „utilitate”, ceea ce are drept rezultat că criteriul pragmatist al practicii este lipsit de conținut științific. O asemenea înțelegere a practicii duce la denaturarea problemelor gnoseologice de care se izbește cercetătorul. Raționamentele lui James cu privire la criteriul practicii au un vădit caracter idealist.

O lucrare care a trezit mult interes prin nouitatea ei a fost referatul studenților Gavril Hădăreanu, George Singeorzan și Alexandru Grad despre orientarea profesională a absolvenților de liceu, lucrare elaborată pe baza unei cercetări sociologice concrete, efectuată la câteva licee din mai multe orașe, în legătură cu alegerea profesiei de către elevii ajunși în pragul maturității. În urma discuțiilor constructive ce au urmat s-a propus îmbunătățirea chestionarelor folosite la anchetă, și extinderea cercetărilor — lucru care de fapt este un obiectiv al cercului nostru — în viitorul apropiat.

FLORIN DRUȚĂ,
student anul V, filozofie

Despre alegerea profesiei: scopul și idealurile vieții.

Colectivul care a desfășurat cercetarea, al cărei rezultat este lucrarea de față, și-a propus drept obiectiv principal descoperirea și analiza unor fenomene din conștiința adolescenților, elevi ai clasei a XI-a, aflați în pragul alegerii profesiei, a viitoarei lor poziții în societate; de asemenea, s-a urmărit și motivația socială a alegerii profesiei, concretizată în scopul și idealurile vieții.

În activitatea noastră ne-am bazat pe o cercetare anterioară efectuată de către tovarășii conf. Nicolae Kallós și conf. Andrei Roth.

Printre problemele înscrise în studiu spre analiză se numără în principal următoarele:

1. alegerea profesiei;
2. motivația personală și socială a muncii pe care doresc să o efectueze elevii după absolvirea liceului;
3. ce consideră elevii succes în viață;
4. scopuri, visuri, idealuri.

Au fost chestionați elevii claselor a XI-a dintr-un număr de 10 școli din orașele Cluj, Dej, Turda și Tirgu-Mureș. Am luat în considerare mai multe orașe, tocmai pentru a avea o mai mare arie de cercetare care cuprinde medii diferite de proveniență a subiecților chestionați.

Ca procedeu de cercetare s-a folosit ancheta sociologică cu formular scris care cuprinde o sumă de întrebări, astfel expuse și corelate, încât să sesizeze unele aspecte esențiale ale problemelor cercetate. Am cautat ca în fiecare caz în parte, în timpul completării chestionarelor, să nu se găsească în mijlocul elevilor nici un profesor care predă la clasa respectivă, ci numai persoana din colectivul de cercetare, în felul acesta am prevenit unele susceptibilități din partea elevilor, creindu-le posibilitatea să dea dovadă de cât mai multă sinceritate.

Chestionarul a fost conceput în felul următor:

La început se pun câteva întrebări referitoare la denumirea școlii și localitatea, mediul de proveniență, ocupația părinților, numărul fraților și surorilor, sexul, precum și rezultatele la învățătura obținute de elevul chestionat în clasele a X-a și a XI-a.

Urmează apoi primul punct al cercetării propriu-zise și anume problemele referitoare la alegerea profesiei. Aici am prevăzut patru cazuri în care se pot încadra elevii la absolvirea liceului, și anume:

- să intre în producție;
- să-și continue studiile;
- încă nu s-au decis ce vor face;
- vor să rămână acasă.

De la cei care doresc să intre în producție se cer relații asupra domeniului în care vor să lucreze, în ce localitate și în ce calitate; de asemenea, considerentele ce i-au determinat în alegerea

făcută. Aici s-au inclus: aptitudini și interese pentru munca în domeniul respectiv; posibilitățile de câștig; necesitatea de a contribui la întreținerea familiei; dorința de a rămâne sau a ajunge într-o anumită localitate, ca și alte considerente.

Tot la acest capitol chestionarul cuprinde și întrebări referitoare la împrejurările în care elevul a luat hotărârea de a intra în producție, cu cine s-a sfătuit în acest sens, dacă dorința lui este în concordanță cu dorința părinților, iar dacă nu, care este dorința acestora din urmă. La sfârșit elevul este pus să se pronunțe și asupra materiilor preferate în liceu.

Trecind la acei care doresc să-și continue studiile, chestionarul cere informații referitoare la specialitatea pe care vrea să și-o însușească elevul, de când s-a hotărât să-și aleagă această specialitate, ce motive l-au determinat în alegerea făcută. (În acest caz, elevului nu i se mai dau răspunsuri pregătite pe care să le sublinieze, ci este pus să motiveze el însuși alegerea făcută.) Prin această întrebare, am căutat să obținem informații despre motivația interioară, despre inclinațiile și aptitudinile pe care le au pentru profesiunea respectivă. Și în acest caz am solicitat răspunsuri cu privire la persoanele cu care s-au sfătuit în alegerea profesiei: părinții, profesori, prieteni, etc., ca și la împrejurarea dacă dorința lor este în concordanță cu dorința familiei. Pentru a vedea în ce măsură orientarea lor profesională corespunde cu inclinațiile lor, am cerut să se enumere materiile de specialitate preferate în școală.

La capitolul al II-lea cercetarea este orientată în direcția specificului muncii preferate de către elevi, cum ar fi: o muncă ce necesită dexterități manuale; eforturi intelectuale; de creație tehnică, științifică sau artistică; o muncă fără eforturi mari; o muncă ce permite evidențierea profesională; o muncă bine remunerată; o muncă de mare răspundere sau de modestă răspundere.

În acest caz, i s-a cerut absolventului să sublinieze 3 dintre posibilitățile înșirate, numerotându-le în ordinea preferinței. Am putut astfel trage concluziile asupra creșterii gradului de conștiință a absolvenților de liceu, despre felul cum preferințele lor concordă cu cerințele societății socialiste.

Ca o completare la problema analizată mai sus, în partea a III-a a cercetării am urmărit să cunoaștem părerea absolvenților asupra ceea ce consideră ei succes în viață. Aici am indicat mai multe posibilități: conștiința faptului că depun o muncă socialmente utilă; bunăstarea materială; fericirea în dragoste și în viața familială; posibilitatea de a se cultiva; evidențierea prin realizări deosebite; a îndeplini acte de eroism; a trăi o viață plină de distracții și altele. Și în acest caz elevul trebuia să aleagă 3 dintre posibilitățile înșirate, numerotându-le în ordinea preferinței lor.

Partea a patra a cercetării urmărește problema idealului moral al absolvenților. Li s-a cerut să enumere care sint virtuțile morale cele mai apreciate, ca și viciile morale cele mai detestate; să caracterizeze, fără a indica numele, trăsăturile sau manifestările unei persoane stimate, ca și a unei persoane cu manifestări și trăsături apreciate negativ. Aceste întrebări completează informația noastră asupra personalității elevilor chestionați. Dacă în primul caz s-a putut scoate în evidență atitudinea lor față de muncă, în cel de al doilea cercetarea ne informează despre atitudinea față de ceilalți oameni, despre părerea lor privitor la modul lor de conduită.

Ultimul capitol al chestionarului se referă la scopurile, visurile și idealurile absolvenților: dacă au un scop definit în viață, care este și de când; dacă au avut și alte scopuri la care au renunțat înțe timp, care anume; de ce condiții depinde, după părerea lor, realizarea scopului propus; ce acțiuni au în vedere pentru realizarea scopului propus; dacă ei consideră că au aptitudini, talente, etc., care ar permite afirmarea lor și în alte domenii decât profesiunea pentru care se pregătesc și care sint acestea.

În sfârșit, elevii sint solicitați să indice o personalitate reală (din trecut sau prezent), pe care o consideră model de urmat în viață; de asemenea, dacă au un erou literar preferat pe care îl consideră model de urmat.

Ne-am străduit să formulăm întrebări cit mai clare, care să solicite răspunsuri fără echivoc. La unele întrebări s-au dat mai multe posibilități de răspuns, cu scopul de a obține informațiile cele mai adecvate. Chestionarul cuprinde și întrebări cu caracter de control.

Concluzia de maximă certitudine atestată de această cercetare, o constituie dorința elevilor de a-și continua studiile. Cei care își exprimă această dorință reprezintă 93%, în timp ce numărul celor care doresc să intre în producție este de numai 5%, iar a nehotărâților de 2%. Semnalăm totodată faptul că nici o elevă nu dorește să devină casnică.

În legătură cu orientarea privind anumite specialități, se observă preferința masivă a elevilor de a urma învățământul tehnic (școli tehnice, institute politehnice și agronomice) în proporție de 44,5%. De asemenea preferințele înclină spre învățământul medico-farmaceutic (22,4%), apoi spre învățământul universitar-pedagogic (20%). Preferințele spre învățământul juridic arată un procent de 2%, spre cel artistic de 7% și spre cel economic de 4%.

Urmărind motivarea alegerilor făcute, am constatat că la cei mai mulți elevi aceasta își are ca bază de plecare interesul pentru munca în domeniul respectiv. Sunt foarte reduse motivațiile ca rămânerea sau ajungerea într-o anumită localitate și aproape negliabile cele referitoare la posibilitatea de câștig. Dăm mai jos exprimarea acestora în procente:

1. Aptitudini și interes pentru munca în domeniul respectiv: 77%.
2. Posibilitatea de câștig: 2,1%.
3. Necesitatea de a contribui la întreținerea familiei: 4,7%.
4. Dorința de a rămâne sau ajunge într-o anumită localitate: 9,4%.
5. Alte considerente: 6,6%.

Urmărind în timp hotărârea elevilor, se constată faptul că 37% nu s-au hotărât decât în ultimul an, 20% s-au hotărât de 2 ani și 42% de mai mulți ani. Dacă aceasta este situația generală, ea variază extrem de mult de la o școală la alta. La școala nr. 1 din Dej, de exemplu, am semnalat 20 de hotărâri luate în ultimul an și numai o singură hotărâre luată de mai mulți ani, în timp ce la școala nr. 15 din Cluj a fost înregistrată o singură hotărâre în ultimul an, și 23 de mai mulți ani.

Desigur că este important să vedem ce bază reală au aceste înclinații spre o specialitate sau alta. Astfel, comparând preferințele: 67% pentru disciplinele reale și 33% pentru cele umaniste, ne apare explicabilă orientarea masivă spre învățământul tehnic și medico-farmaceutic.

Dar aceeași proporție nu este în măsură să ne explice preferințele reduse spre învățământul economic și spre cel universitar-pedagogic.

Alegerea profesiei de către elevi, exceptând cazuri izolate, este în concordanță cu dorința părinților și dacă mai reamintim că aceasta corespunde și înclinațiilor și intereselor pentru muncă în domeniul ales, observăm în mod clar că nu există contradicții între interesele familiale, particulare și cele școlare și sociale. Am constatat că dacă procentul cazurilor de consultare cu profesorii ajunge de abia la 11%, procentul consultării cu părinții este de peste 50%. Or, este știut că profesorii sînt competenți să cunoască capacitatea și posibilitățile elevilor și deci să-i îndrume în concordanță cu sarcinile școlii, cu cerințele sociale și cu particularitățile individuale.

Pentru a afla preferințele elevilor pentru anumite profesii, a căror alegere implică particularități de ordin intelectual și moral, s-au formulat mai multe caracteristici ale muncii. Le vom prezenta în ordinea preferințelor exprimate (specificăm că procentele se raportează nu la numărul subiecților, ci la numărul preferințelor acestora, întrucît fiecare subiect a trebuit să-și aleagă 3 din caracteristicile formulate):

1. Muncă creatoare în domeniul ales: 17%.
2. Muncă ce constituie o modestă contribuție la eforturi colective: 16%.
3. Muncă ce necesită permanente eforturi intelectuale: 12,3%.
4. Muncă bine remunerată: 12,3%.
5. Muncă ce necesită dexterități manuale: 30%.
6. Un post de mare răspundere: 9%.
7. Un post de modestă răspundere: 10%.
8. Muncă uniformă, rutinieră, care o dată însușită nu necesită eforturi mari: 7%.
9. Muncă ce permite evidențierea personală: 6%.
10. Alte preferințe: 0,5%.

Trebuie să arătăm aici (și ne referim și la aspectul motivației alegerii specialității), că există destule cazuri în care aceste preferințe (sau motivații) vin în contradicție cu alte date prezentate în răspunsurile aceluiași elev. Așa de exemplu am întîlnit mai multe cazuri de declarare a dorinței de a presta o muncă ce necesită intense eforturi intelectuale, la subiecți

care aveau la învățătură o situație de 5—6. În ceea ce privește contradicția dintre specificul muncii preferate și al profesiei alocate, o explicăm — fără să contestăm existența obiectivă a unor contradicții între dorințe și posibilități — prin insuficienta cunoaștere a specificului profesiei respective.

Căutînd să scoatem în evidență relația dintre diferitele aspecte ale problemei cercetate, arătăm următoarele:

1. Orientarea spre producție, așa redusă cum este, și spre învățămîntul tehnic, se manifestă mai puternic în orașul Cluj decît în celelalte centre cercetate.

2. Orientarea spre învățămîntul universitar-pedagogic se manifestă cu deosebire în centrele urbane mici; cei care doresc să se dedice carierei de profesor sînt în general mediocri și slabi la învățătură. În cadrul profesiei de profesor, în aceste centre (cu deosebire la Dej), se constată îndreptarea preferințelor spre filologie.

3. Nu se manifestă deosebiri esențiale în alegerea profesiei între băieți și fete, iar acolo unde se manifestă, se constată o înclinație mai mare a fetelor spre filologie și farmacie.

Nu există deosebiri esențiale în orientarea elevilor de proveniență socială diferită.

La capitolul al III-lea al chestionarului le-a fost pusă elevilor următoarea întrebare: ce considerați succes în viață?

Răspunsuri: a) conștiința faptului că depui o muncă socialmente utilă; b) bunăstarea materială; c) fericirea în dragoste și în viața familială; d) posibilitatea de a te cultiva; e) a te evidenția prin realizări deosebite, a câștiga renume; f) a înfăptui acte de eroism; g) a trăi o viață plină de distracții; h) a te distinge prin calități morale, omenie; i) alte preferințe. Elevilor li s-a cerut apoi să sublinieze, în ordinea preferinței, trei din posibilitățile înșirate. Rezultatele sînt următoarele:

Din totalul de 322 de elevi, 158 au subliniat că vor să depună o muncă socialmente utilă. Un număr de 138 de elevi declară că pentru ei succesul în viață constă în fericirea în dragoste și în viața familială; 113 subliniază posibilitatea de a se cultiva; 113 a se distinge prin calități morale și omenie; 65 — bunăstarea materială; 26 — a te evidenția prin realizări deosebite; 17 — a trăi o

viață plină de distracții; 14 — alte preferințe.

Se poate observa că cei mai mulți elevi doresc să depună o muncă socialmente utilă, consideră însă totodată succes în viață fericirea în dragoste și în viața familială. Sublinieri caracteristice sînt și cele ce se referă la posibilitatea de a se cultiva și de a se distinge prin calități morale și omenie. Credem că nu greșim dacă arătăm că în aceste școli „utilitatea socială a muncii, posibilitatea de a se cultiva” reprezintă două criterii de bază în ceea ce privește alegerea profesiei. Mai mult, conștiința faptului că depun o muncă socialmente necesară, posibilitatea și mai ales dorința de a se cultiva, dorința de a se distinge prin calități morale și omenie, sînt trăsături ale unei personalități conforme idealului comunist. Inșiși elevii care au subliniat că ei consideră succes în viață fericirea în dragoste și în viața familială au subliniat totodată că vor să depună o muncă socialmente utilă. În acest caz credem că dorința acestor elevi de a se defini pe ei inșiși în colectivitate, năzuința elevilor de a-și afirma personalitatea, le-a solicitat în mod necesar, pe lângă efortul de autocunoaștere, un efort susținut de apreciere a realității în care trăiesc.

Or, o apreciere justă a realității inconjurătoare va face posibilă formarea idealurilor de viață ale elevilor respectivi, în mod necesar sub influența imperativelor idealului dominant în societatea noastră. Mai mult, autoaprecierea acțiunilor și gîndurilor, năzuința spre un ideal moral, dezvoltă și adîncesc cel mai important sentiment moral, sentimentul datoriei. Din chestionarul aplicat rezultă că aproape toți își fundamentează siguranța îndeplinirii idealurilor lor de viață pe existența celor mai bune condiții create de societate și pe propriile lor eforturi.

Este semnificativ faptul că aproape toți consideră unul din scopurile importante ale vieții realizarea propriilor vocații. Fiecare din ei vrea să devină o personalitate creatoare de valori.

Precizîndu-și scopul în viață, 97% din elevii anchetati exprimă, în ceea ce privește posibilitatea de realizare a scopului propus, mult optimism. Mai mult, aproape toți elevii consideră că munca personală este calea principală în realizarea scopului propus.

Dar din răspunsurile unor elevi — foarte puțini la număr — reies și manifestări de ordin negativ. Astfel, unul a răspuns că realizarea scopului său în viață depinde în mare măsură de ajutorul ce-l va primi prin protecție, „pile” etc. Un altul răspunde că pentru el succesul în viață ar fi bunăstarea materială, o viață plină de distracții, o muncă ușoară, cu puțină răspundere, dar cu un salariu mare. Pe de altă parte, deși văd realizarea scopului lor prin muncă, trei elevi consideră că pe lângă muncă mai este necesar și un dram de noroc și protecție.

Se observă că, în căutările lor de a-și definitiva scopul vieții, precum și moda-

litățile de îndeplinire a acestui scop, unii elevi nu pot să facă singuri alegerea cea mai bună. Greșelile lor se manifestă în două direcții: 1. supraevaluarea propriilor posibilități și deci propunerea unor idealuri greu de atins, 2. subevaluarea propriilor lor posibilități de muncă și așezarea în acest caz, pe prim plan, a factorului întâmplător.

ALEXANDRU GRAD,
student anul V filozofie
GAVRIL HĂDĂREANU,
student anul IV filozofie
GHEORGHE SÎNGEORZAN,
student anul IV filozofie